

RAJZOK

ERDÉLY ÁLLAMÉLETÉBŐL.

A

XVIII. SZÁZADBAN.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ,

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEV. TAGJA.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1873. november 10-iki ülésén.)

BUDAPEST,

AZ EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKEZELÉS RIADÁRA.

(Hoffmann és Molnár)

1874.

ELŐSZÓ.

Miután Erdélynek a két utolsó századbeli, nagy részben még ismeretlen történelmét tanulmányozásom és levéltári kutatásaim tárgyául választottam, mint annak eredményét, most az alább következő három értekezést az olvasó közönség becses figyelmébe ajánlom.

A mik akkor és minden században, a vallás nevében, s érdekének ürtügye alatt történtek, sok érdekes és tanulságos dolgot foglalnak magukban; a historia, Cicero szerint: »az élet tanító-mestere,« azokban is szólja, hirdeti azon igazságokat és tanácsokat, a melyekben intésének számba nem vételéért, népek s kormányok egyaránt, a megérdemlett büntetést ritkán, s tán sohasem kerülük ki.

A tisztelt olvasó közönség pártolásába vetett bizalommal, ha Isten éltemnek kedvez, folytatni fogom ezen közleményeket, melyek a volt Erdély multjára, s államéletének eseményeire, azok közt *a szeretett*

nemzeti nyelv viszontagságain kívül, több más, nagy fontossággal bíró közügyekre is, hivatalos kutfőkből meritett, egészen új világot deritnek.

Tán nem hibázom, ha reményemet kifejezem: azok a hazafiak keblében némi résztvevő viszhangot fognak találni.

Budapesten, a várban, 1874. január 31-én.

Szilágyi Ferencz.

KÖZLEMÉNYEK
AZ ERDÉLYI RÓMAI KATHOLIKUS
EGYHÁZI TÖRTÉNETBŐL.

BEVEZETÉS.

A leopoldi hitlevél és a kir. biztosító leiratok.

Erdélyben a nemzeti fejedelmek kora *I. Apafi Mihály*-nak Fogarasban 1690-ben april. 15-én történt halálával megszűnt, s azt nem sokára az osztrák ház uralkodása váltotta fel.

Még az említett fejedelem élteben 1686-ban a bécsi udvarral kezdett alkudozások alapján, *I. Leopold* római császár és magyarországi király 1691-ben decemb. 4-én kiadta róla nevezett diplomáját, melyben Erdély akkori alkotmánya, vallásos és politikai szabadsága, valamint *Approbata* és *Compilata* czim alatt ismert törvénykönyvei ünnepeles megerősítést nyertek. A következő 1692-ben az erdélyi karok és rendek Nagy-Szebenbe márczius 15-ikre összehívott országgyűlésen azon leopoldi hitlevelet *elfogadták és kihírdették*, s annál fogva a kérdéses főokmányt mint fejedelem és nemzet közötti szerződést valódi szentesített törvénynek lehet, sőt kell tekinteni.*)

A leopoldi diploma azonban csak papiroson maradt, azt már maga az adományozó monarcha sem tartotta meg, kinek példáját e részben több utódai is követték. Így bár *VI. Károly* császár és király 1712-ben márczius 13-án, *Mária Theresia* királyné 1740-ben octob. 20-án kelt *biztosító leiratban* — rescriptum assecuratorium — »a három nemzet és

*) *I. Sylloge Tractatum, aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta b. Diplomatin Leopoldini, Resolutionis item, quae Alvincziana vocatur, illustrantium.* Edidit *Carolus Szász*, Juris Civilis romani et patrii in ill. Collegio Reformatorum Nagy-Enyedensi professor p. o. — — Claudiopoli 1833. 8. E jeles oklevél-gyűjteményben közölve van mind az *I. Leopold* diplomája »in forma solenni expeditum,« pag. 118—123. mind annak a nagy-szebeni országgyűlésen, a Bécsben járt küldöttség jelenlétében kihirdetése, pag. 130. 131.

négy vallásbeli minden rendeknek, s bármely rangu és sorsu alattvalóknak királyi szavuk lekötésével ígérték: — a haza összes egyházi s polgári jogainak, törvényeinek, szabadalmainak épségben és sértetlenül megtartását; mind ezeknek dacára, egymást érő udvari rendeletek és határozatok az ország alapjogait, törvényeit megszorították, csonkították, sőt hatályon kívül is tették. Ily módon a törvényes rend megintatásával, azt, karöltve járó egyházi és politikai reactio váltotta fel, midőn a kormány a kathol. egyház állítólagos érdekét kiválólag fontos, minden egyebet háttérbe szorító, s bármi módon előmozdítható országos ügynek tekintette.

E jogra és igazságra egyaránt nem ügyelő kormánypolitika azért legelőbb a vallásszabadságot támadta meg, s állandó törekvése, a mint végre el is ért főczélja volt: a törvényesen bevett más három vallás felibe emelt római katolikus egyház elsőségét s uralkodását megalapítani. Erdély legszentebb és számos törvényekkel biztosított alapjogának, a vallás szabad gyakorlatának megdöntése, a politikai alkotmányt is megingatta, sőt aláásta.

Ez állítás igazságát jelen értekezésben elősorolandó, nagy részben még nem ismert, s a haza akkori jogi helyzetét s állapotát ismerető, sőt jellemző események bizonyítják, ezeket pedig igazolják a rájuk vonatkozó és közlött *okmányok*, melyek eredetileg a volt erdélyi udvari kanczellária és kir. gubernium levéltáraiban találtak.

I.

A jesuiták Erdélyben.

A jesuitákat Erdélybe, mint tudva van, *Báthori István* fejedelem 1581-ben hívta be, megtisztítani azon tartományt a vallásos tévelygésektől, tehát az 1557-ben a tordai országgyűlésen ott ünnepélyesen szentesített s ki hirdetett vallásszabadságot elnyomni.

A szerzet különböző törvények erejénél fogva a hazából száműzetett, mi legelőbb 1588-ban Medgyesén történt, mely végzés utolszor *Rákóczi Zsigmond* fejedelem alatt Kolozsvárt 1607-ben június 10-én megújított, oly móddal, hogy azon »szerzet többé az országba be ne vétessék.«

A osztrák uralkodás bekövetkezésével azonban, *I. Leopold* császár és király a róla nevezett hitlevélnek, mint a fenn említett törvényeknek ellenére, 1700-ban a jesuitáknak a hazába visszatérést megengedte. A szerzet egyelőre Kolozsvárt telepedett le, s ott Torda-utzában egészen új főiskolát és templomot épített.¹⁾

A szerzet *Mária Theresia* királyné idejében, a nagy-szebeni 1744-diki országgyűlésen hozott 7-dik törvényczikk által — mely az azt kitiltó minden országos végzéseket eltörölte, — a hazába újra törvényesen bevettnek elismertetett.

A jesuiták azonban törvényes állásukban is, mint szintén azelőtt *VI. Károly* császár alatt, midőn azzal még nemi birtak, az akkor érvényre emelkedett, s a vallás szabadságá-

¹⁾ Leopoldus imperator recepta anno 1686 sub suam potestatem Transsilvania, eos (jesuitas) in urbem Claudiopolim remigrare concessit, ubi postea anno 1700 veste sua amicti apparuere, et stabilem, quem nunc retinent, erecto a fundamentis collegio, templo et juvenum contuberniis, in vicu Tordensi sedem locavere. *Kapriai Hungaria Diplomatica* etc. Pars I. pag. 147.

megdöntő egyház-politikai reactio s kormányrendszer főszközei és buzgó támaszai valának, valamint hittérítési tevékenységükkel is magukat kitüntették, — mely állítások igazságát Erdély 18-dik századbéli évkönyveinek majd minden lapja bizonyítja.

A jesuitákat rég megérdemelt sorsuk nem sokára utólérte. Miután az europai főbb katholikus udvarok a Portugaliától 1759-ben adott példát követvén, »a mindenfelé sok visszavonást és háborúságot okozó szerzetet« maguk földjéről kitiltották, s annak megszüntetését Rómában folyvást és határozatosan sürgették, a curia végre kénytelen volt a köz kívánatnak engedni, s XIV. Kelemen pápa 1773. auguszt. 16-án közzétett bullájával a szerzetet végkép eltörölte.

E pápai rendeletnek Erdélyben kihirdetése s foganatba vétele 1773-ban septemb. 18-án kelt, s a guberniumhoz intézett kir. leirat által, s annak értelmében történt.

A királyné e *tizenegy* pontból álló rendeletében szükségesnek találta a szerzet mielőbbi feloszlatását eszközölő intézkedések felől oly formán gondoskodni, hogy az annak tagjai által addig teljesített szent szolgálatok, nem kevésbbé a rájuk bízott tanügyi folyamok félbe ne szakadjanak, valamint a korona birtokába visszatérő fekvő-javaik felől is biztos tudomást lehessen szerezni.

Mivel azon czél eléréséért a politikai és kamarai főhivataloknak az egyházi hatósággal kezdet kell fogni, a kir. gubernium, a kincstárnoksággal egyetértve, a szerzet eltörölése törvényesen leendő kihirdetésének idejét és helyét határozza meg, továbbá egy a kihirdetésen jelen leendő biztost küldjön ki, nem kevésbbé, hogy a fekvő-javakat a korona birtokába átvenni lehessen, több más biztost is nevezzen ki.²⁾ Mindezeknek teljesítése végett:

²⁾ Ez időben Erdélyben a kir. gubernium elnöke kormányzó czímmel gr. *Auersperg* Mária József volt; a rom. katholikus püspök: *Manzador* Pius, b. Bajtay József Antel utódja; a kincstárnok: gr. *Bethlen* Miklós, gr. *Bethlen* Gábor, erdélyi udvari kancellár testvéröccse; végre a pápai bulla kihirdetésének alkalmára kirendelt kormányzó biztos: gr. *Kemény* Farkas, kormányzó tanácsos, hajdani gubernátor gr. *Kemény* László fia.

A pápai bullát s ahoz tartozó irományokat az erdélyi püspök eredetileg a királyi kormányzó elnök kezébe fogja szolgáltatni, mire a királyi *placitum* a korona és az állam jogainak fentartására vonatkozó záradékkal együtt,³⁾ kiadtván, az egyházi biztos, tehát a püspök azt szóról szóra felolvassa, s a közben világosan kijelenti, hogy az *legfőbb páranesből* a királyi és állami jogok épségben tartásával történik, a két világi biztos pedig, tehát a kincstárnok s a kiküldött kormányzó tanácsos a kihirdetés módjára fog ügyelni, melynek végével az eltörölt szerzet tagjait a felség kegyelméről és pártfogásáról azon esetben biztosítani fogja, ha az egyház és állam hű szolgálói leadnak.

A kihirdetés után a világi biztosok, de az egyházinak részvétele nélkül, mindazon szekrényeket, melyekben a szerzet maga pénzét, kötleveleit s ingó javait tartotta, lepecsételik, az azokról szóló laistromokat — inventariumokat — magukhoz veszik, s miután az erdélyi provinciát, s annak minden egyes házat illető tőkék, alapítványok felőli kimutatásokat az előjáróktól átvették, mindazokról kettős laistromot kell készíteni, melyek közül az egyiket a felség elibe fölterjesztés végett a kormányzó biztosnak át kell adni.

Mivel pedig a szerzetnél lehetnek oly irományok és jegyzetek, mik csupán az egyes tagok *erkölcsére és fegyelme*re vonatkoznak, s a melyeknek más emberek kezébe jutni *tanácsos nem volna*, az ebből eredhető botrányok elváltoztatásáért, a mondott könyveket vagy irományokat az egyházi biztosnak kezébe kell adni, ki azokba futólag belé pillantván, tartalmukról, legalább általános tudomást szerezzen magának, mi ha megtörténik, azok a világi biztosok jelentésében égettesse nek el.

A kir. leirat hátralévő részében több, s ma már csekély érdekekkel bíró, azon időre vonatkozó intézkedések foglaltatnak, miket tenni kellett a szerzet különböző fel és fel nem szentelt tagjai elbocsátásának módjára, azoknak élelmezésére, a tanításnak általuk még egy évig folytatására, valamint az ők egyházaiban az isteni tiszteletet végző személyekről gon-

³⁾ E záradék: »*Salvis juribus regis et status politici.*«

doskodásra nézve, nem kevésbé a szerzetet illető activ és passiv tartozások ügyében, s végre, hogy azon parochiák, melyekben az isteni tiszteletet nekik kellett végezni, a püspök által ideiglenesen másokra legyenek bízva.⁴⁾

Legyenek itt végül egy azon korbéli hiteles, írásbeli kimutatás szerint, az erdélyi jesuitákat illető, következő statistikai adatok megemlítve. Midőn őket ott is, akkor már valóban: »ad majorem Dei gloriam« eltörölték: volt egy *collegiumok*: Kolozsvárt 40 taggal; három *residentiájuk*: Károly fejérvárt 6, Nagy-Szebenben 10, Székely-Udvarhelytt 6 taggal; valamint egy missiojuk, ténitőintézetük Maros-Vásárhelytt 5 taggal; számuk tehát a kis házában mindössze 67. volt.

Rájuk bízva, vezetésük alatt állottak a következő tanintézetek: a kolozsvári egyetem vagy: *academicum collegium*; valamint a károly-fejérvári, maros-vásárhelyi, székely-udvarhelyi, nagy-szebeni, és brassói *gymnasiumok*.

A szerzet összes tagjainak száma az Osztrák birodalomban akkor 1919. volt.

Említést érdemel itt a kolozsvári jesuiták által hosszas ideig tartatni szokott egyházi körmenet vagy processio,⁵⁾ midőn szűz Máriának egy *csudaterő* képét a szerzetnek belső torda-utcai templomából minden esztendőben, auguszt. 15-én, nagy-boldogasszony napján, melyen annak mennybe menetele történt volna, délelőtt nagy pompával a várostól félórányi távolságra eső Kolos-Monostorra kivitték, s délután megint hasonló ünnepi szertartással a városba visszatértek. Ez ünnepély alkalmával, a jesuiták valamint az isteni tiszteleten jelen volt papokat, kik majd minden hazai nyelven prédikáltak, úgy a nagy számmal összesereglett főurakat, nemeseket és szegényeket is megvendégelték.

A szerzet eltörlését követő esztendőben gr. Bethlen Miklós kincstárnok, mint a kir. kormányzék ideiglenes elnöke, szükségesnek látta, e fontos állami ügyben az erdélyi udvari kancellariához egy fölterjesztést tenni, melyben azon aggo-

⁴⁾ E rönalelet I. sz. alatt az Okmány a függetékben egész terjedelmében közölve van.

⁵⁾ Az erdélyi udvari kancellariának ez ügyben 1774-ben július 11-én kelt, s Mária Thérézia királynéhoz intézett tudósításából.

dalmát fejezvé ki, hogy ha a fen előadott szokás, t. i. az öszszegyült hívők megvendéglése elmaradna, a délutáni processio ünnepélyességének csökkenésétől lehetné tartani, az arra kívántató költségek megadásáért, illetőleg utalványozásáért folyamodott, mi körül-belül 200 forintot teszen, s ez összeget a kincstárból kellene fizetni, mely a szerzet eltörlése után annak jövedelmeit huzza.

Az udvari kancellária maga véleményében, az említett processiónak minél nagyobb fényvel megtartását ajánlá, miért az arra kívántató költségeket kimélni nem kellene, csupán a főurak és nemesek megvendéglését tartotta szükség-feltetnek, mert azokat a városban lakó főurak magukhoz ebédre bizonyosan elhívják, s annál fogva csak a városi plébánosnak kellene egy nem nagy, s az ünnepen jelen-volt papok megvendéglésére fordítandó összeget adni.

Mária Thérézia, legfensőbb határozatában, a városból Kolos-Monostorra kimenő processiót megtiltotta, s azt rendelte, hogy három napon, auguszt 14. 15. és 16-án a templomban nyilvános imádság tartassék, hol mennyiben a hely engedí, egyházi körmenet is lehet, továbbá mindennap 100 forint a szegények közt osztassék ki, a többi pénz pedig, t. i. az összeg más fele része, s kivilágításra, predikálásra és zenére forditassék.⁶⁾

Milyenek voltak azon tanok és elvek, miket a jesuiták a rájuk bízott iskolákban növe dékeikbe csepegtettek, e tekintetben egy kiválólag jellemző adatot lehet említni, azt t. i. hogy midőn Mária Thérézia királyné alatt, az 1761—64-dik esztendőben a kormány egy protestans egyetem felállításával foglalkozott, s azon alkalmából a hazába bevitt négy vallás főiskoláinak belserveszete s leczkerendje fölterjesztetett, — a jesuiták által benyújtott tudósításban, a kolozsvári kathol. akadémia vagy egyetem *törvényei* is közölve voltak. Annak

⁶⁾ »Es solle keine Procession mehr gehalten werden, sondern in Clausenburg den 14. 15. und 16. Aug. 3 stunden vormittag und 3 nachmittag in der Kirche ein öffentliches Gebet gehalten und in selber wenn Raum ist eine Procession kann gehalten werden, jeden Tag 100 fr. unter die Armen auszutheilen, das übrige zur Beleuchtung, Predigt und Music anzuwenden.« (Egészen Mária Thérézia királyné saját kőzírása.)

13-dik pontja szerint az ifjaknak meg volt tiltva, elmenni a nyilvános látványokra, színházi előadásokra, s a gonosztevők kivégeztetésére, azon esetet kivéve, ha azok eretneknek volnának. »Neque ad publica spectacula, comoedias, ludos, neque ad supplicia reorum, nisi forte haereticorum, eant.«

II.

Az erdélyi római katolikus püspökség helyreállítása.⁷⁾ —
E püspök, mint kormányzéki tanácsos.

Az osztrák kormánynak Erdély elfoglalása után, csak hamar megkezdett jog- s alkotmányellenes munkásságát az 1703-ban kiűtött Rákóczi zendülés, az úgynevezett *kuruczi-lág* félbeszakasztotta.

A polgári háborút lecsendesítő szathmári béke 1711-ben alig köttetett meg, már négy esztendő elteltével, a bécsi udvar fenemlített kedvelt tervének tovább folytatásához hozzá fogott, s arra nézve új, s nagyfontosságú lépést tett.

A 16-dik századbéli, s Erdélyben is gyorsan terjedő reformatio negyvenedik esztendéjét még el sem érve, s már 1556-ban a kolozsvári katalin-napi országgyűlésen hozott törvényczikkben elvégeztetett: hogy azon kis hazában lévő összes katolikus papi jószágok az állam szükségeire, főkép a fejedelmi udvar költségeinek fedezésére fordítottassanak;⁸⁾ mi-

⁷⁾ Az erdélyi katolikus püspökség helyreállítására vonatkozó adatok a következő *emlékiratban* találhatók: »*Memoria* Episcopatus et Episcoporum Transsilvaniae latini ritus catholicorum e diplomatibus, quae in publicis Magni Principatus Transsilvaniae Tabulariis Albensi et Kolos-Monostoriensi, nec non dioecetano custodiuntur, ac e nonnullis celebriorum patriae historiae scriptoribus excerpta« pag. I—CXII. I. Schematismus Cleri Dioecesis Transsilvaniensis pro anno MDCCXXXVIII. Claudiopoli. — 8.

⁸⁾ »Universa bona Episcopatum, Conventuum, Praepositarum, aliorumque Ecclesiasticorum antecederet jam adempta, Status ex Ordines communibus suffragiis in bonum et necessitates Regni publicas, dignitatemque Principum deputant;« — — bona illa — brevi — post ad fiscum regium redacta sunt.« L. Jos. Benkő Transsilvania etc. Tom. II. Vindobonae 1778. pag. 152.

nek következtében *Bornemisza* Pál, az akkori erdélyi püspök kénytelen volt a hazából kivándorolni, s így 159 esztendeig az ottani katolikus egyházat püspöki helyettesek, (vicariuskok) kormányozták.

Az ausztriai kormány fenérintett lépése volt: az 1715-ben decemb. 11-én kelt rendelete, melylyel az erdélyi róm. katolikus püspökséget helyreállítá, illetőleg újra alapítá, miután már 1713-ban február 18-án csik-kerezfalvi *Mártonffy* György esztergomi kanonok és prépost erdélyi katolikus püspökké kineveztetett, s egyszersmind bárói czimmal és ranggal, valamint Alsó-Fejér vármegye főispánságával is ki lett tüntetve.

A következő 1716-ban Erdélybe érkezett, s gr. *Kornis* Zsigmond kir. kormányzó által Nagy-Enyeden fogadott püspök február 17-én főispáni székébe beigtattatott, két nap mulva pedig u. m. febr. 19-én a kormányzó, továbbá: gr. *Steinville* István erdélyi főhadparancsnok, gr. *Mikes* Mihály erdélyi kormányzéki tanácsos, mint szintén számos világi s egyházi főurak kíséretében Károly-Fejérvárra bevonult, s ott maga püspökségébe a reformatusoktól visszafoglalt és felszentelt szekes-egyházban a szokott szertartásokkal bevezetett, egyszersmind a püspökséghez tartozó 14 falut és 6 részjószágot visszanyervén, birtokába vette,⁹⁾ mely alkalommal a kolozsvári reformatusok és unitáriusok ellen minő erőszakos tetteket követtek el *Mártonffy* György püspök unszolásából, — alább elmondva lesz.

A püspöki székébe törvényellenesen beállított b. *Mártonffy* Györgyöt VI. *Károly* császár és király nem sokára hasonlólag nagy sérelemnek mondható két kiténtetésben részesíté. Egyfelől őt, 1718-ban december 27-én kelt leiratában titkos tanácsosi ranggal s így exczellenciás czimmal felruházván, a kir. kormányzék tanácsosává kinevezte, bár ezt a karok és rendek kijelölése nélkül nem tehette volna; majd a

⁹⁾ A 14 falu volt: *Dállya, Strázsa, Thate, Sósopatak, Poklos, Tót-falud, Pojána, Gaurán, Metesd, Felő és Intra-Gáld, Diomál, Ponor, Remete* a részjószágek pedig: *Csüged, Maros-Váradgya, Sárd, Igen, Benedek é Berbánd* falukban találtattak.

püspök, s b. *Wesselényi* István országos elnök közt a rang s ülésbeli elsőség felett támadott verengést »maga császári és királyi tekintélyénél fogva« úgy döntötte el, hogy : »a püspök a gubernator után ülő első, s minden öt megillető előnyvel felruházott tanácsos legyen.¹⁰⁾

Ily módon tágas ut nyílt a püspök előtt, a köz-ügyekbe avatkozni, ki, ha gubernator nem volt, annak helyét, mint első tanácsos potolta, az ülésekben elnökölt, s így az ország kormányzásában nagy, lehet mondani : gyakran döntő befolyással birt. E főpap minden törekvése, munkássága természetesen egyháza, s annak hierarchiája érdekében összpontosult, a kath. hit követőinek számát jog- és törvényellenes módon is szaporítani, arra minden eszközt és alkalmat használni szabadnak, sőt kötelességének tartotta. E korban *egyfelől* a hivatalra képesség, s azt elnyerés lényeges feltételének a romai-katholikus egyházban születést tekintették, s főkép e hitre az előkelő családokból áttérőket azzal jutalmazták, általában a kormány az ily convertitákat kitünőleg kegyelte, s irányukban részrehajló, sőt a joggal s igazsággal éles ellentétben álló pártfogást tanusított, *másfelől* pedig a protestansok melőzése, nyomása, s minden lehető módon üldözése napirenden volt. Mindkét állítás igazságát Erdély 18-dik századbéli történelmének számos lapjain följegyzett események, főkép térítési adatok bizonyítják, melyekben a kathol. püspököknek gyakran mértéket nem tartó hitbuzgósága kiválólag szerepelt, minek több példái e munkában közölve vannak.

Mária Theresia királyné, bár uralkodása főteendőjének s érdemének tartotta, az eretnekeket a kath. egyház keblébe visszavezetni, annak követői számát szaporítani, s minden arra irányzott törekvést maga részéről hathatósan pártfogolt, végre mégis kénytelen volt átlátni, hogy a guberniumban elnöklő püspökök ezen állásukban, a vallás érdekének ürügye alatt számos visszaélést, s jól rendezett államban nem tűrhető igazságtalanságot követtek el. Épen azért midőn b. *Bajtay*

¹⁰⁾ A püspök kormányzéki tanácsossá kineveztetéséről, s az ülésekben a gubernator után leendő első helyére vonatkozó kir. leiratok az Okmány függelékben II. és III. szám alatt közöltetnek.

József Antal tizenkét esztendeig, t. i. 1760—1772 erdélyi kathol. püspök, az utóbb említett esztendőben hivatalát letette, a királyné annak utódja, dalmát születésű *Manzador* Piusnak kinevezése alkalmából 1772-ben septemb. 28-án kelt kéziratában, b. *Bruckenthal* Sámuelnek az erdélyi udvari kancellária elnökének azt parancsolta, hogy : az erdélyi katholikus püspök bár mint eddig, székét és szavazatát a gubernium ülésében megtartja, de soha többé előlülő abban ne legyen, a mi sem Magyarországon sem másutt nem történik, hol püspökök, vagy főpapok a tanácsülésekben jelen vannak, s így azon esetben, ha gubernator nem volna, az ideiglenes elnökséget a hivatalban legidősebb tanácsosra kell bízni.¹¹⁾

III.

Templom-építési engedély.

Antalfi János, ki károlyfejérvári nagy prépostból 1724-ben martius 13-án már éltes korában erdélyi püspökké kineveztetett, — a bécsi udvarhoz »a katholikus status« nevében, annak kívánatait, illetőleg sérelmeit tartalmazó folyamodványt nyújtott be, mely ott 1725-ben april 26-án az erdélyi ügyekben tartott ministeri értekezletben fölvetett.¹²⁾

¹¹⁾ E nevezetes kézirat eredeti német szövege a következő :
1190. a. 1772.

Nachdem der Bischof *Bajtay* seine Stell: resignirt, so habe ich statt seiner den Bischof *Manzador* zu benennen befunden, wie Ich diesfall meine Entschliessung schon anderwärts umständlich herabgegeben. Dieser aber, wie alle künftige Bischöfe, hat zwar bey dem siebenbürgischen Gubernio, wie bishero, Sitz und Stimme zu nehmen, derowegen jedoch in Abwesenheit des Gubernatoris niemals zu praesidiren, wie solches auch in Ungarn und sonst überall nicht geschieht, wo Bischöfe oder Praelaten den Raths-Sessionen beywohnen, sondern der älteste Rath hat allemale das Interims-Praesidium zu führen. Wodurch Er also das Weitere zu verfügen wissen wird.
Maria Theresia m. p.

An Baron *Bruckenthal* den 28. Septemb. 1772.

¹²⁾ *Ministerialis in rebus Transylvanicis Deputatio*. Az előlülő abban rendesen a híres szávoyai *Eugen*, az udvari haditanácsnak — *Kriegshofrath* — 1703-ban kinevezett elnöke volt, s egyik tagja, az erdélyi udvari kancellár is; akkor b. *Bornemissa* János József.

Panaszképen volt abban egyebek közt felhozva, hogy a görög nem egyesült egyház hívei, valamint az akatholikusok is, — akkor főkép a protestansokat így czimezték, — legfensőbb engedelem nélkül templomokat s iskolákat is mernek építtetni, minek jövőben megtiltását az értekezlet indítványozván, a császár jóváhagyta.

A fejedelmi határozat következtében az erdélyi guberniumhoz a következő kir. leirat intéztetett: »Fölterjesztetett Előnkbe, hogy azon fejedelemségünkben némely vallások követői templomokat, imaházakat, iskolákat és collegiumokat vagy gymnasiumokat merészelnék, a mi előleges tudásunk s beléegyezésünk nélkül, építeni. Mivel pedig ezek egyenesen az ország fejedelmének jogát illetik, kegyelmesen rendeljük: hogy bármely t. i. katolikus, vagy más vallások követőinek sem szabad a Tőlünk a végett adott engedelem nélkül templomokat, imaházakat, iskolákat, collegiumokat vagy gymnasiumokat felállítani és építeni, de mindazok, kik ilyen építéseket szándékoznának kezdeni, az arra felszabadítást Tőlünk maga módja szerint kérjék.«

Bár mint a kir. leiratból látni lehet, a romai katolikusokra is ki lett terjesztve a kérdéses tilalom, annak szigora még is természetesen inkább csak a nem-katolikusokat sujtotta. Midőn rom. katolikus vallás érdekét államügynek tekintették, a kormány annak követői számára templomok építéséről is gondoskodott, s azokat, ha szükségesnek látta, mi gyakran megtörtént, más hitsorsosoktól elvette.

Az erdélyi katolikus püspökség helyreállítását követő esztendőben 1716-ban *Károly-Fejérvárra* a székesegyházat a *reformatusoktól*, *Kolozsvárra* pedig a piaczi nagy templomot, s mellette a *János Zsigmond* fejedelemtől épített kisebb templomot, a papi-lakkal, főiskolával, nyomdával, a kolozsvári dézmával s több részjárságokkal együtt az *unitariustól* erőszakosan elvették, s ezekhez hasonló több esetet is lehet idézni. Így például id. b. *Daniel Istránnak* 1764-ben nyomtatott életírása végén, a reformatusok sérelmei közt a tőlök különböző időkben elvett templomok elősoroltatnak; mi többek közt történt *Fejér-megyében*: *Borbádon*, *Balászfalván*; *Tordá-megyében*: *Ó-Tordán*, s e városban az *egyházfalvi* kisebb

templommal is; *Kolozs-megyében*: *Kolozs-Monostoron*, *Szamosalván*, *Mocson*, *Szász-Erkeден*, *Katonában*; *Küküllő-megyében*: *Ebesfalván*, *Szentpálon*; *Doboka-megyében*: *Kenden*, sat.

A templom építési legfensőbb rendelet későbbben többször megújított: így például: 1763-ban május 3-án, midőn a kérdéses engedély még a magány-imaházakra is ki lett terjesztve, s a guberniumnak komolyan meghagyatott: felügyelni, hogy az legkisebb részben se légyen áthágva.

Érdekes ez ügyre tartozó, s 1768-ban május 1-én kelt legfensőbb rendelet, melynek értelmében, mivel *Mária Theresia* királyné parancsából Erdélyben bizonyos helyeken a katolikusok számára templomok építése volt tervezve, valamikor az erdélyi katolikus püspök a guberniumot arra nézve megkeresné, az rendelkezze, hogy azoknak építéséhez napszámok és fuvarozás adásával, a törvények és fenálló szokás szerint, más vallások követői is hozzá járuljanak.¹³⁾

Egy más és a templom-építés tilalmára vonatkozó érdekes adat is felhozva. A fenebb már említett b. *Bajtay József* Antal erdélyi püspök *Glatz* Andrásnak, köhalm-széki polgármesternek egy katolikus kápolna építésére az *udvar híre és tudta nélkül* szabadságot adott. A gubernium a püspök ezen tettét 1763-ban január 24-én a királynénak jelentette, valamint nevezett püspök is néhány nap mulva, u. m. febr. 2-án maga mentségét arra nézve Bécsbe felküldötte, melyben azt, mit escelekedett, többek közt azzal is indokolta, hogy mivel a kérdéses kápolna nem köz földön, de a polgármester magány-birtokában építtetett, az által a tőle mindig tisztelt és szemelött tartott legfensőbb rendelet megsértve nem volt. Egyszermind a mint megjegyzé, mi a büszke főpapot eléggé jellemzi, mivel azon: engedély-adás a katolikus egyház kormányzásának körébe tartozik, s az erdélyi püspök *annak feje*, a guberniumot, mint polgári hatóságot azon tárgyban tudositni neki nem kellett.¹⁴⁾

¹³⁾ A templom-építésre vonatkozó három, u. m. 1727. decemb. 11., 1763. május 3. s 1768. május 1. kelt legfensőbb intézkedések IV. V. VI. számok alatt az Okmányfüggelékben közöltek.

¹⁴⁾ »De causis — factae illius potestatis me — praeter ea, quae attuleram, nihil in medium afferre, quod haec pertineant ad gubernatio-

Mária Theresia királyné azonban az engedetlen püspök e melegségét nem fogadta el, s neki 1763-ban május 3-án kelt leiratában parancsolta, hogy jövődében magát a legfensőbb rendeletek megtartásához pontosabban alkalmazza.¹⁵⁾

IV.

Az apostasia intézvény.¹⁶⁾

Erdély 18-dik századbéli évkönyveiben igen sötét és végzetteljes szakasznak mondható az úgy nevezett *apostasia-rendszabály* kora, midőn az uralkodó s annak alaptana szerint, *egyedül üdvözítő és igaz* romai-katholikus egyháztól elszakadást, a törvények éles kigunyolásával, mint *hűségest*, s így súlyos államvétséget büntették.

nem ecclesiae, cuius ipse caput, episcopus videlicet sum in hoc Transsylvanicae Principatu, de hac vero ad Gubernium Regium, tanquam ad civile tribunal referre haud possum*; a püspök fenemlített jelentésének szavai.

¹⁵⁾ E kir. leiratnak a dologra tartozó helye:

Maria Theresia etc. Réverende ac Magnifico Baro! etc. Qualiter consuli oppidi Köhalm exstruendi ibidem sacelli potestatem feceris, cum e Gubernii nostri Regii 24. jannarii, tum e tua 2. februarii currentis anni datis et Nobis suo modo relatis informationibus perspeximus. Rationes quibus Te eo inductum scripsisti, factum quin recenseamus, non excusant, quod non ad templi solum aut sacelli aedificationem, sed ad privati etiam cuiusvis oratorii exstructionem indulta nostro opus sit. In posterum itaque ordinationibus nostris, hoc ipsum indicantibus accuratius Te accomodandum habebis. — Vienna Austriae, die 3. mensis maji — anno Domini 1763.

¹⁶⁾ E szakaszra nézve légyen szabad különösen megemlíteni az apostasia ügyében a gubernium meghallgatása után, s névszerint a gubernator, a katholikus püspök, valamint a kathol. tanácsosok nézetével összhangzólag az udvari kancelláriától 1751. *Mária Theresia* királynéhoz tett *föltejesztést*, melynek czime: »Propositio ex informationibus a Gubernatore, Episcopo, catholicis Consiliariis gubernialibus et respective Gubernio regio in concreto, successive habitis, circa apostatas, eorumque poenam formata, cum opinione Cancellariae Regiae Aulicae Transylvanicae.« — Az okmány, datum nélkül 369/1751 számmal van jegyezve. — Annak egész tartalma olyan, mi az akkori erdélyi kormánytestületeknél uralkodó szellemet elárulja.

Az *apostasia* eredetileg a keresztyén hittől elszakadást és a pogányságba visszaesést jelenté; ki azt tette, az *apostata* az akkori fölfogás, vélemény szerint megint pogány volt.

Miután a keresztyén vallás Krisztus után a 4-dik században uralkodóvá lett, az apostasia államvétségnek, az apostatát az állam ellen vétkezőnek tartatott, ki az egyházból kitérése után, fogsággal, száműzetéssel, sőt néha vagyona s élete elvesztésével is lakott. A 16-dik századbéli reformatio után, a mondott névvel a romai katholikus egyháztól, s így némileg a keresztyénségtől elszakadókat szokták czimezni.

Ez úgy is a már említett, s 1725-ben april. 26-án tartott bécsi miniszteri értekezletben lett elhatározva, s az 1727-ben decemb. 11-én az erdélyi guberniumhoz intézett királyi leirat egyik tárgyát képezte.

Kedvetlenül értesült a monarcha, mint a legfensőbb intézvény mondja, hogy azon országban, bár a katholikus egyházba áttérők közt vannak olyanok, kik azon lépést a szent hit igazságáról meggyőződésből teszik, de másfelől többen, vallásuk változtatására, vagy valamely hivatal elnyeréseért, s más kegyelemben részesedésért, vagy elkövetett vétkük büntetésének elkerüléseért határozzák el magukat, s ezek közül némelyek, ha czéljukat elérték, megint régi egyházukba visszatérnek, másokat viszont új hitük változtatására azon ürügy indítaná, hogy némelyektől különböző módon és utakon sokféle méltatlanságot, kárt és háborgatást kénytelenek szenvedni s kellő oltalmat és támogatást azok ellen nem nyernek.

A fejedelem annál fogva parancsolja, hogy *az előbbeni hitükre visszatérők* — relabentes — azon megfenyítésnek s büntetésnek legyenek alá vetve, milyent a felség fog határozni, a hitükben állhatatosai megmaradókát pedig a kir. gubernium oltalmazza és támogatassa, s a monarcha nem is kételkedik, mikép a gubernium a legfensőbb határozat teljesítésében készséges alattvalói hűséget fog tanusítani.¹⁷⁾

E királyi parancs azonban hosszabb ideig csak papiroson maradt; hihetőleg az annak végrehajtása körül fölmerült természetes nehézségekben kell a késelem okát keresni.

¹⁷⁾ E kir. leirat közölve van az Okmány-függelékben VII. sz. alatt M. T. AKAD. ÉRTEK. A TÖRT. TUD. KÖR. 1873.

B. Klobusiczky Ferencz, ki esztergomi prépostból 1741-ben april. 21-én erdélyi püspökké kineveztetett, az 1743—44-diki országgyűlésen a rom. katolikus egyházra nézve sérelmes régibb törvényeknek eltörlését szöbe hozta, s e czélját mint tudja van, el is érte, — az udvarhoz arról is jelentést terjesztett fel, hogy megyéjében tett főpásztori körutja, az úgynevezett canonica visitatio alkalmával, mind született, mind áttért katolikusoknak vallásuktól büntetlenül elszakadását tapasztalta, mit annak tulajdonit, mivel az ilyen vétkekre nézve semmi büntetés sincs határozva, miért is a felségnek egy a fejedelemség helyzetéhez alkalmazandó rendelet kibocsátásáért esedezett, melyeket jövőben az illető vétségek mivoltához képest szigorubbá tenni, vagy szeliditni lehessen.¹⁹⁾

E püspöki felszólalás és figyelmeztetés következtében Mária Theresia királyné 1747-ben novemb. 13-án az erdélyi kir. guberniumnak parancsolta: maga véleményét az iránt mielőbb fölterjeszteni: hogy az apostaták, s főkép a megtérésük után az eretnokségbe megint visszaesők, s így egyszeres-mind *hítségök* ellen, minő büntetést kelljen határozni?

E felhívás következtében, a kir. gubernium 1748-ban martius 27-én a felséghez tett jelentésében megjegyezte: hogy miután a *büntetés*, melyet az apostatákra, s az említett kir. leirat szerint is *hítségökre*, a hazai törvények értelmében szabni kellene, a *fels. udvar határozatának van fentartva*, — semmi sincs egyéb hátra: mint azt kihirdetni.¹⁹⁾

¹⁹⁾ »Posteaquam Sacratissimae Suae Majestati dominus baro Franciscus Klobusiczky eo tempore Transylvaniensis episcopus demisse repraesentasset, se, dum ecclesias in Transylvania suae curae commissas canonice visitaret, advertisse, quod illic tam nati, quam conversi catholici impune deficiant, fidemque Deo et hominibus datam scandalose fallere et praevericari, cuique integrum sit, ex eo, quod nulla in tales statuta poena habeatur, cui arbitratur, praesentissimum fore remedium, Edictum quodpiam jussu Sacratissimae Suae Majestatis, illi Principatui moderno rerum statui, diversitatique personarum eatenus attemperandum, quatenus in futurum pro qualitate circumstantiarum et delictorum illud exasperari aut alleviari quiret.« A fenebb idézett, s az apostasiára vonatkozó udvari kancelláriai fölterjesztésből.

¹⁹⁾ »Observavimus in praeattacto — Rescripto poenam in relapsoribus, juxta leges etiam nostras perjurii convincendos, Supremae auctorit-

A mi pedig a született katolikusokat illeti: ha azok apostatákká lennének, miután e részben a más hitű kormányzék tanácsosok a bevett vallásoknak a diplomában is meg erősített szabadságára és kiváltságaira hivatkozva, azoknak fentartásáért esedeznek, a katolikus tanácsosok erre nézve más véleményt adni nem tudnak, mint a felség végzéséhez ragaszkodásukat kijelenteni.

Miután a gubernium e tudósításában az eretnokségbe visszaesőknek mint *hítségöknék* a *hazai törvények* értelmében leendő megbüntetését indítványozza, — természetesen az a kérdés merül itt fel: melyik hazai törvény az, mire a gubernium hivatkozik?

A fenebb említett s az apostasia ügyében az udvari kancellariától a királynéhoz intézett fölterjesztésben,²⁰⁾ midőn az 1727-ben deczemb. 11-én kelt, s a katolikus hitet megtagadókra vonatkozó legfensőbb rendeletre hivatkozás történik, melyről mind a kir. gubernium, mind az akkori erdélyi főhadparancsnok értesítették, — egyszeres-mind a kérdéses törvény is meg van nevezve. Az *Verböczi Hármaskönyvében* találhatik; annak t. i. II-dik részében a 30-dik czim az, mely a *hítségök*, s úgy nevezett *ludasok* büntetését meghatározza.²¹⁾

tati reservatam, nihilque aliud superesse quam ut illa publicetur; « a feneb említett 1748-beli, kormányzékai jelentés eredeti latin szövegéből.

²⁰⁾ L. fenebb a 16-dik szám alatti jegyzést.

²¹⁾ De poena perjurorum et avariorum *ludas* appellatorum. Ez utóbbi szót a törvény egy jegyzésben így magyarázza: »Ex voce hungarica *öke*, sive *öke*, qualiter *anseris* in quibusdam Regni partibus ad pabulum vocantur; inde vulgariter *ludas* i. e. *anserini* dicti ob garrulitatem et *lubricam fidem*.«

A feneb említett *fölterjesztés* illető helye a következő: »In apostasiae et relabentium negotio *conclusum* fuit in Ministeriali Conferentia die 11-ma decembris anni 1727 et subinde his formalibus — ab Imperatore *Carolo VI.* resolutum: »*Placet, debet poena relapsorum statui*; Et consequenter tam ad Regium in Transylvania Gubernium, quam Generalem illius temporis ibidem Commendantem — — *Rescriptum*; ac utrobique, ut apostatae poena abhinc statuenda puniantur, expressum; — — — — Poenam — in Rescripto non expressam, sed reservatam, et ejus quidem circa catholice natos apostatantes nullum in legibus patriis vestigium exstare, ac *proinde poenam eandem a modo regnante Augustissima statuendam et denominandam* dictari perjuris adversus Regiam (quidni ad-

E törvény értelmében az, kire a hitszegés rábizonyítva, e bűnben tehát elmarasztalva van, összes fekvő és felkelhető, bár holott találató birtokaitól, javaitól, s azokat illető jogától örökre megfosztatik, sőt azon felül becsületét elvesztettnek, s az emberi társaságból öltözetére nézve is száműzöttnek tekintetik, s a ki, végre törvényszék előtt tanu senki ellen sem lehet.

Miután a törvény e súlyos büntetést a hitszegőre ki mondja, világosan azt is rendeli, hogy az csupán az ország és fejedelem irányában bűnösöket, kik t. i. a szent korona jogának s valami örökösödésének ártalmára tennének le hamis hitet, szóval: a *honárvolókat* sujtsa; különben *magányfelperes* irányában, a vétkes 200 forintnyi díjban és fejváltóságban marasztaltatik el.²²⁾

Ez eléggé ismert törvényt itt kissé bővebben előadni, s a dolog valódi állását ismertetni, főkép azért kellett, hogy az akkori erdélyi kormány, t. i. a gubernium- és udvari kancelláriának tudósításában az olvasó a fejedelmet tévutra vezetni akaró szándékot világosan láthassa. Az ilyen kormányférfiak valóban maguk követtek el *hitszegést*, miért a történelem, mint a *világ ítélőszéke* előtti elmarasztalást ma teljes joggal megérdemlik.²³⁾

Nem lehet főkép ki nem emelni, *egyfelől*: azon saját-szerű anachronismust, az erdélyi kormány tévedését és botlását az időre nézve, hogy az egy *a. r. formatio* előtt három évvel t. i. 1514-ben megerősített törvénykönyvben keresi és találja meg a büntetését oly állítólagos vétségnek, melyet már *a reformatio után* keletkezett vallásos felekezeti hívei követtek volna el; valamint *másfelől* elhallgatni, hogy az államhatalom eljárása az apostasia ügyében, csak nem azon feltevésre

versus Divinam) Majestatem *Decreti Tripartiti Parlís II-dae Titulo 30-mo, eujus vigore perjurus amissione omnium honorum, perpetuaque infamia puniretur.* — — —

²²⁾ «Hoc intellige respectu jurisdictionis sacrae Coronae Regni et Principem nostrum fieri. Nam adversus actorem solummodo in homagio et emenda capitís sui ducentos florenos faciente perjurus et fidefragus solet condemnari.» Az illető törvény 5-dik §-a.

²³⁾ »Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.« *Schüller* »Resignatio« czimű költeményében.

adhatott alkalmat: mintha a katolikus hittől elszakadást akkor a bécsi udvarnál a pogányságra visszatéréssel egy jelentésünek tartották volna.

Mily szempontból nézte egyébiránt, s általában mikép fogta fel a szóban forgó kérdést az erdélyi kormány, annak az udvarhoz tett, s fenebb érintett jelentéséből lehet látni, melyből az akkori politikára, viszonyokra világot derítő, és a magasabb körökben uralkodó eszméket élesen jellemző s főkép azt bizonyító helyet idézzük, mintha a katolikus egyházból kitérés az Isten haragját is magára vonná.

»Mértán lehet az eretnakségre visszatérőket a *hitszegők* közé számítani, kik a katolikus hitnek vallására magukat esküvel kötelezvé, az erdélyi bevett egyházak közül egyiknek sem lehetnek követői, s épen azért a hitszegés büntetésének alá vannak vetve, még pedig a nemeseket közkereset alá kell vetni, s a nemtelenek, mint ő felsége rendelni fogja, börtönbe zárással, vagy testi büntetéssel lakolnak.«

»A gubernator, s a kormányzóki katolikus tanácsok időjártával, s jelesen 1750-ben novemb. 19-én az udvari kancelláriának jelentették: hogy főkép Aranyos, Maros és Udvarhely székely székekben, valamint a vármegyékben is az apostasia gyakori eseteit fájdalommal tapasztalták, nem kevésbé, hogy a megyékben a kisebb-korúakat az eretnekek iskoláiba küldik, a nagyobbkorú ifjak az akatholikusoknál szolgálatot vállalnak, s így rossz útra térítettnek, miért az országot sok nyomoruság sujtja, a mit megérdemelt, s az Isten akaratából történő büntetésnek kell tekinteni.«

Miután a fenebbiek szerint az apostasia-bűnre vonatkozó tárgyalások befejezve lettek, az ügyet legfensőbb elhatározás alá bocsátották, s a királyné azt eldöntötte.

A Pozsonyban 1751-ben august. 19-én kelt, s az apostasia-rendszabályt tartalmazó kir. leiratban világosan ki volt azon általános elv mondva, hogy a vallásnak a fejedelemségben megengedett szabad gyakorlata alatt nem lehet érteni a hitnek változtatását, mi nem csak az isteni törvénnyel ellenkezik, de a polgári társaságban is különböző zavarokat idéz elő. Annak négy pontja van:

1. Azokat, kik a romai-katolikus hitre áttérvé, attól

majd elszakadtak, a guberniumnak 1748-ban martius 27-én kelt véleménye szerint, mint *hítségöket* kell büntetni, mivel áttérésük alkalmával hamisan esküdtek.

2. Miután különbséget kell tenni a hitüket elhagyó született katolikusok közt, ennek eldöntése pedig a gubernium fenemlített 1748-beli véleménye szerint a királynét illeti²⁴⁾ azok, kik már teljes korukat elérve, érkeztek, mint hítségök lakoljanak, a kiskorúakra ellenben tetszés szerinti büntetést kell szabni, de az ilyen esetekben hozandó ítéletet kihirdetés előtt, minden ahoz tartozó okmányokkal együtt, a királynéhoz föl kell küldeni.

3. A fejedelemségbeli reformatus és lutheranus papok azon személyeket, kik közül egyik a romai katolikus hitet vallja, a katolikus püspök engedelmé nélkül össze nem esketetik, azonban hogy más vallásu papoknak semmi panaszra se legyen alkalom adva, mindenik fél a maga vallásán lévő papnak az illető stolát vagy papibért megfizetni tartozik. Végre

4. Katolikus ifjaknak más vallásuak iskolájába küldése és oda befogadása a legszorosabban tiltva van. Azért, minden helységek tanácsának keményen meg kell hagyni hogy gondjuk legyen a katolikus növendékeket a katolikus hitben neveltetni, időről időre arról a guberniumnak jelentést tegyenek, s azon esetben, ha ezt netalán elmulasztanák, szorítottassanak rá, arról számot adni.²⁵⁾

E legfensőbb intézvény több versen megújított, így jelesen a kir. guberniumnak 1766-ban novemb. 18-án néhány apostaták elleni perben az udvarhoz tett tudósítása következtében, 1767-ben april 28-án kelt udvari rendeletben az 1751-beli királyi leiratnak pontos végrehajtása, s az apostatáknak mint hítségöknek leendő megbüntetése a guberniumnak szoros kötelességévé tétetett, mi a püspöknek is tudásul, s magát ahoz alkalmazás végett megíratott.²⁶⁾

²⁴⁾ L. fenebb a 19-dik szám alatti jegyzést.

²⁵⁾ E kir. leirat eredeti latin szövege, most legelőbb, az Okmányfüggelékben VIII. szám alatt közölve van.

²⁶⁾ Az erdélyi guberniumhoz, valamint b. Bajtay püspökhöz intézett két kir. leirat IX. X. szám alatt az Okmányfüggelékben közölve van.

Az *apostasia intézvény* által az erdélyi rom. katolikus egyháznak fenebb már érintett elsőse s tetteleg uralkodása eldöntve volt. A törvények, s adott királyi szó szentsége, jog igazság, a haza békéje, jóléte — mindez a kérdéses ügyben tekintetben nem vétetett. Valóban a *térítés*, a nem katolikusoknak a rom. katolikus egyház keblébe visszavezetése *Mária Theresia* királyné alatt nagy mértékben államügyi fontossággal bírt, azért a kormány-körök kiváló gondosságának tárgya volt. Így érthető, hogy a nevezett hitcserélés azon korban, mint érdemszerzés, annak következtében kitüntetéssel, hivatallal s másképp is jutalmaztatott, miért e cél elérése végett az erdélyi katolikus püspökök kinevezésében az ily hitbuzgó főpapokra különös figyelemmel voltak, mint a következő példa is bizonyítja.

Gr. *Batthyány József*, ki pozsonyi prépostból 1759-ben május 13-án erdélyi püspökké kineveztetett, a fenebb már említett s kalocsai érsekké előléptetett b. *Klobusiczky Ferencz* halála után, annak utóda lett. Ez alkalommal, midőn *Mária Theresia* királynénak azon esztendő májusa 28-án kelt rendelete folytán, az erdélyi kathol. püspöki székre leendő kijelölés végett a hazai világi és papi urak azon esztendő septemb. 1-én Nagy-Szebenben megjelentek, s a kijelölés megtörtént, — mind a mellett a gyűlés tagjai a királynéhoz azon kérést intézték, hogy gr. *Batthyányi Józsefet* az erdélyi püspökség birtokában is hagyja meg, kinek jeles tulajdonait s érdemeit elősorolván, azt különösen kiemelték: *hogy két évi püspöksége alatt a katolikus egyház nagyobb gyarapodást nyert mint azelőtt tíz s több esztendő alatt; »duobus annis, quibus praesulem in Transsilvania egit, rem catholicam plus auctam esse, quam antea decem, vel pluribus etiam annis.«*

Mindez előzmények mellett, a kérdéses ügynek véglegesen elintézése, főképp mi az apostaták büntetését illeti, még hosszabb ideig tartó tárgyalásokra adott alkalmat, mikről az akkori helyzet s állapotok ismertetéseért lehető rövidséggel számot kell adni.

B. *Bajtay* püspök Nagy-Szebenből 1767-ben julius 1-én a *hítehagyottak* — *fidei desertores* — által elkövetett *gonosz-*

ság — scelus — ügyében, annak megfenyítésére nézve a királynéhoz három kivánatot magában foglaló fölterjesztést tett:

1. A királyné parancsolja meg a guberniumnak, hogy az apostaták ellen hozott itéletek, minden más ügyek *előtt* haladék nélkül fölvétessenek, s a melyek már jogérvényesen elintéztettek, azonnal végre is hajtassanak.

2. Mivel az 1751-ben august 19-én kelt kir. leirat oly hamisan magyarázott, mintha az, csak azok ellen lenne alkalmazandó, kik annak kelte *után* szakadtak el a katolikus hittől, e téves felfogásnak hely ne adassék, de a királyi rendelet az annak közzététele *előtt* hitüket ellagyókra nézve is foganatba vétessék.

3. Az ilyen elszakadók nem csak hitük megtagadásáért lakoljanak, hanem egyszersmind szoríttassanak rá: a katolikus egyházba visszatérni.

A püspök e kegyes kérelmét és szent czélját magyarázni nem szükség.

Az udvari kancellária 1767-ben julius 31-én *Mária Theresiához* intézett feliratában egészben véve, azt elfogadó s ajánló véleménynyel terjesztette fel. A királyné a püspök túlbuzgó javaslatait egy pár lényeges módosítással hagyta helyben, miről 1768-ban august 1-én kelt kir. leirat értesítő a guberniumot, melynek a legfensőbb határozat folytán meghagyott:

1. Az elsőbb törvényszékektől oda felküldött *apostasia-pereket* minden más ügyek *előtt* fölvenni, ellátni, s *azonnal* végre is hajtani kell.

2. Az ily perek az *alsó bíróságoknál* is gyorsan s a leg-rövidebb idő alatt tárgyalassanak s fejeztessenek be, valamint a felebbezés csak teljesen bevégezett perekben engedtesék meg oly móddal, hogy a hitszegőket sújtó büntetés az ügyvesztett félre nézve *ideiglenesen* is teljessébe vétessék, a ki tehát hivatalát elveszti és tanu senki ellen sem lehet, valamint e felfüggesztett állapotban marad, mindaddig, míg a felső bíróság más végzést hozna.

3. Az 1751-ben august 19-én kelt kir. leiratnak *visszatérő* erőt nem lehet tulajdonítani, valamint

4. E kir. rendelet kelte *előtt* a hitüket megtagadó ka

tholikusokat ugyan a hitszegés büntetésében el kell marasztalni, *őket azonban a katolikus hitnek vallására kényszeríteni nem szabad.*

5. A hitszegés büntetésével azokat kell sújtani, kik a katolikus hitben neveltettek, s teljes kort érve, attól elszakadtak, vagy más vallásból arra átállván, bár akkor magukat az abban maradásra esküvel kötelezték, ennek megszegésével megint régi egyházuk hívei lesznek. A hitükről még kis körükben elszakadók bizonyos ideig tartó fogságot szenvedjenek.

6. A bűnüket megbánó s a rom. katolikus egyház keblébe visszatérő apostaták kegyelmet nyernek, s csupán egyháziilag fenytetnek meg, azonban ha az apostasiába visszaesve, így nagyobb gonoszságot követnének el, — mint hitszegők, de gyalázattal megbélyegzés nélkül, lakoljanak, s egyszersmind tehetségükhöz mért pénzbírságot is fizessenek, mely összeg a nagyszebeni árvaház javára fordíttassék.²⁷⁾

E legfensőbb rendeletre ugyanazon 1768-dik esztendő octobere 24-én kelt kir. leiratban a gubernium emlékeztetve lön, melynek ismételve meghagyott: az annak itélete alá bocsátandó apostasia-pereket gyorsan ellátni és végre is hajtani.²⁸⁾

Igy használta az erdélyi kormány a törvény- és igazságszolgáltatást is, vagy inkább azzal visszaélt a nem-katolikus hitűeket jog-törvény- és igazságellenes módon zaklatni, nyomni és üldözni, mit az apostasia-ügyről s perekről a volt erdélyi udvari kancellária levéltárában találtató számos adatok bizonyítanak.²⁹⁾

²⁷⁾ Bajtay püspöknek öt kiválólag jellemző fölterjesztése az apostasia ügyben a királynéhoz, s arra vonatkozólag a guberniumhoz felküldött kir. leirat az Okmány-függelékben XI. XII. számok alatt közöltetnek.

²⁸⁾ E kir. leirat: »*Maria Theresia, etc. etc. Illustres, Reverende, etc. Quid de causis apostatarum ad vestrum iudicium avocandis, et in illo sub brevi tempore pertractandis disponere dignatus sumus, ex alio, die 1-a augusti a. c. ad Vos exarato Rescripto nostro regio uberius intellexistis; hujus itaque exactam observationem Vobis denuo in memoriam revocantes, volumus: ut sententiae per Vos in hujusmodi causis ferendae debitae executioni mancipentur.*« Viennae Austriae, die 24-a octobr. 1768.

²⁹⁾ Egy pár erre vonatkozó oklevél, t. i. Udvarhely-székeknek jelentése a kir. guberniumhoz 1767. apr. 4. valamint az apostasia perekre

Mint a romai katolikus egyház hívei számának szaporítására szolgáló, s ezzel is annak a több vallások feletti elsőséget és tulsúlyát biztosító, általában az *apostasiát gátló* eszköznek kell tekinteni, azért épen ide tartozó adat gyanánt említeni még, az erdélyi kormánynak arról gondoskodását, illetőleg intézkedését is, hogy a katolikus szüléktől származott gyermekeknek a katolikus hitben neveltetésére felügyelés, az államjogai s annak teendői közé tartozik.

Egy 1769-ben január 27-én kelt kir. leiratban a guberniumnak meghagyatik: azon szüléket, gyámokat és gondnokokat, kik az említett ügyben maguk kötelességét nem teljesítenék, a *tisztviselők által* arra emlékeztetni, sőt ha szükség volna, hathatós eszközökkel rá is szorítani.

Egy a mondott esztendő november 11-én kelt második, s gr. *O-Donell* Károlyhoz, az erdélyi gubernium elnökéhez intézett kir. leiratban *Mária Thérézia* parancsolja: a gubernium elnökségéhez a katolikus gyermekek neveltetése felől időről időre tudósításokat küldeni fel, s azon esetben, ha nem katolikusoktól az *eretnekségben* neveltetnének, azok tőlük vétessenek el, s a róluk gondoskodást katolikusokra bízván, ezeknek a megkívántató költséget a nagy-szebeni árvaház pénzalapjából kell adni.³⁰⁾

Mindez elősorolt intézkedések azonban az apostasia büntetésére nézve magukat előadó akadályokat el nem hárították, sem a dolog természetében fekvő nehézségeket le nem győzték.

A kormány az 1769. 1770. és 1771-dik esztendőben ugyan az apostaták ellen kezdett pereknek gyorsan leendő befejeztetése, valamint az illetőknek megbüntetése végett szigorú rendeleteket adott ki, s az erdélyi guberniumhoz ez ügyben 1771-ben június 17-én kelt útasító királyi leiratot is in-

vonatkozó kimutatás 1768. márt. 24. az Okmány-függelékben XIII. szám alatt közöltetnek. A mint ezekből lehet látni, a derék *székely* nemzet keblében számos ilyen, hitükhöz ragaszkodók, s azért üldözöttek és szenvedők, az akkori kormány fogalma szerint: *gonosztévők* találtattak, s *Gyepesi János*, kolozsvári lakos is ezek közé tartozott.

³⁰⁾ Mind két fennemlített kir. leirat XIV. és XV. számok alatt az Okmány-függelékben közölve van.

tézt, miről egyszersmind gr. *Auersperg* Mária József az erdélyi kormányzó is értesített, — ez utolsó azonban, főképp az ó-hitűek végett, kiket épen akkor a szomszéd Oláhországban és Moldovában kitört villongások miatt zaklatni tanácsos nem lett volna, a két kir. leiratot közzé nem tette, de miután a dolog állását a királynénak feljelentette, annak parancsára azon rendeleteket az udvari kancellariának visszaküldötte, hol azok további intézkedésig félretétettek.

A fennebb már említett, s a kolozsvári jesuiták procesziójáról a kormányzéki elnöktől 1774-ben tett tudósításban az apostaták ügye is előfordult, kiknek állítólag sokat engednének meg, azzal pedig köz bosszankodást okozó példát adnak, mivel azon convertiták, hitüket cserélők megbüntetését sokáig tartó per előzi meg, sőt nem régiben hunyadmegyei elmarasztalt apostatáknak udvari rendeletben a perújítási orvoslát is megengedtetett, miért nevezett ideiglenes elnök azon bűnösök felőli nézetéhez ragaszkodván, névszerint: az aranyos- és megyes-széki apostasáknak rögtön leendő elfogatását, s legrövidebb úton bepereltésüket indítványozza.

Az udvari kancellária véleményében erre tett megjegyzés szerint: a fennemlített apostatáknak nem a perújítási orvoslát engedtetett meg, de mivel az elmarasztalt Petrik nevű két testvér, mint állították, bár ó-hitű szüléktől származtak, de a reformatus vallásban neveltettek, e részben a dolog állásáról, valamint arról kívántatott tudósítás: lehet-e az említett elmarasztaltaknak a perújítási orvoslattal élést megengedni?

Miután pedig az országban az *apostasia-bűn mindinkább terjed*, ő felsége tetszésétől függ: hogy nem lenne-e szükséges a fennebb már említett, s félretett, 1771-ben június 17-én kelt kir. leiratokat közzé tenni, mivel a felforgott nehézségek már szünni kezdettek, s *Major* Gergely egyesült görög püspök az egyházi unio megszilárdításában több erélyt fejt ki, másfelől pedig *Czyrillovics* Szofron, az ügyben, mint látszik, kissé túlbuzgó görög nem egyesült püspök más országba költözött.

Mária Thérézia királyné e pontot illetőleg az udvari kancellária véleményére ezt írván: *placet*, azt egész terjedelmében jóváhagyta. Ennek következtében az apostasia meg-

gátlásáért 1771-ben június 17-kén kelt, s akkor félretett kir. leirat most újra elővétetvén, kiadatott, s 1774-ben július 26-án erdélyi guberniumhoz megtartás és teljesítés végett leküldetett. Annak tartalma szerint :

Az apostaták büntetésére nézve fölmerült nehézségek folytán, mivel a köz rendüeket a becsület elvesztés nem érdeklí, másfelől a nők köz hivatalokat nem viselnek, s így e két rendbeli emberek az egyházból kilépés büntetésétől nem félnek, továbbá : az üdvözítő hittől elszakadó szélbeli katonákat is nehéz volna mint hítszegőket becsület vesztetteknek nyilvánítani, s így őket gyalázattal megbélyegezni, — mind ezeknek megfontolása után, a királyné parancsolja :

1. Mindazon teljeskoruak, kik a katolikus vallást elhagyják, akár a polgári rendből, akár szélbeli katonák, valamint az egyházi uniótól elszakadó, s az ő hitre visszatérő oláhok legyenek, elébb négy, vagy hat hétig tartó fogságot szenvedjenek, s az alatt őket szorgalmasan oktassák, hogy csak a katolikus hit igaz, — kik ha meg nem térnének, közülök a polgári rendből valók a piacon, vagy a templom, vagy a megyeháznak ajtaja előtt 25 botütést kapjanak, másfelől a szélbeli katonák két évig közmunkákat tenni tartozzanak, s ez idő eltelte után őket ugyan szabadon kell bocsátni, de tetteikre a földesurak, s a megyei tisztek ügyeljenek, ne hogy másokat elcsábítsanak.

2. A még kiskorú hitehagyottak tetszés szerinti büntetéssel, t. i. bizonyos ideig tartó fogsággal lakoljanak. Ellenben

3. Miután az apostasiát roszelekkü csábítók szokták terjeszteni, e gonoszság megelőzéséért s kiirtásáért, azokat a legerélyesebben meg kell fenyeitni, s azért azok, akár teljeskoruakat csábítsanak el, pajtásaikkal együtt elébb Erdélyen kívül lévő várban két, vagy három évig tartó fogságba tétessenek, s a körülmények, bűnük és sorsuk mivoltához képest, közmunkák teljesítésére is szorittassanak rá, valamint a birodalomból örökre száműzöttessenek, akár, ha azután, másodversen is azon bünt követnék el, vagy tán az első alkalommal is egész községeket és számos embereket csábítottak volna el, másoknak elrettentésére, halállal is büntetessenek.

A fenebbiekben a hitcsábítók ellen kiszabott büntetéseket az egész országban ki kell hirdetni, a tisztvelők a népnek azokra nézve intést és oktatást adjanak, s az oláhokat is szükség figyelmeztetni, hogy az egyházi unióból kilépni tilos; ez ügyben a polgári hivatalnokok az egyházi előljárókkal egyforma buzgóságot fejtsenek ki, valamint azon uniónak a megyékben, ugy mint a községekben is állása felől a kormányt évnegyedenként tudósítsák; nem kevésbbé a gubernium gondosan felügyeljen, hogy e dologban kelt régibb rendeletek pontosan teljesítenek, végre az apostaták perének más ügyek előtt ellátásában, s az ítéletek végrehajtásában legkisebb hátramaradás se történjék.

A kir. guberniumhoz a kérdéses ügyben intézett leiratról, s annak tartalmáról ugyan az napon, t. i. 1774-ben július 26-án gr. Bethlen Miklós kincstárnok, mint a kormányzó ideiglenes elnöke, egy külön rendeletben értesített, kinek egyszersmind kötelességévé tétetett : ügyelni, hogy az apostaták ellen kezdett perek lefolyására s azokban hozott ítéletekre különös gond fordíttassék, hasonlólag azokban a kir. kormányzókhöz történő felebbezéseket is, minden késedelem és haladék nélkül, a törvény s kir. rendeletek értelmében le kell jártatni, s végrehajtásukat eszközölni.²¹⁾

Ily módon az erdélyi alkotmány szerint megengedett és egészen szabad vallásváltoztatás Mária Theresia alatt a rom. katolikus egyház, vagy inkább annak papsága iránti tekintetből, nem csak szorosán megtiltatott, de egyszersmind államelleni vétségnek, sőt halált érdemlő bűnnek nyilvánított, s az azt elkövetők említett joguk gyakorlásáért a legnagyobb gonosztevőkkel egyformán lettek büntetve.

S ha ily rendszabály a protestansok irányában törvény-s jogsértés volt, azt kétszeresen nagyobb igazságtalanságnak, sőt embertelenségnek lehet mondani a jobbjágy-sorsra kárhoztatott ó hitűekre nézve, kik az apostasia-büntetés által keb-

²¹⁾ Valamint az apostasia ügyben kelt fő-ókirat, t. i. a guberniumhoz intézett udvari rendelet, ugy az arról gr. Bethlen Miklóst mint elnököt értesítő leirat is az Okmány-függelékben XVI. és XVII. számok alatt közöltetnek.

lük szabad meggyőződéséért voltak zaklatva, s azon legszen-
tebb érzésükért keserítve, sőt büntetve, hol egyedül lehetett
volna e szegény embereknek részük a szabadságban, melynek
élvezetéből a polgári társaságban a törvény erejénél ki vol-
tak zárva.

B. *Bajtay* püspöktől Alvinczről 1768-ban május 18-án
Mária Thérédia királynéhoz a térítési ügyben írt hivatalos
tudósítás légyen a fenebbiek befejezése.

»Csász. és apostoli királyi felséged udvari kamarai ta-
nácsossa *Fritz* e napokban kézbesítette nekem azon kéziratot,
melyet felséged hozzám intézni méltóztatott. Érzem, szeretem
s mindenk felett tisztelem a szentségét azon kötelességek-
nek, melyek engemet felségedhez, mint fejedelem asszonyom-
hoz, egyszersmind legkegyelmesebb jóltevőmhöz kapcsolnak.
Valamint addig, ugy ezután is engedelmeskedve, semmi al-
kalmatosságot sem fogok elmulasztani, mik a legfensőbb szol-
gálatot érdeklik, s e czélből fenemlitett udvari kamarai taná-
csost különösen megkértem: nekem tudtomra adni mindazon
eseteket, melyekben ő, az én vele együtt munkálódásomat
szükségesnek, vagy hasznosnak vélné, hogy haladék nélkül,
mind azt cselekedhessem, a mit én mindig növekedő buzgó-
ságomhoz, de csekély crómhoz képest tehetek.«

»Az üdvözítő vallás maga gyarapodását ez országban
egyedül csak felségednek köszönheti. Bár őt, kiválólag szor-
galmatos térítő van itt, kik több esztendők óta azon helysé-
gekben, hová én őket rendeltem, a katolikus hittanra a né-
pet oktatják, és abból sokakat a tévutról az igazi ösvényre
visszavezettek, — mind a mellett azok is kiket felséged ke-
gyelmesen ide küldend, igen sok hasznot fognak tenni, ha én,
első de mindenfelől akadályra talált szándékom szerint, őket
a szász-székekben alkalmazhatom. Mert ott a vallás, vagy a
titkos polgári szerkezet miatt, vagy más ismeretlen okból,
annyira hátramaradt, hogy az előkelők közt egyetlen egy ka-
tholikus családot sem lehet találni, míg ellenben a magyarok
közt, majd minden családnak van egy katolikus ága, s a köz-
nép is, a mi hitünk iránt igen nagy hajlandóságot mutat, s
annál fogva, néhány nap előtt a katolikus hitre szinte egy

egész falu, a mult évben pedig körülbelöl négyszáz személy
tért át.«

Minden bizonynyal e részben legtöbb sikert adó eszköz
a nagy-szebeni árvaláz leend. Lelkemnek valódi vigasztalá-
sára, előrelátom azon kiválólag nagy hasznot, mi e kegyes
alapítványból majd eredni fog, mely apostoli királyi felséged-
nek dicsőséges nevérol fog neveztetni, s így utódaink is az
idők végéig, felségedet leginkább épen azért fogják bámulni
és tisztelni. Mert azon számos gyermekek, kik abban nevelést
kapnak, nem csak a hasznos mesterségeket, hanem az igaz
hitet is számuk, mint példájuk által annyira elterjesztik, hogy
*tán még e század eltélese előtt, a téves hitet vallóknak alig lesz
egy harmadrésze, mi fermaradt.«*

»Épen azért a száz nemzet előljárói kéz alatt minden
eszközt felhasználnak arra, hogy ez üdvös munkát akadályoz-
zák, vagy meghiusítsák, minek felséged, oly fényes bizonyosá-
gát, mint a nap fogja látni, ha elérve azon vigaszteljes s már
régóta buzgón óhajtott szerencsét, — azzal felséged lábaihoz
borulhatok.«

A történetíró a nemeslelkű, de kissé tulságosan buzgó
és a papok befolyása alatt álló tanácsosaira inkább, mint
kellett volna, hallgató királyné alatt, a törvény s igazság ne-
vében elkövetett különböző és a fenebbiekben elősorolt visz-
szaéléseket sajnálva jegyzi fel.

Az erdélyi apostasia korára és történelmére vonatkozó,
egyszersmind *Mária Thérédia* királynénak erdélyi uralkodá-
sát több oldalról ismertető ez értekezést bevégezvén, — nem
lesz tán minden érdek nélkül, ha az éltében köz tiszteletben
állott, és halta után is, hazai mint külföldi munkákban ma-
gasztalt és ünnevelt²²⁾ s 1780-ban novemb. 29-én elhunyt e

²²⁾ A hazai könyvek közt legyen elég a következő jeles és tar-
talamdús kis művet említeni: »*Mária Thérédia*. — Emlékezés, melyet a
m. kir. tud. egyetemnek ujjaalakíttatása XCII. évfordulóján, 1872. jan.
25. az akadémia dísztermében tartott dr. *Tolly* Ferencz, egyetemi rec-
tor. — Budán. Nyomatott a magyar királyi egyetemi könyvnyomdában.
— 1872. — 8. — Az olvasó ez alkalmi szónoklatban csinos tollal írt

fejedelem-asszonyra nézve, egy nem régiben közzé tett adatot itt felhozunk, azt t. i. hogy felöle Bécs városa miképen ítélte.

Ranke Leopold jeles német történetirő, az 1786-beli német fejedelmi szövetséget tárgyzó munkájában írja: hogy midőn Mária Theresziát 1780-ban decemb. 6-án eltemették, — azon alkalommal *Riedesel*, a bécsi udvarnál lévő porosz követ tudósítása szerint, a császári székváros népének érzelme »csaknem illetlen örömnnyilvánításban tört ki.«³³⁾

panegyricust talál, annak történelmi becsét azért nem szigorú kritikai szempontból ítéli meg. A 29. l. olvasható állítást is, hogy t. i. Mária Thereszia »erős katolika volt, kedvezett a térítésnek, de nem volt kemény, sem oly kemény mint a protestans fejedelmek. Nevelésének híve, s korának e tekintetben kifejezése: nem több; szelíden bírálja meg, annál inkább, mert a fenebbi értekezésben elősorolt adatokban, az illető czáfolat mellett, a történelmi igazság földerítve van.

³³⁾ »Le peuple a fait éclater une joye presque indécente à son enterrement.« — Bericht des preussischen Gesandten Riedesel vom 6. December 1780. E következő munkában »Leopold von *Ranke*: Die deutschen Mächte und der Fürstenbund. Deutsche Geschichte von 1780 bis 1790. Erster Band. — Leipzig 1871. — S. 51.

OKMÁNY-FÜGGELÉK,

I.

Az erdélyi jesuiták: eltörlő királyi leirat. —
1773. sept. 18.

Maria Theresia etc. etc.

Illustres, Reverende etc. Postquam Sedes Pontificia Ordinem Societatis Jesu sustulisset: necessarium praepremis judicavimus, congruas modalitates statuminare, secundum quas membra hujus Ordinis in momentaneo dissolvi possent, ita tamen ut sacrae functiones per Societatem hactenus administratae continuentur, cursus studiorum, quae hucusque per eandem tradebantur, non interrumpatur, ac denique possessiones et facultates, quae sublata Societate, ad Nos devolvuntur, in apicium ponantur et apprehendantur.

Ad quem scopum assequendum, quoniam Politicum et Camerale cum Statu Ecclesiastico concurrere debet, Vos Gubernium nostrum Regium praehabitata cum Thesaurariatu nostro ratione temporis et loci, ubi praecatae Societatis sublatio legaliter publicari deberet, cointelligentia, praepremis Commissarium actui publicationis interfuturum, deinde vero quoad inventaria pluribus in locis conficienda, atque possessiones et facultates hic inde dispersas apprehendendas, plures etiam Commissarios denominabitis.

In ipso autem progressu sequentia partim per Vos, Gubernium nostrum Regium, partim per Commissarios deputandos accurate observari volumus, et quidem:

1-mo. Bulla una cum Circulari scripto Summi Pontificis per episcopum Manzador Praesidi Vestro in originalibus exhibitis et obtento nomine nostro Placito Regio (cui tamen clausula: *Salvis juribus regis et Status politici* adjicienda erit) Commissarius e Statu ecclesiastico deputatus Bullam cum Brevi apostolico de verbo ad

verbum praeleget et in ipso publicationis actu expresse declarabit, id salvis juribus regis et Status politici, ad ordinationem nostram fieri, duo autem Commissarii seculares modalitati, quae in ipsa publicatione et intuitu adjecti Placiti Regii observabitur, invigilabunt, et mox peracta publicatione, individuis sublatae Societatis gratiam nostram et protectionem promittent, si fideles servos Ecclesiae et Status publici se exhibuerint.

2-do. Mox peracta publicatione, Commissarii seculares *absque concursu ecclesiastici* omnia repositoria, in quibus pecuniae, literae obligatoriales, scripta, vel aliae res mobiles seu ad Societatem in genere, sive ad domum quandam seorsive, aut aliquam antea curae Societatis concreditam foundationem pertinentes asservarentur, non absimiliter Archiva, ac alia Scripta nomine nostro obsignabunt, et quia Domus religiosae sua plerumque habere solent inventaria, haec ad se recipient, postea per superiores, procuratoresque domorum, ac alias facultatum notitiam habentes personas super genuino statu activo et passivo Provinciae, et uniuscujusque domus, prout etiam de capitalibus omnium sacrarum aedium, confraternitatum, academi- arum et reliquarum foundationum, quas lucusque Patres Societatis Jesu administrarunt, specificationes sibi exhiberi facient, adjecta ad fidelem omnium revelationem adhortatione. His positis, super universa substantia inventaria nova in duplo conficiant, quorum unum exemplar Commissarius ex parte Politici deputatus ad se recipiet, postea Vos, Gubernium nostrum Regium dein Nobis submitte- dum. Quam modalitatem etiam ratione bonorum immobilium et realitatum, quae antea ad Societatem spectabant, iidem Commissarii seculares observandam habebunt.

3-tio. Supellectilia et res mobiles, quae lucusque usui ejusque individui inserviebant, quae alioquin non magno pretii, poterunt iisdem pro propriis relinqui, prout etiam linteamina communia et indumenta non solum alba, sed etiam alia inter ipsos distribui; Libri tamen, exceptis iis, qui illorum proprii sunt, aut privatae cujusvis devotioni inserviunt, ad bibliothecas, e quibus commodati fuerunt, reponendi erunt, alienae tamen dein non erimus, uni alterive individuo, facta eatenus praevia sui insinuatione, libros, quibus sive ad studium, sive ad aliam sphaeram indigerit, elementer relinquere.

Quia vero diversa forsitan apud Societatem reperientur manu- scripta et annotationes, quae unice mores, disciplinam, et correctio-

nem sociorum respiciunt, et in praesens nullius plane utilitatis sunt, quaeve in manus aliorum incidere consultum non esset, hinc ad evitandas, quae inde oriri possent, inconveniencias, elementer mandamus, ut ejusmodi scripta vel libri Commissario ecclesiastico exhibeantur, ab hoc oculo solum fagitivo, quo sibi saltem in genere quid contineant, notum reddere possit, perlustrentur, dein vero in praesentia secularium Commissariorum comburantur.

4-to. Ratione dimittendorum individuum sequentia obser- vanda volumus:

1. Illi, qui adhuc in novitiatu sunt, illico dimittentur, prout etiam

2. Qui simplicia duntaxat emisissent vota et in sacris ordini- bus nondum constituti essent, intra certum per episcopum praefigen- dum terminum (qui tamen ultra annum extendendus non erit) a voto absoluti, e domibus Societatis egredientur.

3. In sacris ordinibus constituti pariter quidem collegia sua relinquunt, iis tamen interea, donec alibi suam habere possent accom- odationem, e proventibus domus, aut collegii, ex quo egressi sunt, necessaria subsistentia in quantitate inferius determinanda sup- peditabitur.

4. Senes, et viribus fracti, et alia individua, quae alio se reci- pere non possent, in domibus quidem permanere poterunt, ab omni tamen proventuum administratione abstinebunt; et veste cleri secu- laris induti, jurisdictioni ordinarii instar ejusdem cleri omnimode suberunt. In quorum proinde consequentiam novitiis a die publica- tionis per unum mensem intertentio e Camerali anticipabitur, evoluta autem mense, vel etiam ante, si qui eorum se prius ad suos conferre possent, vestibus secularibus, quae probabiliter adhuc asservatae erunt, restitutis, cum proportionato viatico domum remittentur. Fra- tres vero laici, et qui nondum in sacris ordinibus constituti essent, ad vestes sibi procurandas 100 florenos obtinebunt, ac insuper per tres menses a die publicationis beneficio intertentiois pro quolibet tali individuo singillatim in menstruis 16 florenis, adeoque simul in 48 florenis applacitato, atque e Camerali una cum praementiois 100 florenis anticipando gaudebunt, ea tamen lege, ut interea de subsistentia pro futuro provideant, siquidem elapso trium mensium termino, adjutum hocce nequaquam continuabitur; ubi e contra illis, qui etiam citius e collegiis suis egredientur, praecata summa 148

florenorum subministrabitur. . . . In sacris ordinibus constituti, aut non professi pariter 100 florenorum subsidium pro vestibus procurandis, pro subsistentia vero infernali, eoque donec status activus et passivus sublatae societatis in apricum positus fuerit, 16 flor. menstruos anticipato e camerali percipient, stipendiis, quae quisvis pro missa obtinere posset, in salvo relictis. — Quam modo provisorio factam dispositionem nostram ad ultimam quoque classem, idest: senes et viribus fractos, ac in genere illos, qui alio se recipere non possent, extendimus, ea ratione, ut hi in unum collegium eadunentur, et superiori, quem obtenturi essent, pro ipsorum victu, lignis, et candelis, medico item ac medicamentis menstrui 12 flor. ipsis vero individuis, praeter stipendium missae, quod iisdem liberum relinquitur, pro amictu et albis menstruatim quatuor floreni aeque ex Camerale suppeditentur. Praeterea elementer annuimus, ut regentibus convictuum et seminariorum pro continuanda ac sustinenda oeconomia domestica, intertenenda item juventute certum aliquod circumstantiis proportionatum, et per commissarios seculares habita interse mutua cointelligentia, determinandum pecuniae quantum, erga reddendas desuper rationes, illico subministratur.

Quenam autem salaria pro futuro regentibus et superioribus convictuum et seminariorum applacanda essent, Vos Gubernium nostrum Regium opinionem quantocyus deprometis.

5-to. Cum benigna nostra intentio sit, ut pro scholis sublatae societati hucusque concreditis professores et moderatores pro imminente quoque anno scholastico ex individuis ejusdem societatis constituantur, medio commissariorum secularium, qui actui publicationis intererunt, professoribus altiorum aeque ac inferiorum scholarum, ne a loco commorationis suae ad ulteriorem usque dispositionem nostram discedant, injungendum erit.

6-to. Ne cultus divinus sublata societate in ecclesiis ejusdem interrumpatur, aut ratione subjectorum defectum aliquem patiatur, prospicere volentes, ad episcopum alia via jam disposuimus, ut subjecta pro concionibus, exaudiendis confessionibus et aliis sacris functionibus necessaria (quia membris sublatae societatis, quamdiu in domibus ejusdem persisterint, harum exercitium per bullam pontificiam interdictum est) mox peracta publicatione e domibus egredi faciat, dein vero juxta potestatem episcopis medio bullae concessam, egressis illico concionandi et confessiones exaudiendi facultatem con-

cedat, et ad statum peragendam sine interruptione sacrarum functionum reponat. Quodsi tamen in uno, alterove loco tot e domibus non egrederentur, quot ad peragendas sacras functiones sufficientes existimarentur, religiosos aut presbyteros seculares in eodem loco commorantes in subsidium vocet. Dispositionem hanc notam reddimus Vobis eo fine, ut auditis praevis commissariis secularibus, qualia hujusmodi functiones in templis, quae societatis erant, obituris individuis salaria, pro exigentia circumstantiarum applacanda essent, opinionem vestram adjecturi, Nos informetis.

7-mo. Inventaria quae commissarii de bonis et facultatibus societatis modo superius praescripto confecturi sunt, ita erunt concinnanda, ut ex illis status activus et passivus cujusvis collegii et residentiae, ut et foundationis antea curae Societatis concreditaee clare perspicui, consequenter omnibus ejusmodi inventariis collectis, quantum substantia Societatis in tota Monarchia constituat, erui possit.

In cassis reperibiles puratae pecuniae praecipuis ad vestes pro individuis dimittendis procurandas erunt convertendae, quem in finem etiam pretium ea distractione superfluum vinorum et frugum resultans applicari poterit. Casu quo autem praefor spem fundus iste ad supportandas occurrentes necessitates ab initio non sufficeret, defectus ex Camerale supplebitur.

E Realitatibus absque speciali indulto nostro nihil abalienabitur.

8-vo. Bonorum Societatis (quorum possessionem Thesaurariatum noster Regius absque discrimine, usque dum tota substantia congrue discernatur, adit) provisos et administratores per commissarios deputandos juramenti vinculo obstringendi erunt, ex quo tamen prona consequentia quoque fuit, quod onera pariter iisdem bonis inhaerentia a Camerale supportari faciemus, quodve facta praenissa segregatione, bona fundationalia Commissioni Politicae fundationum curam habenti transponentur, cum moderna eorum per Thesaurariatum nostrum facienda apprehensio, solum momentanea, et eoque duratura sit, donec praetacta segregatio peracta fuerit; et quia prope contingere potuisset, quod Societas quasdam pecuniae summas a diversis particularibus ad se traxisset, bona vendidisset, et pro iis pecunias aeque percipisset, commissariorum erit, rationes cujusvis collegii et residentiae in specie inde ab anno 1760 accurate inspicere, et conversionem ejusmodi pecuniarum cum certitudine erueri,

in casu vero suspicionis collegii et residentiarum superiores ac procuratores ad reddendam exactam rationem adstringere.

9-no. Vos Gubernium nostrum Regium modalitate alias in concursu creditorum observari solita, publicari facietis, ut illi, qui debitum aliquod a Societate praetendendum se habere existimant, aut vicissim eidem debitis obstricti essent, si in Transylvania morentur, intra trium, extranei verò intra sex mensium spatium literas suas obligatorias coram vobis producant, et praetensiones suas legitime, non absimiliter ii, qui possessorii nomen gerunt, vel depositarii, aut illi qui hypothecas a societate obtinuissent, atque in genere omnes, qui substantiam et facultates societatis quocunque sub nomine et titulo tenerent, vel per alios teneri scirent, Vos Gubernium nostrum Regium desuper informent, secus enim qui hoc reticerent, aut facere negligenter, pro talibus reputabuntur, qui bona et facultates Nobis et publico propria subtraxissent, procedeturque contra illos cum omni rigore.

10-mo. Catalogus omnium in Magno Principatu reperibilium societatis individuorum et officiorum, quibus haec praecerant, commissarii a superioribus domorum repetent, in specie vero respectu laicorum quinam ex iis adhuc apti, vel viribus fracti essent, consignationem Nobis submittendam vobis exhibebunt, vos vero dein individua absque mora classificabitis, quanam ex his statim vel post tres menses dimittenda, quibus item ad ulteriorem usque accommodationem subsidium pro intertentione suppeditandum, quae item in uno, et quali collegio aut residentia coadunanda, et denique quae in administrationibus hucusque gestis porro etiam relinquenda essent. Postremo

11-mo. Respectu parochiarum, quas membra societatis in uno aut alio loco hucusque administrarunt, partim ne parochiani curatores animarum destituantur, partim autem ne juri nostro patronatus, societate jam sublata, praegudietur, per episcopum provisorio modo administratores constituendi erunt.

Vestrum itaque erit, non modo commissarium ex parte Politici denominandum in conformitate praemissorum, facta prius cum Regio Thesaurariatu nostro mutua cointelligentia, concertatisque concertandis, congruenter instruere, verum etiam ea, quae Vobis exequenda injunximus, in effectum deducere, de dispositionibus vero et eventu Nobis suo tempore circumstantialem submittere informationem. Qui-

bus in reliquo etc. etc. Datum Viennae Austriae, die 18. mensis septembris anno 1773.

Maria Theresia m. p.

Henricus Comes a Blümegen.

Ad mandatum etc.

Franc. Jos. a Reichmann.

II.

Az erdélyi rom. katholik us püspök kormányzóki anácsossá kineveztetését illető kir. leirat. — 1748. Decemb. 27-én

Carolus VI. Divina favente Clementia, Electus Romanorum Imperator ac Germaniae, nec non Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniaeque etc. Rex, et Transylvaniae Princeps, etc. etc.

Illustres, Spectabiles, Magnifici, etc. etc. — Penes demissam fidelium nostrorum Statuum chari Nobis, et haereditarii Transylvaniae Principatus Candidationem attentis, et benigne consideratis, Fidelis nostri Nobis dilecti, Reverendi et Magnifici *Georgii Mártonffi* Lib. Baronis de Karezfalva, Episcopi Transylvaniae, Praepositi Orodienensis, et Sancti Stephani de Castro Strigoniensi, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonici, Consilarii nostri, nec non Comitatus nostri Albensis Transylvaniae Comitum Supremi, fidelium in Nos, Augustamque Domum nostram haecenus non sine animi nostri complacentia, fideliter ubique praestitae, et exhibitorum, fidei servitorumque meritis, nulli dubitantes, eundem, majora adhuc devotionis suae specimina, erga nos, obviis quibusvis occasionibus exhibitorum; Ideoque honore et dignitate Consilarii nostri in dicto Principatu Transylvaniae Intimi ipsam benigne orandum, vestroque Supremi nostri ibidem Gubernii Regii Collegio annumerandum duximus: Vobis clementissime mandantes, ut dictum *Georgium Mártonffi* more et consuetudine, in similibus usitata introducere et in vestrum recipere gremium teneamini, facturi benignam eatenus voluntatem nostram. Quibus in reliquo gratia nra Caesareo Regia, et Principali propensi manemus. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima septima mensis Decembris. Anno Domini Millesimo Septingentesimo decimo

octavo, Regnorum vero nostrorum Romani octavo, Hispanici decimo-
sexto, Hungarici et Bohemici etiam octavo.

Carolus m. p.

B. *Joannes Jos. Bornemisza* m. p. de Kászon.
Ad Mandatum Sacrae Caesareae
Regiaeque Majestatis proprium:
Georgius Bálinth.

III.

Az erdélyi katholikus püspöknek, mint első kor-
mányszékitanácsosnak rangját illető kir. leirat.
— 1721. martius 23-án.

Carolus VI. etc. etc.

Illustres, Spectabiles etc. Memineritis controversiam, ratione
sessionis in Guberniali Nostro Transylvanico Consilio inter Fideles
nostros, Nobis sincere dilectos Consiliarios nostros in eodem Guber-
nio intimos, reverendum et magnificum Georgium *Mártonffy* Episco-
pum Transylvaniae, Praepositum S. Stephani de Castro Strigoniensi
et Orodiensem, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Canonicum,
et Stephanum *Vesselényi* Fidelium nostrorum Statuum et Ordinum
dicti Principatus nostri Transylvaniae Praesidentem et Comitatus
nostri Szolnok mediocris Comitum Supremum, illum de Karezfalva,
hunc de Hadad L. Barones, intercedentem, a Vobis Majestati Nostrae
pro suprema Caesarea Regia et Principali decisione humillime sub-
missam esse; super qua Nos motiva et argumenta ab utraque parte
fusius allegata, Nobisque in sua formalitate relata; maturius pensi-
tantes, *ex Caesareo-Regia Principali auctoritate nostra* decrevi-
mus: Ut episcopus post Gubernatorem nostrum Regium *primam*
sessionem cum omni congrua praerogativa capiat. Proinde Vos
eundem Episcopum his acceptis, in locum, a Nobis elementer Ei re-
solutum indilate una vobiscum servitium nostrum et publicam Prin-
cipatus nostri haereditarii Transylvaniae utilitatem promoturum,
consueta solennitate introducere velitis et teneamini. — Datum
in Civitate nostra Vienna Austriae, die 23. mensis Martii, anno
Domini 1721.

IV.

A templom-építési engedélyre vonatkozó királyi
leirat. — 1727. decemb. 11-én.

Carolus Sextus etc. etc.

Illustres, Reverende etc. etc. — — — — —

— — — Repraesentatum Nobis fuit, quod nonnullis in
illo Principatu religionibus addicti, Tempia, Oratoria, Scholas et col-
legia seu gymnasia propria auctoritate erigere, absque praesentis et
consensu nostro praesumant. Cum autem ea jus summi Principis ter-
rae directe tangant et concernant, benigne statuimus, ne ullis sive
catholicae, sive alteri in illo Principatu nostro religioni addictis
Tempia, Oratoria, scholas et collegia seu gymnasia absque praevia a
Nobis eatenus indulta ipsis facultate erigere et fabricare licitum sit.
Verum si qui ejusmodi fabricas inchoare vellent, facultatem a No-
bis praevie suo modo humillime implorent.

Datum Viennae Austriae — anno Domini millesimo septin-
gentesimo vigesimo, septimo die 11. Decembris etc.

V.

Templom-építési engedélyt illető későbbi rende-
let. 1763. majus 3-án.

Maria Theresia etc. Illustres Reverende etc. Quemadmodum
de eo, jam et antea Regiis Ordinationibus cautum fuit, ita resolu-
imus de novo, et statuimus, ne in illo Principatu nostro Tempia aut Sa-
cella, immo ne vel privata etiam quaecumque Oratoria absque indulto
nostro exstruantur. Huic Vos resolutioni nostrae conformabitis serio,
ne illi vel in minimo contraveniatur, invigilaturi Quibus in reliquo
etc. etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die 3. mensis
Maji, anno Domini 1763. etc.

Maria Theresia m. p.

Gabriel comes de *Bethlen* m. p.

Ad mandatum etc.

Josephus Pelsner m. p.

VI.

Rom. katholikus templom építését más vallásuak
is segítsék. 1768. május. 1.

Maria Theresia etc. etc.

Illustres, Reverende etc. Clementer ordinavimus, ut in illo Magno Principatu nostro certis in locis templa pro catholicis exstruantur, quare Vos dum, et quando per Episcopum Transylvaniensem requisiti fueritis, de operis et vecturis ab alterius etiam religionis incolis praestandis juxta praescriptum legum et usum haecenus vigentem disponetis. Quibus in reliquo etc. etc. Datum — Vienna Austriae, die 1. mensis maji a. D. 1768.

Maria Theresia m. p.

Carol. C. Breiner m. p.

Ad mandatum etc.

Wolffg. Cserey m. p.

VII.

Az apostasia-ügyben 1727-ben decemb. 11-én kelt
kir. leirat.

Carolus Sextus Divina favente Clementia, electus Romanorum Imperator. — — —
— — Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc.
Rex, Archidux Austriae et Transylvaniae Princeps etc.

Illustres, Reverende etc. etc.

— — — — —
Non sine displicentia intelleximus: Qualiter nonnulli aliis in illo Nostro Principatu Religionibus addictorum, vel ex agnita sacrae Fidei veritate, vel consequendi alienjus officii aut gratiae fine, vel vero evitendae commissum ob reatum poenae causa, orthodoxam amplectantur fidem, ex quibus aliqui postquam suum scopum consecuti fuerint, ad priorem suam religionem relabantur; — Alii vero a quibusdam persecutionibus, injuriis, damnificationibus et vexis

diversis viis ac modis praetextuose afficiantur, nec competentem habeant protectionem et manutentionem. Ratione quorum benigne, ac positive resolvimus, ut ii qui relabantur, animadversionem, poenamque contra tales a Nobis statuendam incurrant; Perseverantes vero post conversionem ut a superius dictis persecutionibus, injuriis, damnificationibus et vexis etiam per vos Gubernium Nostrum Regium, pro vestra, quam a Majestate Nostra vobis indultam habetis auctoritate, omni modo protegantur, et manuteneantur, benigne volumus, ac serio jubemus. Neque dubitamus, eam vos pro vestro mandatis nostris obsequendi studio exhibituros promptitudinem et homagiale fidelitatem, qua benignissimae Resolutiones et Mandata Nostra circa omnia et singula praemissa suum sortitura sint complementum.

Quibus sic facturis Gratiam Nostram Caesareo Regioque Principalem in omne tempus benigne pollicemur. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae. Die undecima mens. Decembris, anno Domini millesimo Septingentesimo *Vigesimo septimo*; Regnorum vero nrorum Romani decimo septimo, Hispanici vigesimo quinto, Hungarici e Bohemici etiam decimo septimo.

Carolus m. p.

Br. Joannes Jos. Bornemisza de Kiszon.

Ad Mandatum Sacrae Caesae Regiaeque Majestatis proprium.

Joannes Vaszlay.

VIII.

Az apostasia-ügyben 1751-ben august 19-én kelt
kir. leirat.

Maria Theresia etc. etc.

Super differentiis — circa eos, qui ad fidem catholicam convertuntur, ac iterum ab illa desciscunt, aut nati catholici ad aliam non-catholicam religionem deficiunt, nec non matrimonia contrahentes, dum altera contrahentium persona catholicae religionis est; non secus proles catholice natas, et in aliarum religionum scholas studiorum causa datas, ac denique pupillos catholicos, qui aliis religionibus addictorum curae et educationi committuntur, Majestati no-

strae propositis, clementissimae decernimus et in illo Principatu nostro observari strictè praecipimus; Et quidem

1-mo Ut relabentes poena perjuris Statuta afficiantur, vestrae Gubernii nostri Regii opinioni anno 1748. 27. martii submissae tanto aequius assentimur, quod ejusmodi relapsis ignotum reipsa esse nequeat, juramentum in fidei professione praestitum impune violari non posse; Facto nihilominus

2-do Inter catholice natos a fide deficientes discrimine, cujus decisionem oraculo nostro tenore citatae informationis vestrae subjecistis, eos, qui majoremnitatem assecuta aberrant, superius memorata perjurii poena puniendos, minores vero arbitrarie castigandos esse, (per liberum enim in Principatu nostro indultum religionis exercitium intelligi nequeunt religionum mutationes, non solum legi divinae repugnantes, sed etiam in statu politico diversas confusiones generantes) ferendam tamen in istius modi casibus sententiam una cum actis eo spectantibus ante publicationem ejus Nobis semper submitti volumus. — Interdictis

3-tio Reformatae et Lutheranae in illo Principatu religionum ministris, ne deinceps diversarum religionum personas, si una earum catholicam profiteatur religionem, *sine licentia episcopi catholici* copulare audeant, ubi tamen ad avertendas, quae secus ab alterius religionis ministris ob subtractum stolae beneficium moveri possent querelas, observandum erit, ut quaevis pars religionis suae ministro stolam in particulari solvere teneatur. Severissime

4-to interdicimus, ne juvenus catholica in aliarum religionum scholas mittatur, in iisque recipiatur; Singulis autem locorum magistratibus sollicita pupillarum catholicorum in religione catholica educatio districte et ita committatur, quatenus de tempore in tempus Regio nostro ibidem Gubernatori id annunciare, in casu observandi, quod eventurum non putatur, neglectus rationem desuper reddere sint obstricti. In reliquo etc. etc.

Datum in arce nostra Poseniensi, die decimano mensis Augusti, anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo primo etc.

Maria Theresia m. p.

C. Ladislaus Gyulaffi m. p.

L. B. de Rátót.

Ad mandatum etc.

Josephus Kozma m. p.

IX.

Az apostasia-ügyben 1767-ben april. 28-án a guberniumhoz intézett kir. leirat.

Maria Theresia etc. etc.

Illustres, Reverende etc. Notae sunt vobis benignae de prosecutione apostatarum editae Ordinationes nostrae, has vobis in memoriam nunc quoque revocamus, volumusque et serio mandamus ut iis, et signanter 19. augusti anni 1751. emanatae conformiter contra eosdem apostatas poena perjuris statuta afficiendos procedatur; in effectum proinde necessaria disponetis. Quibus in reliquo etc. etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die 28. mensis Aprilis, anno Domini. 1767.

Maria Theresia m. p.

Carolus Com. Breiner m. p.

Ad mandatum etc.

Alexander Horváth m. p.

X.

Az apostasia-ügyben 1767-ben april. 28. Bajtay püspökhöz intézett kir. leirat.

Maria Theresia etc. etc.

Reverende ac Magnifico Baro, fidelis noster, sincere Nobis dilecte! Anteriores de prosecutione apostatarum editas ordinationes nostras Regio Gubernio nostro in memoriam revocantes, sub hodierno serio injungimus, ut iis, et signanter 19. augusti anni 1751. emanatae conformiter contra eosdem apostatas, poena perjuris statuta afficiendos procedatur, id quod tibi etiam pro notitia et directione hisce benigne notum facimus. Cui in reliquo etc. etc. Datum in civitate nostra Vienna Austriae, die 28. mensis Aprilis anno Domini. 1767. etc.

Maria Theresia m. p.

Carolus Com. Breiner m. p.

Ad mandatum etc.

Alexander Horváth m. p.

XI.

B. Bajtay József Antal erdélyi kathol. püspök föltérjesztése a királynéhoz az apostasia-ügyben, 1767. jul. 1-én.

Ad benigna Majestatis Vestrae Sacratissimae jussa duplicem Repraesentationem meam, cujus alteram quidem pridie Idus Februarii superioris anni*) alteram vero V. Calendas Martii**) anni praesentis in fidei desertorum causa reverenter submiseram, omni cum demissione regio rursus Majestatis Vestrae Sacratissimae conspectui sisto.

Apparet autem Augustissima Imperatoris ex utraque 1. assiduum, si commemorare liceat, studium meum, quo in hanc causam juxta sanctissima Majestatis Vestrae Sacratissimae decreta ad optatum denique finem perducendum incubui. 2. posteaquam desertores hi judicio accessiti fuissent, qualis ab exordio fructus, ac cum progressu temporis aliorum causae irrito proisus conatu decurrissent, aliorum vero penes inutiles constitissent exceptiones, aliorum demum improbis quorundam studiis penitus neglectae ac consequuntae fuissent, quae hominum catholicorum offensiones et salvificae Religionis detrimenta consecuta sunt, et quae haud dubie consequentur, nisi Majestas Vestra Sacratissima saluberrimum remedium adferre dignata fuerit. 3. Gravissimis his malis opportunus remedium adferri haud posse, quam si hujusmodi desertorum causae ad exitum quanto citius deducerentur, itaque si Majestas Vestra Sacratissima pro congenita in Deum pietate, Regio huic suo Gubernio id muneris demandaret, ut sententias in eodem latas et jam transmissas ante alias causas proexaminet, et quas approbandas censuerit, eas confestim exequatur, ac ut aliorum quoque sententiae quamprimum transmittantur, curet diligenter, transmittendas vero de manu in manum discutiendas suscipiat, et pariter exequatur.

Ac sane Majestas Vestra Sacratissima raro catholicae religionis zelo sollicita fuerat de hujusmodi causis in judicium assumendis, definiendisque. Praeter sanctissimum namque regium illud Decretum quod anno 1751. conditum fuerat, quoque Majestas Vestra Sacratissima praeceperat, ut apostatae poena perjuris statuta afficerentur,

*) 1766 február 12-ke.

**) 1767 február 25-ke.

binis aliis benignissimis Decretis legalem eorum prosecutionem demandare dignata est.

Sed enim vero Augusta Domina nisi causae hae celerius in judicio decurrerint, et sententiae in effectum fuerint deductae, provido fore, ut suscepto Majestatis Vestrae Sacratissimae pio proposito non li duntaxat, qui debentur, fructus non respondeant, verum majora quoque damna in sacro-sanctam religionem dimanent. Ob protractos enim a tot jam annis has causas ea res praesenti potissimum tempore deducta est, ut statutam apostatae poenam non solum plebeji, sed ipsi quoque locorum praefecti vanas esse minas putent, quemadmodum demisse istic advoluta parochi Hátzegiensis epistola prodit.

Imo in sede sicicali Udvarhelyiudices acatholici benignissima Majestatis Vestrae Sacratissimae Decreta in alium proisus sensum traducere haud sunt veriti, prout namque ex ejusdem loci archidiaconi et V. Judicis regii litteris reverenter annexis patet, unanimi eorum consensu scitum, sancitumque est, Majestatem Vestram Sacratissimam regis Decretis eos tantum complecti, qui post annum 1751 a religione catholica de-civerunt, et hos etiam puniendos duntaxat, ad reditum autem minime cogendos velle. At quanto aliena sint ista a regionum Majestatis Vestrae Sacratissimae Decretorum sensu, quamquam Ipsi Majestati Vestrae Sacratissimae pro mira in salvificam fidem pietate per sese perspicuum est, elucet nihilominus palam e sanctissimo quoque Majestatis Vestrae Sacratissimae anni 1751. Decreto, cui alia duo postrema decreta innituntur. Nam 1-o in regio hoc Decreto discrimen positum est inter majoremnes et minorenes, qui relicta catholica religione ad alienam transiverunt, illi enim perjuri, hi vero arbitraria poena afficiendi jubentur. Jam autem si benignum Mattis Vestrae Sacratiss. Decretum pro acatholicorum judicium arbitrio accipiendum esset, statutam perjurii poenam solum ii subire deberent, qui tum minorenes fuerunt, itaque majoremnium *scelus* inultum maneret. Quoniam 2-o a vera fide ante memoratum annum deficientes *pari scelere* obstricti sunt cum iis, qui postea aberrarunt, suapte consequitur pari quoque poenae subjiendos esse. 3. Cum Majestatis Vrae Sacratiss. apostolicus verae religionis zelus orbi universo cognitus sit, apparet quoque satis superque pium Mattis Vrae Sacrat. Decretum *juxta non tam litteram, quam spiritum accipiendum esse, ac proinde desertores vi ejusdem non tantum puniendos, sed ad frugem etiam esse adducendos.*

Neque vero sanctissimo hoc Mattis Vestrae Sacratiss. Decreto ulla vis seu personis, seu legibus infertur, quemadmodum quidam queri possent. Nam juxta illud si duntaxat, qui a catholica, cui adscripti fuerant, religione desciverunt, ad eam rursus amplectendam compellentur, non vero iidem, qui eidem nunquam fuere addicti.

Oro ideocirco Mattem Vram Sacratiss. perdemisse, dignetur singulari catholicae religionis studio similes exceptiones irritas declarare, recensitam autem procedendi rationem suo Gubernio demandare, ut permolestae hae causae in sacrosanctae religionis bonum ac ornamentum finem tandem sortiantur.

Opperior igitur summa cum fiducia ulteriora Mattis Vrae Sacratiss. jussa, atque assidua inter debitae fidei profundissimaeque venerationis officia persevero

Sacr. Caes. Reae

Apost Mattis Vestras

humillimus perpetuoque fidelis
subditus:

Jos. Antonius Bajtay.

Cibinai 1. Julii. 1767.

XII.

Az apostasia ügyben 1768-ban auguszt. 1-én kelt kir. leirat.

Maria Theresia etc.

Illustres, Reverende etc. Informamur, regias nostras ordinationes circa prosecutionem judicialem apostatarum editas nonnullis adhuc passim sufflaminari impedimentis, quominus effectum pie intentioni nostrae conformem producere potuissent.

Ut proinde impedimenta ista amoliantur, et processus similes tanto celerius ad finem perduci queant, sequentia vobis Gubernio nostro regio duximus partim pro observatione praescribenda, partim vero pro directione tam vestra, cum medio vestri illorum, quibus interest, explicanda, etquidem:

1-mo Jubemus, ut sententias contra apostatas in foris inferioribus pronunciatas et ad vestrum Judicium appellatas, jamque vobis submissas, aut in posterum submittendas ante omnes alias causas in-

cunctanter assumatis, discutatis et pro legum, ordinationumque nostrarum dictamine definiatis, definitas vero immediate ad executionem dirigatis.

2-o Volumus, ut hujusmodi processus in qualibet instantia summarissime, et quo fieri potest, celerius pertractentur et sub brevi termino a vobis projectando pronuntientur, appellatio vero solum cum effecta devolutive, non autem suspensivo admittatur, ita quidem, ut cum poena perjurii, amissionem honoris secum ferat, per sententiam primae Instantiae poenae hujus succumbentes, ab omnibus honoribus, officiis, et perhibendis testimoniis suspendantur, inque statu tali suspensionis permaneant eoque, donec in appellatorio foro aliter pronuntiatum fuerit.

3-o Cum effectus legis ad tempora illius publicationem antecedentia retrahi non possit, id ipsum etiam resolutione nostra die 19. augusti a. 1751. contra apostatas lata omnino sentiendum, neque

4-o Hanc resolutionem nostram eo explicandam esse, ut majores a fide catholica deficientes, praeter perjurii poenam ad denuo amplectendam catholicam religionem cogantur.

5-o Poena perjurii generaliter illi convincendi erunt, qui in catholica religione educati sunt et ad apta pubertate ab illa defecerunt, aut ex alia religione ad catholicam transeuntes, eo non obstante quod hujus professionem jam emisissent, taliterque priora sua dogmata ejurassent, ad illa tamen iterum relaberentur; quod enim minores attinet, si hi a fide catholica desciscant, tales poena solum arbitraria (quae plerumque in captivitate temporanea fieri assuescit) cogi poterunt. Denique.

6-o In favorem illorum apostatarum qui poenitentia defectus ducti ad sinum ecclesiae romano-catholicae redierint, indulgemus et statuimus perquam benigne, ut pro prima vice ipsis poena perjurii relaxetur, et tales solum correctione ecclesiastica afficiantur, si autem defectum iterassent, ex consideratione subversantis majoris malitiae praeter citatam perjurii poenam (excepta tamen infamia) in certa etiam multa, facultatibus ipsorum commensurata convincantur, quae quidem multa in emolumentum neo-erigendi orphanotrophii convertendae erunt.

Has itaque benignas ordinationes nostras tum vos ipsimet observabitis, cum per alios, quibus intererit, observari facietis, curaturi caeterum, ut apostatarum causae coram Judiciis inferioribus penden-

tes, juxta praemissam dispositionem nostram quatenus in illis decidantur, ad vos delatae vero decurrant similiter incunctanter, ad tenorem puncti 1. Resolutioni isthuc nostrae inserti. Sic facturi etc. Datum Vienna, Austriae, die 1. mensis augusti à D. 1768. Regnor. vero nostror. 28.

Maria Theresia.

Carolus Comes Breiner m. p.

Ad mandatum etc.

Joséphus L. B. Von der Mark m. p.

XIII.

Apostasiaperekre vonatkozó oklevelek.

A.

467. n. 1768.

Ad gratiosae Exc. R. Gubernii Commissionis tenorem sub dato 20-ae decembr. anni 1765. emanatae in prosecutione apostatarum acta *processualiter* in Continua Tabula Sedis Siculicis Udvarhely sub hac periodo agitata in annexis Exc. Reg. Gubernio submitimus.

Udvarhely 4-a aprilis 1767.

B. Stephanus de Daniel m. p.

Praeses cum octo assessoribus.

Joannes Lukácsfi m. p.

Ord. et publ. Sedis Sicul. Udvarhely
notarius.

B.

Specificatio actorum penes rescriptum ddo 24. novembr. anno 1768 transmissorum.

1. Tres originales Inquisitoriae contra apostatas in Sedibus *Kézdi, Orbai, Sepsi* et 2 deliberata.

2. Duo processus contra apostatas Sedis *Udvarhely*.

3. Processus contra apostatam in civitate *Claudiopoli Joann. Gyepesi*.

4. Processus contra apostatas in Sede *Bardócz*.

5. Duo processus contra apostatas in Sede *Orbái et Sepsi* cum 5 Relatoriis.

XIV.

A katholikus gyermekek nevelésére az állam által felügyelést elrendelő, s a guberniumhoz intézett első kir. leirat 1769. január 27.

Maria Theresia etc.

Illustres, Reverende, etc. Informamur: nobilem in Magno illo Principatu Juventutem catholicam debitae educationis christianae periculo expositam haberi inde, quod multi parentum ac etiam tutorum et curatorum sua, quae illis impendere deberent, officia desiderari in se patiantur.

Monendos itaque vos, tanquam Supremum ibi Magistratum habuimus de eo, ut in omnibus locis, ubi parentes, tutores, aut curatores in explendis sui hujusce muneris partibus negligentes observarentur, partim medio officialium invigilari curetis, partim autem vosmet ipsi invigiletis, et tam haec, quam illos de observantia suae obligationis commoneatis, ac si necessum fuerit, etiam mediis efficacibus ad id compellatis, specialiter autem ab episcopo Transilvaniensi cautius faciendas repraesentationes toties quoties in debitam sumam considerationem, conatusque ejus dispositionibus vestris secundetis. — Quibus in reliquo etc. etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae; die 27-ma mensis januarii Anno Dom. 1769. etc.

Maria Theresia m. p.

Carolus comes Breiner m. p.

Ad mandatum

Wolfgangus Cserey m. p.

XV.

A katholikus gyermekek nevelésére az állam által felügyelést elrendelő, s gr. O Donell Károlyhoz, a gubernium elnökéhez intézett második kir. leirat. 1769. novemb. 11.

Maria Theresia etc.

Magnifice, Spectabilis etc. Innotuit Nobis altissimis ordinacionibus nostris annis 1751 et 1764 emanatis, quibus, ut Magistratus

locorum, ne proles e catholicis parentibus ortae apud aetholicos educantur, sedulo invigilent, atque de tempore in tempus catenu informent, mandavimus, hucusque congrue satisfactum non esse: Committimus proinde Tibi, qua Gubernii nostri regii Praesidi, ut informationes haec apud morosos praefixo congruo termino, serio adurgeas, et si ex illis proles quasdam catholicas apud aetholicos in haeresi educari colligeres, de his ad catholicos aliores erga praestandum e fundo orphanotrophii adjutum transponendis indilatas facias dispositiones, Nosque de comperto, ac eventu circumstantialiter informes. In reliquo etc.

Datum in Civitate nostra Vienna Austriae die 11-ma novembris a. 1769.

Maria Theresia m. p.

Carolus comes Breiner m. p.

Ad datum

Jos. B. Von der Mark m. p.

XVI.

Az apostasia ügyben 1774. július 26. a kormány-
székhez küldött legfelsőbb intézkvény.

Maria Theresia Divina favente Clementia Romanorum Imperatrix Vidua, Regina Hungariae, Bohemiae, — — — —
Magna Princeps Transilvaniae — — — Comes siculorum
etc. etc.

Illustres, Reverende, etc. etc. Difficultatibus de poena Apostatis constituta in eo occurrentibus, quod illa honoris jacturam et inhabilitatem ad Officia involveret, Plebeji autem jactura honoris nequaquam movereantur, mulieres vero publicis haud praecessent munus, atque ita tales sine ullo constitutae poenae metu a fide Catholica deficerent, sed de iis etiam, qui Limitanae Militiae adscripti sunt et ab eadem salvifica fide desciverunt, dubium subesse posset, num poena perjurii afficiendi, ac proinde infames declarandi sint, quod quum Regia Nostra Arma honestae solum Conditionis Viris deferri consueverissent, haec illi, si infamia notarentur, exuere deberent, Nobis relatis, et perpensis, statuimus.

Primo: Ut quicumque adultae jam aetatis, Catholicam Reli-

gionem desererent, sive Provinciales, sive Milites Limitanei sint, nec non Valachi a Sacra Unione ad Schisma transeuntes ab initio in carceres detentionis, per quatuor, aut sex hebdomadarum spatium conjiciantur, ac interea de veritate Orthodoxae fidei assidue instruantur, si vero non respiscerent, Provinciales viginti quinque ietibus baculorum in Foro, vel ante Ecclesiae, aut Praetoriorum fores, Limitanei autem virgis plexi ad labores publicos per spatium duorum annorum subeundos condemnentur, elapso vero hoc termino libertati restituantur quidem, in eorum tamen actiones, ne alios solvant, per dominos Terrarum, et circularum Officiales sollicite invigiletur.

Secundo: Contra illos, qui intra annos minorannitatis defecerent, secundum anteriorem ordinationem Nostram poena arbitraris, Carcerum nempe per aliquod tempus subeundorum procedat, e contrario

Tertio: Quum Apostasia plerumque per malevolos seductores propagari soleat, indeque ad praeventendum, et extirpandum hoc malum in illos summo cum vigore animadvertendum veniat, volumus, ut illi, qui sive minores, sive adultos seducunt, eorumque etiam complices, et fautores prima vice ad carceres in fortalio extra Transilvaniam sito per duos, vel tres annos, et pro ratione circumstantiarum delicti, conditionisque ipsorum etiam ad labores publicos ibidem subeundos condemnentur, dein vero praestito juramento de non amplius revertendo, ex haereditariis Nostris Provinciis relegentur, s autem secunda vice in eodem delicto deprehenderentur, vel forsitan prima jam vice integras communitates, aut considerabilem numerum se luxissent, in aliorum terrorem poena etiam mortis afficiantur.

Praetactas itaque contra etiam seductores statutas poena per universam Principatum more solito publicabitur, injuncturi simul locorum Magistratibus, eujuscunque Religionis sint, ut quum etiam Valachis recessus a sacra Unione vetitus sit, populum de eo saepe, ac diligenter commoneant, suaque in illo seu continendo, seu reducendo studio cum Ecclesiasticorum virorum zelo, atque labore conjungant, et quo loco Unionis negotium suis in circulis, aut communitatibus consistat, Regio Nostra Gubernatori angariatim, vel pro re nata referre haud intermittant; Curabitis praeterea, ac sedulo superattendetis, ut in anteriorum ordinationum nostrarum complementum causae Apostatarum ubique incunctanter assumantur, pertractentur, et decendantur, vestra vero etiam ex parte appellationes, quas in iis interponi contin-

geret, prae omnibus aliis causis revideantur, sententiaeque ex revisione ferendae mox ad finem debitum dirigantur. Vobis in reliquo etc. etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, Die Vigesima Sexta Mensis Julii Anno Domini Millesimo Séptingentesimo Septuagesimo quarto.

Maria Theresia m. p.

Henricus Comes a Blümegen m. p.

Ad Mandatum etc. etc.

Wolfgangus Cserey m. p.

XVII.

Az apostasia-ügyben gr. Bethlen Miklóshoz, mint a kormányzók elnökéhez intézett kir. leirat.

Maria Theresia etc.

Spectabilis ac magnificus comes, fidelis Nobis sincere dilecte!

Quid Nos de poenis in apostatas antea constitutis, ubi eas respectu plebejorum, ac mulierum a fide catholica desciscuntium, mitiores esse, quam ut metu suo optatum praevertendi, aut sistendi mali operari effectum valerent, respectu autem militum limitaneorum, num hi propter ejusmodi defectionem iisdem subjiciendi venirent, in dubium vocari percepissemus, statuere dignatae simus, ex alio ad Gubernium sub hodierno exarato Rescripto nostro intelliges.

Quam itaque eo una benigna nostra collinet intentio, ut nimio cum rigore praesertim respectu illorum, qui a sacra unione desciscunt, in modernis circumstantiis haud procedatur, sed maxime plebeji et rudes salutaribus potius admonitionibus, quam poenis temporalibus in salvifica fide consolidentur, et in casu etiam defectionis ad eam reducantur, finemque in hunc et eos, quos ob defectionem ad carceres conjici contingeret, intra tempus detentionis de veritate orthodoxae fidei assidue instrui et in popas unitos remissiores et in apostasiam conniventes in suis parochiis per superiores severe animadverti volumus, benignam hanc voluntatem nostram pro debita attentione episcopo Fogarasiensi notam reddes; et quia ordinandum id etiam invenissemus, ut omnes Magistratus, cujuscunque religionis sint, populum de votito recessu a sacra unione saepe ac diligenter commone, studique sua ad eos seu continendos in bono, seu reducendos cum ecclesiasticorum virorum zelo atque labore conjungere, et quo loco uni-

onis negotium suis in circulis aut communitatibus, consistat, tibi angariatim, vel pro re nata referre teneantur, curam habebis, ut hanc illi obligationem sincere et accurate praestent, angariales autem illas, aliasque de statu unionis sibi exhibendas relationes cum episcopo Transilvaniensi communicabis, et Nobis quoque, re exigente, tua, illisque adjecta opinione submittetis. *Curabis denique ut causae apostatarum, summa ubique diligentia pertractentur ac decendantur, appellationes etiam ubi ad Gubernium devolutae fuissent, pari studio et accuratioe revideantur, diriganturque ad effectum juri et ordinationibus nostris congruentem absque protelatione*; non minus informationem et opinionem super fratrum Petrik ex comitatu Hunyad oriundorum expositione, ac petito submitti nuper jussam, apud Gubernium adurgebis, attendesque, ut res in sua qualitate Nobis pro facienda ulteriori dispositione, primo quoque tempore referatur. Tibi in reliquo gratia nostra etc. etc.

Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die 26. mensis Julii, anno Domini 1774 etc.

Maria Theresia m. p.

Henricus com. a Blümegen m. p.

Ad mandatum etc.

Wolfgangus Cserey m. p.

A NAGY-SZEBENI
REFORMATUSOK IMAHÁZA
ÉS
A JESUITÁK.

**Az imaházi szerződés. — A templom építési engedély. —
Két erdélyi államférfi.**

Ez értekezés tárgyát egy imaházi ügy képezi.¹⁾

Az 1693-ban felállított erdélyi gubernium, melynek széke előbb Gyula-Fejérvárott volt²⁾ 1703-ban, midőn a Rákóczi zendülés kitört, — kényszerítve lett, onnan Nagy-Szebenbe költözni, s a polgári háborút lecsendesítő 1711-diki szathmári béke után 1791-ig ott maradt.

Igy lett Nagy-Szeben akkor Erdély fővárosa, hová rendszeren az országgyűlést is összehívni szokták. Az ily módon hivatalból, vagy máskép Nagy-Szebenben lakó, mint szintén ott hosszabb, rövidebb ideig mulató reformatusok templom hiányában vallásukon lévő, hol egyik, hol másik kormányzó tanácsos szállásán gyűltek össze az isteni tiszteletre, mely szent kötelességet egy a vidékből behívott pap végezte.

Idővel azonban az említett városbeli hitsorsosok száma annyira szaporodott, hogy azok előljáróinak az isteni tisztelet végett nagyobb s alkalmasabb külön helyiségről kellett gondoskodniok. E czélból köttetett általuk egy magyar nyelven írt szerződés, melynek a dologra tartozó főbb pontjai, a latin szavaknak magyarosításával itt következnek.

¹⁾ A kútfők gyanánt szolgáló és használt hivatalos okmányok s adatok a volt erdélyi udvari kanzellária és kir. gubernium levéltárában találhatók.

²⁾ »Annuis elementissime (Caesarea Regiaque Majestas) ut Gubernium Transylvanicum *Albae Juliae* resideat, cui pro majori ejus securitate de praesidio militari, quantum opus fuerit, prospici demandabit.« — Az 1693-ban május 14-én kelt »Alvincziana Resolutio« 21-ik pontja, *L. Carol. Szász Sylloge Tractatum, aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta b. Diplomatis Leopoldini, Resolutionis item, quae Alvincziana vocatur, illustrantium Claudiopoli, 1833—8. pag 388.*

»Folyó 1759-ben september 30-án midőn volnánk nemes Fejér-vármegyében, Nagy-Szeben szabad királyi városnak mézsáros nevű utcájában *Scharfenbank* Károly szebeni polgár házában, most pedig mélt. gr. *László* János ur ő excellenciája³⁾ az erdélyi karok és rendek elnöke szállásán, — — — jelen lévén *egyfelől*: fenczimzett mélt. gr. *László* János ur exczia, mélt. gr. *Teleki* László, gr. *Bethlen* Imre s id. b. *Bánffy* Farkas ur ő nagyságok⁴⁾ mint az erdélyi reformált eklézsiák főcuratorai a magok s az erdélyi reformatum főconsistoriumnak nevében és képében, *másfelől* pedig segesvár-széki polgármester *Polder* György és főjegyző *Schech* urak ő kegyelmek, a magok s az említett segesvári tanács és közönség nevében és képében, — kik is mindkét részről — — kezeknek beadása mellett, tőnek egymás között ilyen *állandó és megmásolhatatlan* alkalmat, (t. i. alkut.)

»Lévén a segesvári tanácsnak itten Nagy-Szebenben a mézsáros utczában egy lakóháza, ennek a háznak az utza felől való felső emeletét az erdélyi reformatum főconsistorium számára isteni tisztelet és főconsistorialis ülések tartása végett elkészítettvén, az alább megírt föltételek vagy pontok szerint átengedi és bocsátja a sokszor említett tanács«:

1. »Azon háznak a megírt szükségre való elkészítésére

³⁾ Gyalakuti báró *László* János 1736-ban martius 18-án az erdélyi kir. tábla rendes ülnöke lett; 1743-ban septemb. 9-én Belső-Szolnok megye főispánjává, 1746-ban august. 2-án az erdélyi kir. tábla elnökévé neveztetett ki, s végre 1749-ben apr. 26-án az erdélyi országos elnök méltóságával ruháztatott fel, mikor egyszersmind kormányzéki tanácsos lett. A következő 1750-dik esztendőben oct. 28-án gróf rangot és címet nyert. Meghalt 1772-ben novemb. 26-án. Tudományos műveltségével is kitűnő hazafi, jelesen csinos latin költő volt. Ezt bizonyító munkájának czíme: »Opera poetica varii argumenti.« *Claudiopolii* 1765. 8. Több más könyveket is írt. Azokat *Benkő* József előszámlálván, a gróf szerzőről mondja: »Poëtam huic secundum acetate nostra Transilvania vix vidit.« *Jos. Benkő* Transilvania Tom. II. 437. 438.

⁴⁾ Gr. *Teleki* László és gr. *Bethlen* Imre erdélyi kormányzéki tanácsosok voltak. Az első 1752-ben mart. 27-én, a második 1754-ben decem. 2-án neveztetett ki; id. b. *Bánffy* Farkas, az erdélyi kir. tábla elnöke lett 1750-ben decemb. 30-án. Meghalt 1761-ben april 7-én.

előlegeztessék a főconsistorium által ezer *magyar forint*⁵⁾ fele most mindjárt, a más fele pedig az építés közben a mikor kívántatik.«

2. »Azon háznak 1760-ban legfeljebb pünkösztig úgy helyreigazittatni kell, hogy használtathassék.«

3. »A házban legyen a pap és énekvezető (cantor) számára tisztességes lakás, az ahoz tartozókkal.«

6. »A földszinsor (alsó contignatio) a segesvári és kövek számára fentartatott.«

8. »A ház esztendei bére 200 az az kétszáz magyar forintban állapittatott meg, melyet sem a főconsistoriumnak leszállítani sem a tanácsnak felemelni szabad ne legyen a használás határnapjától fogva egész tizenöt esztendőnek leforgása alatt, s ez a kötés azután is megújittathatik és a tanács a házat csak eladás esetében vehesse vissza.«

A törvényes formák megtartásával készült, senkinek jogát nem sértő, s a törvények védelme alatt álló kötet természetesen egy rendes és két fél közötti *magányszerződés* szempontjából kell tekinteni és megítélni. Miután az erdélyi törvénykönyvben különböző országos végzések, névszerint s főkép a negválasztott nemzeti fejedelmek elibe szabott feltételek a vallás *szabad gyakorlatát* nem csak megengedték, de azt biztosították is⁶⁾ épen azért a nagy-szebeni reformatum egyházi föelöljárók, kik isteni tiszteletüknek nagyobb és tágasabb helyen tartásáról, s a kérdéses háznak azon *czélra* átalakítá-

⁵⁾ Erdélyben akkor a fizetésben három különböző forintot használtak. Német vagy rhénes forint tett 60 krajczárt, *conns* forint, vagy három márvás 51 krt. végre; *magyar* forint 50. krt.

⁶⁾ Így például, mindjárt az Approbata 2-dik törvénye szerint: »Ezen négy recepta, úgy mint *Evangelico-Reformati*, (vulgo Calviniana) *Lutherana* sive *Augustana*, *Romano-Catholica*, *Unitaria* vel *Antitrinitaria* Religioknak *szabados exercitiümök* ezután is megengedessék.«

Továbbá: *Báthori* Gábor fejedelem 1-ső conditioja 1698-ban: »Hogy a religio szabadságára nézve magát megkötelezze és abban személyválogatás nélkül minden rendeket megtartson s oltalmazzon, *in liberis eorum exercitiis*, mint *Zsigmond* fejedelem idejében.«

Bethlen Gábor 1-ső conditioja 1613-ban: »Hogy minden rendeket személyválogatás nélkül *szabadosan* megtart a religioiban és annak *exercitiümában* az articulusok szerint« sat. sat.

sáról gondoskodtak, ezt nem csak világos, kétségbe nem vonható s régóta gyakorlott joguknál fogva tették, a mivel semmi újítást sem követtek el, de egyszersmind szent és nem mellőzhető kötelességüket is teljesítették.

Még VI. Károly császár uralkodása alatt. 1727-ben decemb. 11-én kelt, s az erdélyi guberniumhoz intézett, fenebb már közlött, s így ismert királyi leirat a mondott hazában minden vallás felékezetnek, még a romaí katolikus egyházat sem véve ki, szoroson megparancsolta: hogy azon esetben, ha maguknak templomot, vagy iskolát akarnak építeni, erről az udvarhoz előlegesen jelentést terjeszzenek fel, s annak engedelmét nyerjék ki. E templom-építési tilalmat nem lehetett itt említetlen hagyni, ha a nagy-szebeni reformatus főcuratorok által tervezett imaház kérdéséből fölmerült kedvetlen következéseket, illetőleg nehézségeket érteni és méltányolni akarjuk.

Figyelemre méltó, sőt nagyjelentőségű körülmény volt a nagyszebeni imaház ügyében azon befolyás, mit arra, mint látni fogjuk, gr. Kemény László erdélyi gubernator, és gróf Bethlen Gábor erdélyi udvari kancellár gyakoroltak. E két főállamhivatalnok, t. i. az első Kemény János erdélyi fejedelemnek, a fiától Simontól unokája, a másik gr. Bethlen Ádámnak, az 1748-ban meghalt országos elnöknek fia, — mindketten azért katholizáltak, mert rangra, hivatalra és tekintélyre vágytak, s azt biztosan és hamar csak az említett módon nyerhették meg. Mit tettek, mikép szerepeltek ők akkor, általában a proselyták szokása szerint, mennyire törekedtek maguk katolikus buzgóságát volt hitsorsaik nyomásával kiűntetni, — az olvasó alább látni fogja.

II.

A jesuiták panasza.

A templom-építésre vonatkozó s fenebb említett udvari rendelet által az erdélyi kir. kormánysszék természetesen felhiva, sőt kötelezve volt, a nagy-szebeni reformatus imaház ügyében avatkozni, annál inkább, miután arra a nagy-szebeni jesuiták figyelmeztették.

Világosan bizonyítja ezt egy hivatalos és kiválólag fontos okmány, azon tudósítás, melyet Szent-Ilonai József címzetes püspökhez, az ürességben lévő esztergomi érseki székhely vicariusához, Gallob Antal, nagy-szebeni jesuita, s a mondott érsekség helyettes segédje 1759-ben deczember 8-án intézett,⁷⁾ ki azon emlékiratban maga szent czélből tett följelentését az udvarhoz nyíltan bevallja, s több a dologra tartozó érdekes körülményeket is említ.

Kényszerítve van, mondja a jesuita, — tudósítást tenni a reformatus uraknak hallatlan merénylete felől, kik Nagy-Szebenben, a szászok fővárosában azon év septemberétől kezdve, a segesvári tanács házáat, a kivonatban mellékelte szerződés szerint, kibérelték, hol nyilvános imaházat szándékoznak birni, melyben saját papjuknak s énekvezetőjüknek is állandó lakásuk legyen. A katolika vallásra nézve sérelmes mesterkedést azért a kir. kormánysszéknek, a károly-fejérvári püspöknek, a kincstárnoknak, s más katolikus főuraknak jelentette, mint szintén gr. Bethlen Gábor erdélyi udvari kancellárnak is, ki az országgyűlés alatt teljhatalmu kir. biztos minőségben ott mulatott. Mindnyájan helyeselték ellenmondását, mit maga szobájába hitvatván a kinézett helyét hitvallás helybeli papot, előtte a kérdéses ügyben nyilvánított; sőt az udvari kancellár megjegyzése szerint: nem csak helyesen járt el a szokatlan újítás ellenében, de kötelességében állana arról az udvarhoz is jelentést tenni. A jesuita azonban, mint a dolog természetes rendje hozza magával, előbb a püspököt »sede vacante« esztergomi érseki vicariust értesíti, ki azon vakmerő tettet az udvarhoz bizonyosan fel fogja terjeszteni.

Valóban ilyesmit még a nem katolikus erdélyi fejedelmek sem követtek el, s a reformatus uraknak, mint magyaroknak, nem is szabad a királyföldön házat, vagy bármi fekvő jószágot hírni. De továbbá: tiltva van, az udvar világos engedelmé nélkül, nyilvános isteni tisztelet végett, imaházat nyitni és papot választani. Elnézték ugyan eddig, ha a refor-

⁷⁾ Vice-capellanus in Transylvania archidioecesis Strigoniensis. A szász föld e hazában a rom. katolikus egyházi ügyekben a fennevezett érsekség alatt állott, s Nagy-Szeben a »Decanatus Cibiniensis«-hez tartozott.

matus főurak azon házban, melyben laktak, behívott prédikátorokkal isteni tiszteletet tartattak, de ezeknek távozásával, az megszűnt.

A jesuita, ugy nevezett calvinista bortányok miatt is panaszt emel. Az ök leendő nagy-szebeni papjuk ugyanis egy katolikus főur kíséretéhez tartozó beteg calvinista nőhöz ment, a halálra öt elkészíteni. de a kit azon ur inasai elutasítottak; más időben csakugyan a mondott pap maga lakásában, a *jesuita híre és tudta nélkül* egy házasság kötés alkalmával, mint szolgálatot tevő jelen volt.

E részben nem lehet például felhozni a nagy-szebeni és brassói görög ó hitű kereskedőket, hogy t. i. nyilvános imaházuk van; azoknak gyermekei s rokonai a török porta oltalma alatt vannak, s Erdélyben úgy tartózkodnak, azért a török udvar, valamint az oláhországi és moldovai fejedelmek kérése és ajánlása folytán, a békés szomszédság kedvéért nyerték meg vallásuk szabad gyakorlatát, s hogy azért viszont földjükön a katolikus vallás, s az ottani szerzetesek és ezeknek kolostorjai, lakhelyei a katolikus isteni tisztelet tartásában megháborítást ne szenvedjenek.

De az apostoli felség jobbagyainak, milyenek Erdélyben a reformatus urak, az általuk czélba vett merény elkövetését megengedni nem lehet. Szükség volna azért megfeddés mellett, őket oly helyeken, hol rendes és beigtatott papjuk nincs, az isteni tisztelet tartásától, s más papi szolgálatok tételétől eltiltani, s az utolsókat, mint Magyarországon is történik, katolikus papokra és lekipásztorokra bízni. Mert ha az említett merénylet meg nem akadályoztatnék, a katolikus ügy nagy romlást szenvedne, a calvinisták száma a mondott városban szaporodnék, és a rom. katolikus hitre áttérések gátolva volnának.

Előrebocsátván ezeket a jesuita, előljáróját a fűben lappangó kigyónak idézésével, a fenyegető nagy veszélyre emlékezteti, s hathatósan kéri őt, a Bécsbe addig felérkezett erdélyi udvari kancellár által a reformatusok kérésének teljesítését meggátolni. Azonkívül sürgeti még kieszközölni, hogy

mondott hitsorsosokra, s a lutheranusok kivételével, más nem-katolikusokra nézve is, az egyházi törvényhatóságnak

gyakorlása a helybeli katolikus papokra legyen bízva. A jesuita ugyanis nem látja át, miért kelljen a nagy-szebeni lutheranus papnak az egyházi szolgálatok teljesítését azok részére megengedni, kik mint a reformatusok, hívei közé nem tartoznak, s azon teendőket miért ne végeznék inkább a katolikus lekipásztorok, miután az országban a katolikus hit az uralkodó fejedelem vallása.

Végre: ha *az isten és a katolikus vallás ez ügyében* még többet is kellene mondani, azt a jesuita a püspök buzgóságára és igen bölcs ítéletére bizza.⁶⁾

III.

A kormány beavatkozása. — Az udvari kancellária első véleménye.

Az államhatalom nem mulasztá el a kérdéses imaház ügyébe, a jesuita feljelentés után már harmadnapra beavatkozni, s azt ugy szólva, maga kezébe venni, midőn a kir. kormányzó *Monos* Tamás kormányiszéki titkárt az alább következő, s írásba foglalt *hivatalos* megintéssel és tilalommal gr. *Teleki* László reform. generalis főcuratorhoz küldötte.

»Kir. kormányzó ó excellentijának hiteles tudositásból értésére esett,« mondja az illető okmány — »hogy a reformatus urak itt Nagy-Szebenben a mészáros utzában lévő segésvári házra bizonyos pénzösszeget előlegezván, azt nem régebben kibérelték, és *királyi engedelen nélkül* maguk isteni tiszteletük tartása végett imaházzá átalakítani szándékoznak.«

»Nem akarja ugyan ó excellentijája, s nincs is czéljában, a vallás szabad gyakorlata elibe akadályt gördíteni, sőt annak, a méltós. tanácsos urak szállásán, mint eddig szokásban volt, tovább is folytatását nem ellenzi, de hogy új s szokatlan, sőt egyedül álló példakép, ő felségének előleges engedelmével, oly városban építtessék imaház, hol a reformált vallás követőinek templomok, vagy imaházuk sohasem volt, ebbe

⁶⁾ A jesuiták elveit s működését jellemző iromány az Okmányfüggelékben I. szám alatt közölve van.

teljességgel belé nem egyezhetik. Kormányzói tekintélyénél fogva azért egy ily imaház építését, vagy ha az már elkészítve volna, annak isteni tisztelet tartására használatát komolyan ellenzi és megtiltja, mi fenemlített gr. Teleki László urnak, s általa a reformált valláson lévő uraknak tudtára legyen, annál fogva, ha az ő exczellentiája reményén és várakozásán kívül, ők abban meg nem nyugodnának, s azon imaházba isteni tiszteletre járni meg nem szünnének, ő exczellentiája a fenforgó ügyben ő felségét tudósítani, s e részben maga tartozó köteleességét teljesíteni el nem mulasztja.«

Szent-Ilonai püspök Nagy Szombatban 1760-ban január 1-jén kelt, s *Mária Theresia* királynéhez intézett könyörgő-levele mellett, erdélyi segédjének fenebb közlött tudósítását a nagy-szebeni reform. imaház ügyében Bécsbe felküldötte, esedezvéen, hogy a felség a reformatusoknak maguk szándékát végrehajtani meg ne engedje, s így vakmerő tettük-ből, t. i. az imaház építéséből, valamint a papnak és énekvezetőnek a városba beviteléből a katolikusokra háromló *lelki romlást* fordítsa el; »taliter sequitur ac per exstructionem oratorii ac introductionem ministri et cantoris *ruinam animarum* avertere dignetur.«

Az erdélyi udvari kancellária a püspök ezen folyamodására alább következő véleményét készítette, mely mellett, annak idejében, a felség elibe az fölterjesztessék.

»Mint a reformatus főcuratorok és a segesvári tanács közötti szerződés tartalmából látható, a kérdéses házat so meg nem vették, sem el nem adták, csak néhány évre bérelték azt ki, a királyföldön⁹⁾ lévő házakra s telkekre nézve pedig a magyaroknak is meg volt engedve, s itt ott most is szabad, bizonyos ideig tartó és feltételekhez kötött alkura lépni.¹⁰⁾ A királyföld természetét az úgy is meg nem változ-

⁹⁾ Az erdélyi harmadik, u. m. a szász nemzetnek magyar királyoktól ajándékozott, közvetlenül azoktól függő és nem földesuri hatóság alatt álló szabad föld nevezetett *királyföld*: fundus regius. — L. Jos. Benkő Transsilvania, Tom. I. pag. 455.

¹⁰⁾ Egy nagy-szebeni, s 1589-ben kelt statutum szerint ott a magyaroknak, s több más *idegen* nemzetbelieknek — ezek közt a magyaroknak is — házat vásárolni, sőt kibérelni, valamint megházasodni, a ed-

tatja, valamint senkinek kárt nem okoz. De a mit a reformatus curatorok tenni szándékoznak az egy közönséges bérlés feltételeinél és formájánál tovább terjed, miután ők tetemes pénzösszeg lekötése mellett abban *mesterkednek*, hogy a vallásos célra használandó ház újra építtessék, egyszersmind ott papjuk és énekvezetőjük számára állandó lakások készíttessenek az azokhoz tartozókkal együtt; ezzel pedig ők egy új imaház birtokába akarnak jutni, hol nyilvános isteni tiszteletüket tarthassák.«¹¹⁾

»Mivel azonban világos csász. kir. rendelet erejénél fogva, bármi templomok- és imaházaknak fejedelmi engedély nélkül építése, sőt a régieknek nagyobbitása is Erdélyben minden vallásfelekezeteknek tiltva van, mi az egész országban kihirdettetett, azt mindenkinek tudni kell, nem kevésbé azt is : hogy a nem-katolikus vallások papjai maguk

rosi tandem és község tudta nélkül szabad nem volt. »Soll ein jeder Nachbar-Haus samt der Nachbarschaft Achtung geben, das keine ausweltzige Nation, es sey Ratzen, Wallachen, Ungarn, Horvaten, Valon, Spanier, Frantosen, Polaken, oder dergleichen zu keinem Hausz-Kauff, oder auch Bestand gelassen werden, oder sich in Ehestand einlassen in dieser Stadt, ohne Vorwissen eines Ehrsamem Raths, und der Ehrbaren Gemeine.« L. Die Stadt Hermannstadt. — Eine historische Skizze von Gustav Seiert. Hermannstadt 1859, S. 64. — A becses kis monographia az egész statutumot közli. — Az erdélyi szász városok jogi életében szerepelnek a *szomszédságok* — Nachbarschaften — című, ma is fenálló társulatok. Ezeknek teendőjét az alsóbb vagy utszai rendőri ügyek képezik, s fejük volt : a fenemlített *Nachbarhaan*. »Der gewählte Vorsteher dieser zu gegenseitiger Unterstützung eingeführten Genossenschaft führt den Titel »Nachbarhaan« in Städten und Dörfern.« L. Siebenbürgische Rechtsgeschichte von Friedrich Schuler von Libloy o. ö. Professor an der u. k. Rechtsakademie zu Hermannstadt. — Erster Band. — Zweite durchgehends vermehrte Auflage. — Hermannstadt — 1867. S. 439. Nagy szorgalommal, s alapos tudományossággal írt, figyelemre méltó becses jogtörténelmi munka.

¹¹⁾ »Finis ejus (contractus) domum — curatores praefatam domum ad cultum suae religionis specialiter deservituram notabili pecuniae summa stipulata adaptare, ministro adhuc suo et cantori in eadem habitationes aliasque commoditates reparari, respective aedificare *voluerunt*, ultra solitas hujusmodi locationum condiciones et formam tendere, oratorii nimirum *novi*, in quo publicum religionis suae cultum exerceant, indispicendi rationem sapere videntur.«

kötelességét jogosan csak úgy teljesíthetik, ha a helységek községeitől rendes meghívást kaptak.»

»Az udvari kancellária véleménye szerint tehát, mind azért, hogy az említett curatorok felsőbb rendelet ellenére a kibérlett épületet imaházzá átalakítani merészlik, nem kevésbé azért is, mivel papjukat egy, nem törvényhatóságuk alatt álló helybe, nem törvényes meghívással, de saját tetszésükből akarják állandóul bevezetni, ezzel pedig a vallások között a legfelsőbb szolgálatra, mint szintén a belső csendeségre nézve is ártalmas versengésekre adhatnak alkalmat, — ezekben elegendő ok van arra, hogy a többször említett curatoroknak azon házban teendő javítások s új építések, mik azt isteni tiszteletre szolgáló nyilvános imaházzá alakítsák át, ő felsége nevében tiltassék meg, egyszersmind a gubernium részéről tudtukra adassék, hogy bár a Nagy-Szebenben tartózkodó reformatus főurak, mint eddig, szállásukon tartandó *magány isteni-tiszteletük* gyakorlatában gátolva nem voltak, az nekik jövődöben is meg lesz engedve, — mind a mellett a fenirt célból tőlük felvett, s a városba bevitt papot és énekezetet haladék nélkül bocsássák el, egyszersmind azoknak szorosan parancsolják meg, miszerint a papi szolgálatoknak legkisebb részébe is avatkozni ne merészeljenek.»

IV.

A reformatusoknak a királynéhoz benyújtott emlékirata.

Míg a nagy-szebeni reform. imaház ügyében készült, és az udvari kancelláriának fenebbi véleményével együtt a felséghez felküldött ismert jésuita folyamodványra a legfelsőbb határozat leküldetett, a reformatus főcuratorok sem mülasztották el a rájuk sulyosodott érzékeny sérelmet egy a szükséges okmányokkal támogatott *emlékiratba* foglalni, s orvoslásért a királyi trón elébe járulni.

Szabadságukban állott, — mondák abban, — minek ez időben is birtokában vannak, Nagy-Szebenben, Erdély fővárosában a tanácsosok lakában, vagy másokéban is, ha azok

tágasabbak voltak, az Isten tiszteletére és imáadására összszegejlüni.

Az emlékirat e részben, úgy szólva : azon szent gyűléseknek képét élénken rajzolja. Mivel a fenemlített szállások főkép országgyűlések alatt felette szűkek és szorosak, — mint az ő felségéhez ez ügyben fölterjesztett gyakori panaszok is bizonyítják, — a reformatusok kényszerítve valának, tágasabb és az irt célznak alkalmasabb helyről gondoskodni. Az ünnepeken összesereglett híveknek ugyanis egy része az egyik, más része a második és harmadik szobában is nehezen talál helyet és ülést magának, s bádgyattan és a falak miatt a prédikátor szavait alig, vagynem is hallják, azért kitátott, s nyitva lévő szájukat kell mintegy a füleket pótló szolgálatra használniok. A városba jövőknek továbbá, míg maguk holmijét a ház egyik vagy másik zugába elhelyezik, s a hiányzó székeket, mikre leülhessenek, innen onnan összekösdülni és hordani kénytelenek, az ünnepek több munkát és bajt szereznek, mint a mi hétköznapokon rájuk vár.

Sok nyugtalanságban s költségben kerül nekik a superintendens parancsára is, a papoknak, néha az ország távolabbi vidékéről a városba hozatala, kik gyakran vonakodnak azt tenni, s békételenkedve engedelmeskednek, a mellett, mivel a polgárok házai vendégekkel mindenütt telvék, őket többnyire csak valamely kisebb és piszkos házba lehet beszállásolni.

E sok alkalmatlanságtól megijedve, s valóban kényszerítve, bérelték ki Segesvár városának roskadozó és szinte pusztán álló, mindnyájukhoz közel eső házát, arra egyszersmind bizonyos pénzösszeget előlegeztek is, s az alsó részt a város és annak követjei számára hagyván, a felső emeletnek oly módon újra építését kötötték ki, hogy a most két szobát elválasztó egész köfal lebontassék, s így a ház kősépső része tágasabb legyen, hová számosabb hallgatók beferjenek, az egyik szélső szobában pedig a prédikátor lakjék, s a másikat főconsistoriumi ülésekre lehessen használni, a miket rendszeren az isteni tisztelet után szoktak tartani.

Míg ezek felöl egymás között tanácskoztak, a dolognak, még pedig a rosz indulat és irigység által elferdítve s megtoldva, a városban híre futamodott. Azt kezdték t. i. be-

szélni, mintha a reformatusok ujitásokat szándékoznának tenni, s császári tilalmak ellenére, a város közepén, a gubernium székhelyén, a kormányzó és főhadparancsnok szemeláttára, s a mi több: a katolikus plebánosnak nagy sérelmével, maguknak pompás templomot akarnának építeni. S e hir nem maradt csak pusztá szó, de az mind tovább terjedve, nagyra nőtt, miért a kir. kormányzó gr. Lázár János és gr. Bethlen Imre tisztársainak távollétében, gr. Teleki László kezébe küldötte egy titkár által azon rendeletét, melyben a törvényekkel és királyi határozatokkal ellenkező ujitást meg nem engedhetőnek adta elő, annál fogva azon háznak szándékolt ujjá építését, s a fenirt célra fordítását ellenezvén, azt meg is tiltotta.

Tudva van ugyan kérelmesek előtt ő felségének parancsa, mely mindazokat, kiknek vallásos ügyekben sérelmeik volnának, kötelezi, ezeknek orvoslásáért előbb a kir. guberniumhoz folyamodni. De miután a nekik oly érzékeny fájdalmot okozó seb a kir. kormányzótól származott, a kinek pedig kötelességénél és utasításánál fogva őket oltalmazni kellene, s e sebtől sujtottak a gubernium tagjai, nem látták módját, mikép lehessen annak ülésében az ügyről tanácskozni, s még kevésbbé abban valamit végezni.

Annál fogva szabadságuknak, mint szintén vallásuk szabadon gyakorlásának elnyomását illető ügyekben ő felsége királyi trónjához folyamodván, előadott sérelmüknek orvoslásáért térden állva könyörögnek. Imádták ők a személyben három, de lényegében egy Istent háborítatlanul Nagy-Szebenben, magánosok házaiban s a végre kibérelt szállásokban, ugy a mint az rájuk atyáikról örökség szerint szállott, senkinek az által botrányt nem okoztak, senki az ellen fel nem szólalt, szívében semmitsem táplálnak, mit a törvények tiltának; most is egyebet nem akarnak, mint hogy egy alkalmas s olyan házuk legyen, melyben elférjenek. Semmit sem szándékoznak tenni, mi a templomok- papilakok- és iskoláknak- legfensőbb engedelem nélkül építését tiltó rendelettel ellenkeznék. A kibérelt ház régi külalakján legkisebb változás sem történik, sőt az a kibérlési idő eltelése után egy új kibérlőre nézve alkalmasabb és diszesebb, a bérbe adónak pedig több hasznot hajtó leendő; kérelmesek csupán azt akarják, hogy az ők szállásán most a

szent beszédeket sok alkalmatlansággal hallgatók egy hasonló de valamivel nagyobb házban, a célznak inkább megfelelő helyet találjanak. Nincs szándékjukban új parochiát állítani fel, csak azt kívánják, hogy papjuk, kinek eddig tisztességes szállása nem volt, jövőben egy magános, csendes és a tanulásra alkalmas szobában legyen. Az pedig, hogy a nevezett papok valamikor a szükség úgy hozta magával, a vallásukon lévő betegeket meglátogatták, a halottakat eltemették, a gyermekeket megkeresztelték, mind ezt pedig teljes szabadsággal művelték, s az ilyen szent tényekért, tán csak a katonák kivételével, sem katolikus plebánusnak, sem evangelicus papnak a szokott papibér nem fizettetett, — köz tudomásu dolog.

Igy lévén ezek, mivel kérelmesek, sem ő felségének rendeletei, sem a törvények, valamint az ősi intézvények és régi szokás ellen is semmit sem vettek, de csupán az ismert könnyeségnek tekintetbe vételeért valának a segesvári házat illető szerződésre kényszerülve, alázatosan esedeznek, hogy ő felsége azt meg ne semmisítse, de a kir. kormányzótól tán szerfeletti s a kellő mértéken túl menő buzgóságból eredett fenyegetés, valamint isteni tiszteletüknek megháborítása ellen őket kegyelmesen oltalmazni méltóztassék.

A reformatus főcuratorok a felséghez intézett emlékiratukat 1760-ban február 3-án kelt magyar kíséző levelük mellett gr. Bethlen Gábor udvari kancellárnak felküldötték.

Előadván abban az imaház ismert ügyét és »szent végre czélzó szándékukban« történt meggátoltatásukat, miért »az igazság forrásánál, ő felségénél esedeznek« egyszersmind az udvari kancellár és kancellária »igazságszeretetére« hivatkozva, folyamodásuknak a felség előtt elősegíllését kérik, hogy megvigasztalást nyerjenek, mivel oly reménységgel vannak ő felsége, örökös fejedelmük kegyelmességéhez, hogy nem csak egy romlott háznak kijavítására, és abban lehető összegyűlésekre, de ha, mint magyar városban helyük volna, új templomnak építésére is engedelmet nyernének ő felsége kegyelmességétől, kik nem alábbvaló buzgósággal szoktak ő felsége dicséretesen fénylő királyi udvarának vég nélkül való időkiig mind meg maradásáért s uralkodásáért, mind pedig birodalmának messze kiterjedéséért, s ellenségét rettentő

fegyvere boldogulásáért a jó Isten előtt esedezni s az egeket terhelni, mint tulajdon maguk boldogságáért.»

Az emlékirat s a kísérő levél az udvari kancellárhoz Dömjén Gergely udvari agens által 1760-ban martius 15-én adatott be, hivatalos kifejezéssel: praesentáltatott.

A kísérő levél végén »a felség ellenségét rettentő fegyverének boldogulásáért« kifejezett óhajlás az olvasót az akkor még folyó hétéves porosz háborúra emlékezteti.

Már négy nappal a reform. emlékiratnak benyújtása előtt, u. m. martius 11-én határozott Mária Thérézia királyné Szent-Illonai József püspöknek fenebb ismertetett imaházi panaszos ügyében, kinek folyamodása, mint tudjuk az udvari kancelláriának véleményével együtt a felség elébe terjesztetett

A királyné arra leküldött és sajátkezűleg irt legfensőbb végzésében parancsolá: »Confrontetur cum Memoriali« t. i. hogy a jésuiták feljelentése a reformatus főcuratorok emlékiratával hasonlították össze, s annak alapján az udvari kancellária mind kettőre nézve maga véleményét terjesztsze fel.

V.

Az udvari kancellária véleménye az emlékiratra. — A legfensőbb határozat.

A királynétől parancsolt véleményes tudósítást az udvari kancellária 1760-ban május 13-án terjesztette fel.

Miután a reformatus főcuratoroktól az imaház ügyében benyújtott felségi folyamodvány tartalmát, s a segesvári ház kibérlésére vonatkozó szerződés főbb pontjait előrebocsátá, általában a dolog állását ismerteté, a hét pontban összefoglalt reformatus *emlékiratra* nézve így nyilatkozott.

1. A reformatusoknak magány-szállásukon isteni tisztelet végett összegyűlésüket semmitem gátolja, mint az régebben sem volt megtiltva.

2. Szükségtelen volt e célra tágasabb helyről gondoskodni, hol a hallgatók nagyobb számmal elférjenek, egyszersmind a papnak, s énekvezetőnek is illendő szállása legyen. Kivéve ugyan is az esztendőben csupán egyszer összehívott,

s hat hétnél tovább ritkán tartó országgyűléseket, máskor e hitet vallók közül nem gyűlnek Nagy-Szebenben oly számosan össze, hogy azoknak a kormányzéki reformatus tanácsosok szállásán az isteni tiszteletre, mint eddig is elegendő helyük ne legyen. S ha tán olykor számosabb hallgatók volnának is jelen mivel, három kormányzéki tanácsosuk, s többnyire mindeniknek egy papja van, ezeknél a háromfelé szétosztó hívek, oly időben, midőn országgyűlések nincsenek, a helyszükét nem fogják tapasztalni, másfelől diéták alatt több reformatus főurak is gyűlnek össze, kik magukkal papot visznek, s ezek isteni tiszteletet a reformatus kormányzéki tanácsosoknál el nem férők számára tarthatnak.

A régibb és sem számra nézve nem kevesebb, nem is alsóbb rangu hivatali elődjeik, Nagy-Szebenben ily módon végezték isteni tiszteletüket, s azért még is teljeséggel nem *mesterkedtek*, annak egy külön, épen azon célra szánt és nyilvános helyet szerezni, mivel jól tudták, hogy más törvényhatóság alá tartozó s olyan vallásu helyen az megengedve nincs.¹²⁾ Ennél még sokkal kisebb szükség van ott állandó papot és énekvezetőt tartani, mivel az országgyűlésre megjelent hallgatók annak végével haza mennek; továbbá maguk a kormányzéki tanácsosok is nem mindig s nem folyvást tartózkodnak Nagy-Szebenben, mely idő alatt a prédikátorra és énekvezetőre semmi szükség sem volna. Annálfogva valóban oknélküli költséget tennének, midőn az elsőt, mint írják, az ország egyik távoli zugából a városba be kellene vitetni, mivel Nagy-Szebenhez közel eső több helységben vannak reformatus papok, kik, ha a főcuratorok kívánják, a szolgálatra minden esetben készen állanak.

3. Mint a segesvári szerződés 3-dik pontjából világos: a reformatusok annál, a mit állítólag akarnak, nagyobb dolgban *mesterkednek*.¹³⁾ Mert midőn a kibérlött háznak

¹²⁾ »Non minori numero, nec dignitatis inferioris ipsorum antecessores hoc modo divinis vacarunt Cibinii, non tamen de loco distincto et publico religionis suae exercitio praecise destinato quidpiam *moliri* s*unt*, probe conscii id sibi in loco alienae jurisdictionis et religionis non licere.«

¹³⁾ »Citati superius contractus punctum 3-tium reformatos, aliquid majus, quam prae se ferunt, moliri, manifestat.«

egész felső emeletét egy közfalnak teljesen lebontásával, s a boltajtásnak máshová áthelyezésével egyformává tenni, azt egy nagy tágas szobává változtatni, és oda vezető új lépcsőket is csináltatni szándékoznak, továbbá a prédikátornak külön lakosztályt készíttetni, s számára gabona, bor, fa és majorság tartására elegendő helyiségeket kiszakasztani, a mellett az énekvezető számára is alkalmas szobát rendeltetni kívánnak, — mind ezekkel azon mesterkednek, hogy Nagy-Szebenben állandó pappal s énekvezetővel bíró nyilvános imaházuk legyen, mi eddig ott sohasem volt, s arra számot nem is tarthattak, mivel a város és ennek lakossága a reformált vallás elveitől teljesen idegen, s végre azon imaház a városi katolikus plébánusok jogaira nézve is sérelmes volna.

4. A mit a reformátusok tenni szándékoznak, ő felsége tilalmának ellenére van, melynek erejénél fogva, minden valás követői, ha templomokat, s imaházakat (a kérelmesek ezeket mint látszik, szándékosan nem említik) valamint iskolákat akarnának építeni, vagy a régieket nagyobbítani, azt csak esász. kir. engedély hozzájárultával tehetik. A kérdéses épület külformája ugyan változást nem szenvedne, de belsejében, mint nyilvános imaház egészen másképp alakíttatnék át. Egy olyanforma ház, ha a bérbe-adó kezébe visszamegyen, mint azt bizonyosan tudni lehet, nagyobb hasznot neki hajtani nem fog, mivel egy magános ember is, főképen azon összegért, mennyire a curatorok magukat kötelezték, ki nem bérelhetné. A felső emelet nagyobb részét elfoglaló, s hallgató teremmé átváltoztatott szobából kicsi haszna, s tán még inkább kára volna.

Ha pedig a kérdéses szerződésbe valaki mélyebben belé tekintene, meg győződhetnék, mikép a curatorok szándékosan arra törekedtek, hogy azon épületet senki bérbe ki ne vehesse. Mert, miután azon emelet inkább köz-, mint magányhasználatra tetemes költséggel átalakíttatnék, s azért egy magános embertől nem fizethető évi bér van kikötve, — továbbá a szerződés 8-dik pontja szerint, a reformatum főconsistorium tizenöt év eltélese után, azt megújítván, a kikötött bér fizetése mellett meg tovább is, meddig akarná, s neki teteszenék, használhatná, ellenben a házat bíró tanács csupán a

ki nem kerülhető legnagyobb szükség, ti i. az eladás esetében vehetné azt vissza, s a nevezett consistorium magát semmikép sem kötelezte, hogy ha az emeletet használni megszűnnék, azt régi alakjában helyreállíttatni fogja, s mivel a kérdéses épületet megvásárlás útján maga tulajdonává nem teheti, ily módon annak, mint a nyilvános imaháznak is, mások kirekesztésével, állandó és meg nem háborítható használásába igyekszik magát belé helyezni.

5. Ha a református főcuratorok valóban új parochiát állítani nem szándékoznak, miért akarnak papjuk s az énekvezető számára állandó lakást szerezni? Mint fenebb a 2-dik pontban említve volt, midőn országgyűlések tartatnak, a reformátusoknak, az ők hitén lévő kormányzéki tanácsosok által berendelt prédikátoron kívül, másra nincs szükségük, országgyűlések alatt pedig, más református főuraktól a városba bevitt papok az isteni szolgálatot nagyobb számmal összegyűlt hallgatók számára is végezhetik. Világos ebből, hogy egy református papnak és énekvezetőnek állandóul Nagy-Szebenben tartására semmi szükség sincs, míg ellenben az a katolikus és lutheranus papoknak sérelmére válnék.

6. Megeshetett ugyan néha, hogy Nagy-Szebenben lakó református papok, titkon s reformátusok magányszállásán az ő hitükön lévő betegeket meglátogattak, s a gyermekeket megkeresztelték, de ha ott a halottakat is eltemették, mivel annak nyilván kell történni, az oly tény volt, mi a helybeli plébánusok jogait nagy mértékben sértette, egyszersmind az ők semmivel sem menthető hanyagságát bizonyítuá.

Bár mikép volt is ez, a reformátusok abból semmikép se következtethetik azt, mintha nekik ott papi jogokat gyakorolni szabad volna, és pedig annál kevésbbé, mivel az ilyen szolgálatokat még a nem-katolikusoknál is csak a helység községitől meghívott papok teljesíthetik, Nagy-Szebenben pedig, mint általános tudva van, ily módon oda meghívott református pap nincs.

7. A református főcuratorok előadott mesterkedésükkel — *molimine praedecarato* — nem csak ő felsége parancsai ellen vétkeztek, mivel egy helységbe annak vallását nem követő papokat vinni be, a törvények által tiltva van, de mindezek,

mind pedig a háza békéjét veszélyeztető módon a régi intévények és szokás ellen is vétettek.

Az udvari kancellária annál fogva hivatkozva azon fölterjesztésére, a mit Szent-Ilonai József püspöknek ismert folyamodására nézve tett, most is azon *véleményben* van, hogy mindazért, mivel a reformált egyház főcuratorai a kibérelt háznak, csász. kir. rendelet ellenére, nyilvános imaházzá alakításán mesterkednek, mind pedig azért, mert egy, s törvényhatóságuk alatt nem álló helybe vallásukon lévő, s nem törvényesen meghívott papot csupán szabad tetszésükből igyekeznek állandóul beigtatni, ez által pedig a vallások között támadható, s mind a legfensőbb szolgálatra, mind a belső csendességre nézve ártalmas versengéseket idézhetnek elő, — »ezekben elegendő ok van, azon szerződést ő felsége nevében felbontani, következőleg a főcuratoroknak a kérdéses házban teendő javításokat, s mindennemű új építéseket, mik azt isteni tisztelet tartására szolgáló imaházzá alakítsák, át, megtiltani, egyszersmind a kir. gubernium útján szoros kötelességükké tenni: hogy bár mint eddig, midőn ők Nagy-Szebenben mulatnak, szállásukon a reformatusoknak vallásuk szerinti *magány isteni tiszteletük* gátolva nem volt, úgy az jövőben is meg lesz engedve, mindazáltal a fenemlitett czéltől tőlük meghívott papot és énekvezetőt haladék nélkül bocsásák el, és nekik komolyan hagyják meg, hogy Nagy-Szebenben a papi teendőknek legkisebb részébe se merjenek avatkozni.«

Az udvari kancellária végre jelenti, hogy ez ügyben gr. *Ulfeld* miniszterrel is az értekezés megtartatott, kinek arra nézve semmi más észrevétele nem volt, csak hogy a kir. leiratnak kibocsátása az ő felsége jóváhagyása után történjék.¹⁴⁾

¹⁴⁾ Gr. *Ulfeld* Antal miniszter, egyszersmind főudvari kancellár, az 1752-diki 2-dik újabb törvényezikk — novellaris articulus — szerint: »a felség, az uralkodó ház s Erdély iránti jeles és kitünő érdemeinek tekintetéből erdélyi hazafi jogot — indigenatust — nyert. Milyenek lehettek azon törvény- és alkotmányellenes korszakban egy német miniszternek az említett háza irányában szerzett érdemei? nem szükség magyarázni.

A királyné a kérdéses imaházi ügyet az udvari kancelláriának teljesen helybenhagyott véleménye szerint döntötte el, s arra sajátkezűleg ezt: *Placet*, rá írta. Az illető, s a legfensőbb határozat értelmében, az erdélyi guberniumhoz intézett kir. leirat 1760-ban június 2-án kelt. Miután a nagy-szebeni reform. imaház ellen Szent-Ilonai József püspöktől az udvarhoz tett folyamodás, mint szintén a reform. főcuratorok által azon tettük mentségére nézve benyújtott emlékirat is a királyné elibe föl lettek terjesztve, mind kettőnek összehasonlítása s kellőleg megfontolása után, a királyné úgy találta, hogy elegendő ok van, a *segessvári ház kibérlésére nézve a reformatus főcuratoroktól kötött szerződést felbontani*, a czélba vett nyilvános imaház építését megtiltani, s a meghívott papnak és énekvezetőnek elbocsátását megparancsolni.

A szerződésnek ily módon legfensőbb helyen kimondott *felbontása* következtében minden abból kifolyó teendőkre nézve a végrehajtás a gubernium kötelességévé tétetett.¹⁵⁾

VI.

A kérdéses imaházi ügy husz évvel későbbre. — A reformatusok temploma Nagy-Szebenben

Husz esztendő mulva, 1780-ban *Mária Thérézia* uralkodásának vége felé, az akkori *reformatus főcuratorok*, egyszersmind kormányzékai tanácsosok, szükségesnek látták az imaház kérdését feleleveníteni, s az iránt a királynéhoz egy újabb *emlékiratot* nyújtani be.¹⁶⁾

¹⁵⁾ E királyi leirat az Okmány-függelékben II. szám alatt közölve van.

¹⁶⁾ A második ízben kérelmező reformatus *főcuratorok* voltak:

1. B. *Bánffy* Farkas, az első folyamodáskor említett id. b. *Bánffy* Farkas fia — ki 1766. január 26-án Kolosmegye főispánjává, még azon esztendő octobere 18-án erdélyi kormányzékai tanácsossá, s 1777 aug. 27-én tartományi főbiztossá neveztetett ki. Későbbben, 1783. decemb. 13-án erdélyi országos elnök, s végre 1787. martius 15-én kincstárnok lett.

2. Gr. *Kendeffy* Elek, széptadományos műveltséggel bíró, tekintélyes erdélyi fő ur. Alig 24 éves korában 1764. május 19-én Hunyad megye főispáni helytartójává, 1765. június 22. valóságos főispánjává

Mint e folyamodásukban előadták, az említett hitet valló és királyi szolgálatban lévő főurak s nemesek, kik köz és magány-ügyeik végett olykor igen számosan gyűlnek Nagy-Szebenben össze, imaházat, *törvényesen bevett vallásuk* gya-

neveztetett ki, s 1774. július 5. kormányzékeni tanácsos lett. A grófi czímet és rangot is ő nyerte. Meghalt 1788. június 24.

3. Gr. *Teleki* Sámuel, a nagy *Teleki* Mihálynak — mint nevezik, — mokaája. Az 1774-dik esztendőben jul. 5-én. Küküllő megye főispánjává, 1777-ben sept. 24-én erdélyi kormányzékeni tanácsossá neveztetett ki, mely állomásán nyolcz esztendőig maradt. *II. József* császár által 1785. titkos tanácsosi czímet és rangot nyert, s Biharmegye főispánja, továbbá Szabolcs-, Arad-, Békés-, Csanád-, Csongrádvármegyék és a Hajdu városok administratora lett, s e hivatali működését mint *királyi biztos* folytatá. Az 1787-dik esztendőben január 7. gr. *Bánffy* György után, ki Erdélybe mint gubernator leküldetett, erdélyi udvari alkancellár lett, s 1791. mártius elején, a magyar és erdélyi udvari kancelláriák külön választása következtében, az utolsónak udvari kancellárjává neveztetett ki. E széles körbe terjedő és sokoldalú ismeretekkel bíró tudós hazafi, ki a maros-vásárhelyi könyvtárt alapítá, meghalt 1822. auguszt. 7., miután különböző főhivatalokban *negyvennyolcz* évet töltött, melyekben azonban egészben véve, inkább az államhatalomnak, mint honának szolgált.

Visszatérve a fentemlített b. *Bánffy* Farkasra, ez mint kir. kincstárnok volt a kolozsvári 1791-diki országgyűlésen jelen, melynek megnyitása előtt Szent István király rendjének középkeresztjével lett feldíszítve. Mint nagy mértékben liu ember, e rendjével különböző látogatásokat tett, kedve telvén, hogy kitüntetéséért bókokkal halmozzák el. Ily czélből ment el gr. *Kendeff* Elek köztisztviselőben álló özvegyéhez, szület. gr. *Bethlen Krisztinához* is, kinek szerencse kívánására erősen vágyott. A grófné a látogatás *valódi* okát jól tudta, s épen azért vele mindenről beszélt, de a rendjelt, mintha észre sem vette volna, hallgatással mellőzé. B. *Bánffy* ily módon végre türelmét veszté, s a beszélgetésnek oly fordulatot adott, mibe belé vegyithesse, hogy mily sok ideig tartó, s nehéz szolgálat után kapja meg egy erdélyi ur az udvartól annak jutalmát. A grófné e *felhívás* következtében, vendége állítására nézve neki igazat adott, megjegyvezvén, hogy valóban szép, egy ilyen rendjelt birni, csak kár: hogy azon *kis keresztet* hozták a *nagy keresztet* a hazára. Az így üdvözölt kincstárnok nem sokára távozott, s a grófné találó elmés ötlete az egész városban köz beszéd tárgyává vált. — Szerző ez érdekes és jellemző kis közlést n. édes atyjától, id. *Szilágyi* Ferenczről, egykori kolozsvári tanártól hallotta, ki a grófné fiának, 1800. octobere 13-án meghalt gróf *Kendeff* Jánosnak, az 1834-ben febr. 4-én meghalt gróf *Kendeff* Ádám atyjának nevelője volt.

korlására nem birhatván, kénytelenek azt, igen nagy alkalmatlansággal a kormányzékeni tanácsosok szállásán tartani.

Az ebből eredő bajok orvoslása végett azért esedeznek, hogy mivel a csak *eltűrt* görög nem egyesülteknek Nagy-Szebenben imaházuk van, nekik is engedessék meg a mondott városban, saját pénzükön egy házat vásárolni, melyben a helybeli reformatus hívek számához képest egy ima-termet építhessenek.

Ez újabb reformatus folyamodványt az erdélyi udvari kancellária a királynéhoz 1780 június 7-én tartott üléséből terjesztette fel.¹⁷⁾ Arra vonatkozó véleményében előadta, mi 1760-ban a jesuiták és reformatus főcuratorok részéről a kérdéses ügyben történt, s valamint az első kérelemmel történt, az újabb folyamodásnak is meg nem adását tanácsolta.

Ha, mint mondá, engedelmet nem nyertek isteni tiszteletük megtartása végett egy magányházat kibérelni, annál kevésbbé lehet őket egy ház vásárlására s annak nyilvános imaházzá átalakítására felszabadítani, mert ez által ott az egyházi törvényhatóság gyakorlására is jogot formálhatnának, *miből a legfensőbb szolgálatra s a belső csendességre nézve ártalmas viszályok támadhatnának.*

Mi a nagyszebeni görög nem egyesült hívek imaházat illeti: a reformatusok maguk kérését azzal nem indokolhatják. Midőn azok engedelmet kaptak annak építésére, még a török porta oltalma alatt állottak, s az ez iránti tekintetből, valamint az oláhországi és moldovai fejedelmek békés szomszédságáért nyerték meg vallásuk szabadon gyakorlását, hogy t. i. azok is maguk földjén a katolikus vallást s annak szerzeteit klastromaikkal s lakóházaikkal háborítatlanul tőrjék el.

Az udvari kancellária javaslata szerint azért a kérelmesekeket emlékiratukra adandó válaszban a gubernium utján tudósítani kellene, hogy ő felsége 1760-ban június 2-án kelt legfensőbb határozatához szilárdul ragaszkodik, a mihez kell nekik magukat teljesen alkalmazni.

¹⁷⁾ Ez időben erdélyi udvari kancellár volt: b. *Reischach* Thadäus, ki 1777. július 30-án neveztetett ki azon hivatalra. Addig *Cseh* osztrák udvari kancellár volt.

A királyné az ügyet következő és *sajátkezűleg* irt legfensőbb határozatával döntötte el: »A kancellária igen alaposan tanácsolja nekem, ujításokat semmiben sem tenni, vallási ügyekben *azok* t. i. a kérelmesek irányában sem nyomást sem háborgatást nem követni el, ellenben legkisebb jog kiterjesztést sem engedni.¹⁸⁾

Az udvari kancellária véleményét helyben hagyó legfensőbb határozat felől a folyamodó reformatus főcuratorok 1780 június 21-én kelt udvari válaszbán értesítették.¹⁹⁾

Milyen idő volt az, s milyen az akkori kormányrendszer, midőn a reformatusok vallásos célja: hogy isteni tisztületüket tágasabb helyen, s így többeknek részvételével tartassák, — bűnvád tárgyát képezte, s a különböző egyházak közt a legfensőbb szolgálatra, mint a belső csendességre nézve egyaránt ártalmas versengéseket előidéző merénylet színében van a királyné előtt feltüntetve, mit az állam hatalom beavatkozásával meggátolni kell! A királyné ily módon nem csak egy jogérvényes magányszerződésnek *politikai uton* felbontását elrendelte, de másfelől a reformatus főuraknak Nagy-Szebenben a tudva lévő célból egy háznak vásárlását sem engedte meg, s így állítólag a *rom. kathol. egyház javáért*,

¹⁸⁾ Az eredeti szöveg így van: »Die canzley rathet sehr gründlich mir keine Erneurungen zu machen in nichts in religionssachen keine Bedrückung noch chicane selben zu machen herentgegen auch nicht die mindeste erweiterung.« A királyné sajátkezű intézkedéseit rendszeren aláírni nem szokta. A fenebbit kissé nehéz érteni, mivel az pontosza sehol sincs. A dolog természetéből kifolyólag e hiányt így kell pótolni. »Die Canzley rathet sehr gründlich mir, keine Erneurungen zu machen in nichts, in Religions-Sachen keine Bedrückung, noch Chicane Selben zu machen, herentgegen auch nicht die mindeste Erweiterung.« Mária Therezianak nem volt szép írása, de a min inkább lehet csudálkozni, — ez fenebbi rendeletéből is látszik, — felette hibásan irt, s nevezetesen az orthographia vagy helyesírás szabályaira megtanítani elmulasztották.

¹⁹⁾ E válasz az Okmányfüggelékben a III. szám alatt közölve van.

s annak érdekében, semmivé sem menthető *kettős* jogsérelem és igazságtalanság lett elkövetve.

Mária Theresia fia, s s trónon utódja, II. *József* császár alatt a dolgoknak a királyné uralkodásával éles ellentétben álló új rendje vette kezdetét.

Az Erdélyre vonatkozó s 1781-ben november 8-án kelt *türelmi nyúltparancs* szerint az engedély-adás egy templom építésére kizárólag a felség jogai közé tartozónak mondatott, s az a királyi guberniumra lett átruházva.

Ennek következtében a nagy-szebeni reformatusok szabadságot kaptak templomot építeni, kik a mészáros-utszai tudva lévő házat tulajdoni joggal megvásárolták, s annak helyébe 1786-ban egy toronynyal bíró díszes templomot építettek, mint azt e szentegyház következő felirata bizonyítja.

DEO

CREATORI REDEMPTORI SANCTIFICATORI

SACRUM.

JOSEPHO SECUNDO AUGUSTO PRINCIPE

ANNUENTE

COETUS FIDELIUM HELVETICAE CONFSSIONIS

POSUIT

MDCCLXXXVI.

A ma fenálló nagy-szebeni reformatus egyházi községben a lelkek száma : 682. Annak papja : *Bodrogi Sámuel*; tanító nincs; a tanulók a helybeli elemi tanodákba és leány-növeldébe járnak.²⁹⁾

E templom II. Jósef császár

dicső, maradandó

Emléke

²⁹⁾ A nagy-szebeni reform. egyház, a mondott városról nevezett egyház-megyéhez tartozik. Van ebben 21 anya és 20 leányegyház; a lelkek száma : 6028, tanulók száma 490. Ez adatok : »Az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház 1873-diki Névkönyvéből« vannak közölve.

OKMÁNY-FÜGGELÉK.

I.

Egy jésuita-okmány. 1759. decemb. 8.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcopo Generalis Vicarie!

Cogor referre inauditum in Regia Terra, quae a natione Saxonica in Transsylvania incolitur, attentatum a dominis reformatis helveticae confessionis, qui hujus anni a mense septembri conduxerant hic Cibinii, in metropoli Saxonum domum spectantem ad magistratum Schaesburgensem (ut extractus initi contractus docet) in qua Oratorium publicum cum instituendis et constanter hic Cibinii habitandis parocho et cantore suo habere meditantur. Ego hoc praepudicosum religioni catholicae molimen deturbare coepi, retulique excellentissimis dominis: Gubernatori, episcopo Albensi, Thesaurario et aliis magnatibus catholicis, ac ipsi excell. domino Comiti Gabrieli a Bethlen, Cancellario aulico Transsylvanico, pro tum hic moranti, qua Commissario regio plenipotentiaro in hoc anno celebratis Comitiis generalibus, et hi omnes probarunt meam contradictionem, quam feci ad me vocato in cubiculo meo pastori helveticae confessionis hic constituendo; quin excell. dominus Cancellarius praetitulatus mihi subjunxit, non tantum me bene agere in impedienda tali inusitata novitate praepudiciosa, sed id ipsum ad Aulam referam, quin ex officio referre, necessiter; reposui; me ordinem debitum observaturum, talemque relationem fieri primum debere ad Illustritatem Vestram reverendissimam, tanquam Generalem Vicarium, sede vacante Archidieocesis Strigoniensis, ut hic ausus temerarius subinde per Illustr. Vestram reverend. ad Aulam referatur et impediatur, quod hisce praesto.

Sane tale factum nec ab ipsis Principibus Transylvanicis acatholicis actum fuit, neque dominis reformatis (qui nationis hungaricae sunt) ullam domum aut possessionem in Terra Regia frai et haberi conceditur. Dein tale exercitium in publico Oratorio erigendo et parochio investigando sine expresso Aulae consensu celebrare interdictum est. Dissimulatum haecenus erat dominis reformatis magnatibus, si secum adduxerant suos praedicantes domesticos, ut in domo, quam incolunt pro tempore eorundem praesentiae Divina sua habere potuerint. Sed his Cibinio discedentibus, cessavit etiam eorum cultus. — Attentavit pastor constituendus infirmam mulierem Calvinianam ab obsequiis catholici magnatis adire, volens eandem disponere ad inertem, verum a famulis domesticis repulsus est; alio tempore, me etiam inscio adstitit hic Cibinii, in domo sua privata, quam interea inhabitat, hic pastor matrimonio inito.

Neque in exemplum adduci possunt hajates et Coronenses graeci schismatici quacstores, quod hic habeant Oratorium publicum; proles vel consanguinei sub ditione et protectione Portae ottomanicae sunt, aut morantur, ac ad dietae Portae, et Principum Valachiae et Moldaviae requisitionem et commendationem, obque quietam vicinitatem obtinuerunt tale exercitium, et ut ipsi in suis ditionibus vicissim religionem catholicam ac religiosos cum conventibus et residentibus ibidem sitis non turbent in exercitio catholico, et ita huicque praeficiatur et observatur. Neque vasallis Suae Sacratissimae Apostolicae Majestatis, quales sunt hic in Transsylvania domini reformati, talis ausus et pro voluntate admittendus est. Hinc necesse foret, si ab aula cum reprehensione inhiberentur in his locis, in quibus non exstat pastor eorundem stabilitus et investitus, exercere ullum cultum aut functiones parochiales, sed eas committerentur (ut praxis in Hungaria docet) parochis catholicis residentibus, et curam animarum in talibus locis exercentibus. Si enim non impediretur dictus ausus temerarius, certe res catholica jacturam patietur gravem, et numerus calvinistarum hic loci augetur, conversionesque ad fidem nostram praevalentur.

Enixissime oro Illustritatem Vestram Reverendissimam (dum angvis in herba oritur) ut nulla interposita mora, praecipue cum jam, et haud dubito, Excellentissimus Cancellarius Aulico Transylvanicus, Viennam e Transsylvania appulerit, — apud Aulam impediatur tale exercitium et petita jurisdictio in eosdem reformatos et alios acatho-

licos, exceptis confessionis augustanae, (quorum pastor hic residet) committatur parochis catholicis in locis existentibus. Neque scio, cur pastori lutherano hic moranti admitti debeant functiones parochiales in non suis parochianos, quales sunt reformati, et non potius catholicis curatoribus? eum autem religio catholica in hocce Principatu sit Principis Regnantis et dominantis. Plura suggeret Illustritas Vestra pro zelo suo et sapientissimo iudicio in causa hac Dei et religionis catholicae. Quibus me etc.

Cibinii 8. Decembr. 1759.

Servus in Christo humillimus et obsequentissimus:

Antonius Gallob S. J.
Vice-Capell. in Transsylvania
archidioeces. Strigon.

II.

Az 1760-ban június 2-án kelt királyi leirat.

Maria Theresia etc.

Illustres, Reverende etc. Demissa Capituli Strigoniensis Generatis Vicarii (vacante sede archiepiscopali) circa domus ejusdem Cibinii in publicum Reformatae Religionis exercitium et consistoriales celebrandas consultationes accomodandae conductionem facta representatione, in qua id contra mandata et ordinationes Caesareo Regias fore exposuit, ac supplicii ipsorum Ecclesiarum nunc fatae religionis in illo Principatu Curatorum libello, in quo rem hi se hoc facto licitam suscepisse scripserunt, Nobis suo modo relatis, confrontatisque et ruminatis: tum ex eo, quod iidem Curatores contra Decretum Caesareo Regium conductam domum in publicum Oratorium formare moliantur, tum vero ideo, quod in locum jurisdictioni suae non subjectum suae Religionis Ministrum legitime non vocatum, sed propria saltem autoritate inducere et stabilire nitantur, inde autem collisiones etiam, servitio minus gratae olim reviviscere possent, invenimus sufficientem adesse rationem, ut contractum de praefata domo per memoratos Curatores initum rescindamus, per consequens eosdem Curatores a repetitae domus reparationibus et quibusvis novis in eadem formandis aedificiis, quo Oratorii publico cultus sui divini exercitii applicare formam inducere possent, inhibeamus, — prout rescindunt

etiam et inhibemus, quod ipsum Vos illis, et una id quoque serio intimabitis, ut tametsi privatus Reformatorum in hōspitiis suis, ubi Cibinii morati fuerint, religionis cultus, prouti hactenus impeditus non fuit, ita etiam deinceps admittatur, nihilominus Ministrum et Cantorem praemisso fine a se constitutos continuo dimittant, severe iis injungendo, ne vel in minimam parochialium functionum partem Cibinii se immittere praesumant. Vobis in reliquo etc. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, die 2. mensis junii, anno Domini 1760. regnorum vero nostrorum 20.

Maria Theresia m. p.

Gabriel C. Bethlen m. p.

Ad mandatum etc.

Michaël Benök m. p.

III.

A nagy-szebeni reformatusoknak adott második udvari válasz.

Memoriali reformatorum Consiliariorum Gubernialium indorsandum.

Sacratissimam Suam Majestatem benignae Suae Resolutioni ad alias Dominorum Supplicantium preces medio benigni Rescripti ddo. 2-ae Junii anni 1760. Gubernio Regio intimatae firmiter inhaerere, cui iidem domini supplicantes deinceps etiam sese ad amussim conformandos habebunt.

Ex Consilio Cancellariae Transsilvanico-Aulicae. Viennae, die 21. junii 1780.

Franciscus Horváth.

GRÓF BÁNFFI DÉNESNÉ

ÉS

LEÁNYA.

Az előzmények.

Egy kebelrázó családi drama, mi Erdélyben a mult században történt, midőn Mária Theresia királyné parancsa folytán, a még kiskoru gr. *Bánffy Ágnes*t, gr. Bánffy Dénes leányát, a rom. katolikus hitben neveltetése végett, édes anyja házából, sőt karjai közül kiragadva elhurczolták, ez elbeszélés tárgya, mi az akkori jogviszonyokat, vagy inkább : jogtalan helyzetet, s a törvényt nem tisztelő kormány-rendszert élesen jellemzi és sajátyszerű világban mutatja ¹⁾

Gr. *Bánffy Dénes*, gr. *Bánffy György*nek az osztrák korszakban Erdély első kormányzójának, ²⁾ s nejeének, gr. *Bethlen Klárának* unokája, valamint az 1735-ban meghalt gr. *Bánffy György*nek, Doboka megye főispánjának, s nejeének *Toroczkai Ágnes*nek fia volt. E második gr. *Bánffy György* a kolozsvári reform. főiskola kitünő Moecenása, mint abban a historiai és philologiai tanszéknek alapítója, nevének az utókortól hálás emlékezetben tartását megérdemli.

Fia Dénes is, mint elődjei, a reformatus egyház tagja volt, s hogy annak javát szíven hordozva, előmozdítani fogja, egy ünnepélyes alkalommal nyilvánította. Történt ez 1747-ben, midőn a kolozsvári reform. főiskola egyik főcuratorává kineveztetvén, e diszes állomást azon év szeptembere 7-én a tanuló ifjúságot közhasznu munkásságra buzdító, lelkesítő be-

¹⁾ Ez értekezés kutfejeit alább említenő, s szerzőtől Bécsben le-másolt hivatalos okmányok képezik, melyek ott részint a volt erdélyi udvari kanczellária, részint a volt államtanács — Staatsrath — levéltárában találtak.

²⁾ Kormányzó lett 1691. január 10. kinevezésére folytán, s így még mielőtt a leopoldi diploma kiadatott volna; meghalt 1708. november 15-én.

széddel elfoglalá, mi Hermathena czim alatt nyomtatásban megjelent.³⁾ Az egy kétfejű, Hermest az ékesszólás istenét, és Athenét a bölcsesség istenasszonyát (latinul: Mercuriust és Minervát) ábrázoló szobor, s így az említett két istenség görög nevéből alkotott szó, mi szélesebb értelemben a tudományokat jelenti.

Azon szobor Cicerónak Campaniában fekvő Academia nevű villáját, falusi lakát ékesíté, valamint általában a gymnasimok, iskolák czimere gyanánt is szolgált.⁴⁾

Gr. Bánffí Dénes iskola felügyelői hivatalára kineveztetését megelőző évben, u. m. 1746-ban házasságra lépett *Barcsai Ágnessel*, b. *Barcsai Gergely*, hunyad-megyei előkellő birtokos,⁵⁾ és neje b. *Nalácsi Sára* püposhátu leányával, de a kinek főkép édes anyja után, kiterjedett fekvő javak,

³⁾ E beszéd egész czime: »*Hermathena. More veterum illustri Collegio Reformatorum Claudiopolitano a Dionysio comite Bánffí de Losoncz, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis camerario actuali, Sacri Romani Imperii equite dedicata. Quum fasces ejus solenniter sumeret. A. O. R. MDCCXLVII. A. D. Ejdus Septembris.*« — Hátul a végén: *Claudiopoli, Impress. per Josephum S. Pataki. Anno MDCCXLVII. 4.* (September *idusa*, a mai naptár szerint: annak 13-dik napja, az azt megelőző 7-dik nap pedig, melyen a főcuratori beigtatás történt, ugyanazon hó 7-dike volt. —) »*Sequar majores meos*« mondá abban; »*totoque remigio salutis vestrum velificabor, publicae modo et vos spei meae praeclara omnia de vobis praecipiant olim ex asse respondeatis.*«

⁴⁾ A fenebbiek bizonyítására szolgáló helyek és adatok:

a. A *Hermathenát* illetőleg: »*Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est, et ornamentum Academiae proprium mese, quod et Hermes commune omnium, et Minerva singulare est insigne ejus gymnasii; quare velim ut scribis, caeteris quoque rebus quam plurimis eum locum ornes.*« *Cicero* Epistolae ad Atticum I. 4. A mint ebből látszik, Cicero egy ily szobrot Atticustól kapott.

b. Cicerónak *Academia* nevű villájára nézve: »*Digna memoratu villa est ab Averno lacu Puteolos tendentibus, imposita litori, celebrata porticu ac nemore; quam vocabat Cicero Academiam ab exemplo Athenarum.*« *Plinius* Natur. Histor. L. XXXI. c. 3. *Puteoli* meleg fürdőiről híres tengeri város volt; má *Pozzuolo* Nápolytól nem messze.

⁵⁾ *Barcsai Gergely* az 1713. meghalálozott *Barcsai Mihálynak*, *Barcsai Ákos* erdélyi fejedelem testvéröccsének fia volt, s a báróságot Mária Theresia királyné idejében kapta, vagy inkább pénzben vette. Az 1752-dik esztendőben június 15. halt meg, s mivel fia gyermeke nem volt, a család e bárói ága tovább nem terjedett.

általában fényes örökség s nagy gazdagság birására biztos kilátása volt. Az akkori szóhagyomány szerint: a vőlegény udvarába egy bival bőrbe bevarrott, s nagy összeget képző arany- és ezüst-pézt menyaszonyi hozományt vittek volna. A mint a következő mutatta, e körülmény, s így »*auri sacra fames*« kincsvágy és nem hajlam, vagy szeretet volt, mi gr. Bánffí Dénest e házasságra rá bírta. Abból négy gyermek származott; három fiu és egy leány. A három fiu közül egy már ezen idő előtt meghalt, a más kettő volt: *György* és *Dénes*, a leány: *Ágnes*, ez elbeszélés fő tárgya, ki 1756-ban született.

Gr. Bánffí Dénes szép ember volt, s kitünő műveltséggel is bírt, de jellemének léhasága, valamint aljas magaviselete a legszigorubb megróvást érdemli. Szerfelett kicsapongó s botrányos életével magának sok bajt és kellemetlenséget szerzett, valamint nejét is erősen keserítette, s így már ifju korában, s mind nagyobb mértékben űzött könnyelmű pazarlásai folytán, temérdek adósságba verte magát, míg végre oda jutott, hogy nem csak saját birtokát mind elvesztegette, de nejét is jóságai elpúsztlásának veszélye fenyegette.⁶⁾

Több ideig tartó ily zavaros családi körülmények s mindinkább zilált viszonyok következtében gr. Bánffí Dénes magát azon lépésre határozá el, mely által az udvar pártfogását, s főkép Mária Theresia különös kegyelmét megnyerte, egyszersmind az állami szolgálatban nagy előmenetelt, általában magának fényes jövőt biztosított. Az 1755-dik esztendőben eldödei hitét megtagadván, a rom. kathol. egyház keblébe áttért.

Még reformatus korában 1749-ben april. 16-án Zaránd

⁶⁾ »*Der Graf von Bánffí — verursachte der Frau Gräfin (t. i. ne-jének) durch allerley Ausschweifungen viele Kränkungen, die ihr das Leben recht bitter machten, und setzte daneben seine von Jugend angewöhnte Verschwendung immer fort, so dass nach durchgebrachten seinem eigenen Vermögen, die Frau Gräfin Gefahr lief, auch um das ihrige zu kommen.*« A »*Wahrhafte Erzählung wie am 15. Juli 1767 die junge Gräfin Agnes Bánffí, im 11-ten Jahre ihres Alters aus dem Schoosse ihrer Mutter — — mit gewaffneter Hand weggeführt worden*« u. s. w. — czimű, s Mária Theresia királynénak gr. Bánffí Dénesétől 1767. augusztusban benyújtott *főokmányból*.

megye főispáni helytartója lett, s a következő 1750-ben július 13-án az erdélyi törvényes kir. tábla ülnökévé, majd 1755-ben mártius 25-én Doboka megye főispánjává neveztetett ki. Ugy látszik e hivatali állásban történt katholizálása, mert még a mondott 1755-dik esztendő szeptembere 4-én az erdélyi udvari kancellária udvari tanácsosává kineveztetett, 1760 decemb. 16. titkos tanácsosi ranggal s így exczellenciás czímmel kitüntetést nyert, 1762-ben május 24-én erdélyi kormányzékai tanácsos, s egyszersmind kövár-vidéki főkapitány lett, valamint ugyanazon esztendő decembere 19-én Küküllő megyei főispánná kineveztetett.⁷⁾

Több ideig tartó zavaros családi körülmények közt, miután gr. Bánffy Dénes, mint fenebb említve volt, 1755-ben a rom. katolikus hirre áttért, addig reformatusoknak növelt két fiát is magával azon egyházba átvinni kívánta.

Erdélyországban, mint a fenemlített *valódi elbeszélés* írja: az evangél. reform. és rom. katol. vallás közt fenálló teljes szabadság és jogegyenlőség a haza alaptörvényeiben, Leopold császár diplomájában, s több egymás ntán következő megerősítésekben gyökerezik. Gr. Bánffiné azért midőn férjhez ment, e lépése azon »lényeges czélból s feltevéssel« történt, hogy születendő gyermekei a maga, és eldödei vallásában fognak növeltetni, s így »bona fide« kötött házasságában, azzal szerzett jogainak csonkítását nem fogja tapasztalni, mivel férje azután vallását változtatta, s így annak kívánata szerint, gyermekeit kiadni, nem is tartoznék. Mivel azonban férje arra a királyné ő felsége legfensőbb akaratát kikérte, s *meg is nyerte*, ez iránt viseltető tiszteleténél s engedelmességénél fogva, e szívet vérző áldozatot is meghozta, s *mind két fiát kiadta*, hogy az által az őt, mint egész házat férje kicsapongásai, s bámulásra méltó tékozlásai folytán fenyegető veszély ellen maga részére ő felségének királyi kegyelmét s ol-

⁷⁾ Gr. Bánffy Dénes, néhány év mulva, mint alább látni fogjuk, Kolosmegye főispánja, s egyszersmind a kolozsvári rom. katol. egyetem igazgatója lett. Imé! egy hangosan szóló példa, hogy a katolikus hitre áttérés azon időben milyen nagy érdemnek tekintetett, s mily számos hivatalokra kineveztetéssel jutalmaztatott.

talmát biztosítsa, s legalább egyetlen leányát szívének vigasztalására maga hitében és vallásában növelhesse.⁸⁾

Mivel azonban gr. Bánffy rendetlen életét folytatni, adósságra adósságot csinálni nem szünt meg, s így házának mint gyermekeinek abból multhatatlanul bekövetkező romlását és pusztulását előre látni lehetett, anyósa b. Barscai Gergelyné a leányát, s annak gyermekeit fenyegető ily válságos helyzetben az egész dolgot az udvarnak följelentette, s egyszersmind a mindnyájukat fenyegető nagy veszély elhárításáért, a királyné hathatós oltalma- s pártfogásáért esedezett.

A felség ennek következtében, miután gr. Bánffinak bűnös voltáról meggyőződött, s azt is látta: mennyire sürgető, sőt tovább nem is halasztható szükség, a szövevényes ügyet elintézni és tisztába hozni, 1759. egy udvari bizottmányt nevezett ki, melynek feladata volt a gróf Bánffy vagyónának activ és passiv állását kinyomozni, s az arra vonatkozó mérleget — bilanx — még a mondott évben elkészíteni.

A mint e kimutatásból világosan lehetett látni, az adósságok a gróf egész fekvő, mint ingó vagyont tetemesen felül-múlták, és semmikép sem fedezhető összeget képeztek, annál fogva a még megmaradt grófi jószágokat vagy a hitelezőknek összes követeléseik törlesztésül átengedni, vagy bírói zár alá kellene tenni. E nehéz helyzetben b. Barscai Gergelyné, ki a gr. Bánffy család fényének fentartását, mint szintén unokái javát szíven hordozá, veje minden jószágai értékét felyül haladó adósságainak kifizetését ígérte és ajánlotta, ha gr. Bánffy a kirendelt udvari bizottmány előtt magát kötelezi: hogy nem csak összes birtokairól, azoknak igazgatásáról, de gyermekei növelésére vonatkozó minden apai joga- s hatalmáról lemondván, mindazt neki, t. i. a kérelmes bárónénak átengedi, s írásba teendő ünnepélyes szerződés erejénél fogva kezébe is bocsátja.

B. Barscai Gergelyné, s veje gr. Bánffy közt az említett kötés 1759-ben megkészült, az udvari bizottmány előtt hite-

⁸⁾ A feu már említett két fia Bécsben a Theresianumban neveltetett, hol Dénes nemsokára meghalt. *György*, ki Piskiben 1746. decemb. 24. született, e néven Erdélynek második kormányzója volt 1787-től 1822. júliusa 5-ig, midőn Kolozsvárott meghalt.

lesítettett, a gubernium által jóváhagyatott, s annak következtében a szerződő báróné a kir. kormánysszék közbenjöttével, veje minden jószágát átvette, s azoknak birtokába a törvényes és formaszerinti beigtatást is megnyerte.

E kötést, de csak három esztendő múlva, u. m. 1762. febr. 8. kelt kir. leirat megerősítette.⁹⁾ E késedelem minden bizonynyal, az igaz hitre áttért férj iránti tekintetből, sőt kedvezésből történt.

B. Barcsainé azonban, ki 1760. octoberében s így még mielőtt a fenevitelt kötés királyi megerősítése leérkezett volna, elhunyt, — egészen annak értelmében, leányát, és utána három unokáit hagyta maga örökösének, s az őket mind a kötés, mind a végrendeletnél fogva illető minden jogot és hasznot részükre világosan fentartotta, melyeket egyszersmind a királyné és az erdélyi gubernium oltalmába ajánlotta, s végrendeletének foganatba vételét az utolsóira bizta.

Mivel gr. Bánffy Dénes elvállalt, tudva lévő kötelezettségénél fogva, s erejét felülmúló adósságaiért, jószágainak kormányzását, valamint azoknak jövedelmeit kezéből egészen kibocsátá, e rá nézve elviselhetlenné vált helyzetben jónak látta ravaszághoz folyamodni. Hitveséhez ily czélből közeledvén, vele kibékülni óhajtatását szinlelte, s neki arra vonatkozó ajánlásokat is tett. Annak következtében megígérte, s felfogadta, hogy jobb utra térvén, őt megbecsüli, vele egyetértésben fog élni, miről kettőjük közt 1761-ben novemb. 4-én formaszerinti szerződés készült, a miben gr. Nemes Ádám, titkos tanácsos, s az erdélyi ítélő kir. tábla elnöke közbenjáró, s azt aláíró tanu volt. A kötés 3-dik, s épen a vallásügyre vonatkozó

⁹⁾ Az említett kötés 6. pontjából: »Nos itaque humillima supplicatione memoratae Baronissae Sarae Naláczí, magnifici quondam Gregorii Barcsai de Nagy-Barcsa viduae — — clementer exaudita et fauenter admissa, praemissas Litteras Contractuales etc. approbamus, roboramus, ratificamus, ac tanquam iurium haeredum ejusdem viduae futuram ad cautelam salutare, perpetuo valituras confirmamus, harum Nostrarum secretioris et aulici nostri sigilli munimine roboratarum virtute et testimonio Litterarum mediante. Dat. die 8. febr. 1762.

Maria Theresia m. p.

Comes Bethlen m. p.

Georg. Vest m. p.

pontja szerint: »A gróf és a grófné mind a meglevő, mind a netán azután születendő gyermekeikre nézve abban egyeztek meg, hogy a gróf fiu gyermekeit a maga, tehát a rom. katholikus vallásban nevelteti, valamint másfelől a grófné legkevesébbé sem lesz gátolva, leányait a reformatus hitben nevelni, s a gróf sohasem fogja azokat a rom. kathol. vallásra kényszeríteni.«

Gr. Bánffiné, ki az ismert feszült viszonyok miatt, férjétől külön válva, élt, e szerződés következtében, főkép miután férje maga jogairól ismételve lemondott, őt megnyerni akarván, minden addig-töle szenvedett sérelmeit s méltatlan bánását megbocsátotta, azoknak elfelejtését ígérte, maga házába őt visszafogadta, s mindent megtett, hogy rangjához illő módon élhessen, általában fogyasztást semmiben se szenvedjen.

B. Barcsai Gergelynének fenevitelt elhunytá után, leánya gr. Bánffy Dénesné, mint természetes örököse az ismert, s férje s édes anyja között készült kötés, mint szintén az utolsó által hátra hagyott végrendelet erejénél fogva, őt illető jogainak birtokába lépven, könnyű érteni: mennyire érdekében állott a közte és férje közötti, s legfensőbb helyen jóváhagyott egyességnek végrehajtását kieszközölni. Annak egyik főpontja szerint, mint tudjuk: gr. Bánffy leánya neveltetésére vonatkozó atyai hatalmáról lemondott, s így azoknak a kathol. hitre nem erőltetését is felfogadta, annál fogva midőn a kötés és végrendelet a legfensőbb jóváhagyást megnyerték, az említett főpont is abba belé volt foglalva, s így kérdésen kívül megerősítettett.¹⁰⁾

¹⁰⁾ »Siquidem autem a contractus memorati inibi tempore evenisset, ut vidua eadem ex hac vita eriperetur, filia autem bona isthaec adivisset juxta ac icta eam inter et maritum comitem Bánffy compositione mediante, in harmoniam foederis conjugalis redivissent, e fructu bonorum convicturos, pacti ut harmonia durabilis ac firma eveniat. Convivant conjuges, quemadmodum pepigissent, e fructu eorundem bonorum, salva tamen lege contractus ac testamenti. Si tamen in differentiam et controversias iterum relaberentur, nec convicturi essent, causaque mali comes foret, contractus punctum de subsistentiae ipsius editum in vigore stricté observetur, si autem consors datura esset causam, re ad Majestatem relata, de comitis meliori subsistentia provisurae sumus.« A fenevitelt »Valódi elbeszélés« 8-dik pontjából.

Gr. Bánffi Dénes azonban — a történetírónak sajnos, de mellőzhetetlen kötelessége ezt megjegyezni, — az erkölcsi romlottságba már mélyebben süllyedt, jelleme inkább elsilányult, mintsem felfogni s érezni tudta volna, hogy az adott, s írásba is tett *becsületszó* megszegése, általában neje irányában tanusított magaviselete rá a hitványság, mint gyávaság kettős szégyen-foltját sűti.

S még is többször megújított ünnepélyes ígérétenek, sőt kötelezettségének ellenére aljas életmódját folytatni még nem szünt, s nem látta, hogy leendő javulásának világos föltevésével kötött szerződés áthágásával legtöbb kárt magának tehet, miután a részére abban kikötött hasznokat, bármilyen okból történjék is a meg nem tartás, tőle »optimo jure« elvonní lehet, ellenben az nejének más úton is, még pedig kétszeresen biztosított jogait teljességgel meg nem csonkíthatja.

Másfelől gr. Bánffinének sem lehetett azon keserű meggyőződéstől szabadulni, hogy férjére sem hibáinak elnézése, sem az irányában tanusított jóság, valamint írásban elvállalt kötelezettsége is befolyást nem gyakorolhat, általában semmi mód sincs, mi őt jobb útra téríthetné. Midőn azért gr. Bánffi Dénes kicsapongásait, s mind több aljasságra vetemültségét látni kénytelen volt, s neki az naponként növekedő keserűséget, bánatot, nyugtalanságot okozott, e családi súlyos gondoktól zaklatott helyzetében egészségének gyengülését, sőt hanyatlását mindinkább kezdé érezni, s méltán tarthatott attól, hogy bekövetkező halála esetében, leányának, s egész házának végromlása elfordítható nem leend, minek elhárítása végett, valami módról okvetetlen gondoskodnia kell.

Ezt tenni pedig annál inkább kötelezve van, miután férje lemondása következtében, leánya jövő sorsának elintézése egyedül csak neki, mint édes anyának kezében van lévén. Több ideig tartó tanácskozás, s az egész ügynek érett megfontolása után, szükségesnek találtatott leányát Ágneset, még mielőtt a teljes kort elérné, egy olyan reformatus főúrral eljegyezni, hogy ezen összeköttetés neki, t. i. az anyának, a már csak nem elviselhetlenné vált nehéz körülmények és sokféle szorongatások közt támasza és védője legyen. A választás e részben gr. Teleki Sámuelre, ő felsége aranykulcsos

hívére esett,¹¹⁾ nem csak kitünő sok szép és jeles tulajdonságaiért és érdemeiért, de egyszersmind annak tekintetbe vételért, hogy valamint ő maga, úgy elődei is az uralkodó ház iránt tántoríthatatlan hűséggel s ragaszkodással viseltettek, mit az utolsók nem csak nagyon felajánlásával, de vérük kiontásával, s másképp is hozott áldozatokkal számos esetekben fényesen bebizonyítottak. Az eljegyzés a szokott szertartásokkal véghez ment, arról egy ünnepélyes szerződés készült, melyben világosan kikötve volt, hogy az egybekelés csak akkor leend, ha gr. Bánffi Ágnes életének 15-dik esztendőjét, betölti, a minék tehát négy év múlva, s így 1771-ben kellett volna bekövetkezni.

Gr. Bánffi Dénesné ezenkívül szükségesnek látta, végrendeletét is megkésztetni, melyben valamint az említett házasságra, úgy a leányának hátrahagyandó vagyona nézve is a kellő intézkedések megtétettek, s nem kevésbbé gyermekére nézve is, míg a teljes kort az elérné, gondoskodni el nem mülasztotta. Említést érdemel abból, hogy azon esetben, ha gr. Bánffi Dénesné, netán még leánya férjhez menetele előtt meghalna, annak nevelésére felügyelés végett gr. Teleki Sámuel főlegény mellé, leendő gyámoknak más előkelő reformatus urakat is megkért, illetőleg kinevezett.

E végrendeletet gr. Teleki Sámuel nagyobb biztosságokáért, Bécsbe Mária Theresia királynéhoz felküldötte, s annak legkegyelmesebben leendő jóváhagyásáért esedezett. A királyné e kérésre nézve megjegyezte, hogy a végrendeleteknek legfensőbb helyen megerősítése szokásban ugyan nincs, de a kérést, egy arra vonatkozó legfensőbb határozatban teljesítette, s az illető okmányok a királyi kormányzék levéltárába betételét oly móddal parancsolta, hogy ha a végrendeletet tevőnek halála történnék, az a szokott módon kihirdetessék, mely legfensőbb intézkedés felől 1766-ban április 12. kelt udvari rendelet által, gr. Teleki Sámuelnek, mint teljha-

¹¹⁾ Gr. Teleki Sámuel született 1739. novemb. 17., s így midőn az eljegyzés történt, 28 esztendő volt. Több írtisztségek bírása után, 1790-től fogva 1822-ben auguszt. 7. történt haláláig, az erdélyi udvari kancelláriát hivatalt viselte. Nevét, s emlékezetét a maros-vásárhelyi könyvtár alapítása örökíti.

talmu végrehajtónak értesítése parancsoltatott, a mit leérkezése után, a kir. gubernium azonnal teljesített.

A dolgoknak a fenebbiekben előadott kedvező fordulata után, mind a folyvást zaklatott gr. Bánffi Dénesné, több évekig tartó méltatlan koserítettése után, mind leendő veje valahára jobb s szerencsésebb napoknak bekövetkezését remélték és várták, s arra nézve teljes bizalommal valának annyira, hogy a grófné nem csak rég nélkülözött kedélycsendességének visszatérését érezni s tapasztalni, de kiállott soknemű szenvedéseit s megaláztatását is kezdé felejtetni, midőn a többször említett 1767-dik esztendő *Juliusa 15*-kén felderült rá és házára azon borzasztó, s anyai szívét mélyen sebző nap, mely a földi dolgok bizonytalanságának, s egy percz alatt az ember szépen biztató sorsa ellenkezőre fordulásának oly kebelrázó példáját adta, mit ma is, már egy teljes század eltelése után valóban senki nagy megindulás és sajnós részvét nélkül el nem olvashat, s méltó undorral fordul el azon semmi jogot számba nem vevő, s még a legszentebb érzéseket sem kimélő erőszakosságtól, mit, s még többeket is, a történelem bizonyítása szerint, a vallás nevében ugyan, de voltaképp a papi uralom érdekében követtek el.

II.

A leányrablás.

Mielőtt az említett gyászos eseménynek elbeszélésére átmennénk, szükség lesz az arra vonatkozó legfensőbb intézvényt, s a felséget arra rá bíró erdélyi udvari kancelláriai fölterjesztést megismerni.

Mária Theresia királyné gr. Bánffi Ágnesnek édes anyjától a kiadatást szép uton megnyerni, vagyha másképp nem lehetne, a gyermeket tőle erővel is elvenni, — ez udvari kancelláriának 1767-ben január. 19-én az ügyben tett és indokolt fölterjesztése alapján rendelte el. Ez udvari kancelláriai felírás azonban az illető okmányok közt, a volt erdélyi udvari kancelláriai levéltárban ma nincs meg, és szerzőnek más bé-

csi levéltárakban is, melyekhez e dologban folyamodott, azon érdekes okiratot feltalálni nem sikerült.¹¹⁾

Van azonban egy iromány az államtanácsi levéltárban, mely azon hiányt némileg pótolja, mennyiben a kérdéses udvari kancelláriai felterjesztés kezében volt *Stupan* udvari tanácsosnak, ki arról maga véleményében nyilatkozott,¹²⁾ a mi egyszersmind mutatja, hogy a leányrablási ügyre nézve az udvari körökben micsoda nézet uralkodott.

A mint *Stupan* udvari tanácsos véleményéből látszik, az udvari kancellária az *anyai hatalom jogával* indokolta gr. Bánffi Ágnesnek a calvinista anyától elvételét, mit a királyné *fejedelmi hatalmánál fogva* rendelni jogosítva volt. Ha valahol, itt igazán betölt az ismert német közmondás: »Macht geht vor Recht« : a hatalom a jognál feljebb áll. Egy ilyen eljárást elég egyszerűen említeni, s az ítéletet az értelmes és igazságos olvasóra bízni.

A királyné első határozatának szövegét azért az udvari kancellária fenemlített előterjesztésére nem ismerjük, de van egy második, s b. *Bajtay* József Antalhoz, az erdélyi katolikus püspökhöz intézett és 1767-ben június 17-én kelt kabineti irat, mely a királyné gr. Bánffi Ágnesnek, *édesatyja javaslata szerint* az anyjától szép szerint elkérését, s azonnal Pozsonyba egy ottani nevelőintézetbe felküldését parancsolja, de egyszersmind azt is rendeli: hogy szükség esetében gr. *Hadik* András erdélyi kormányzékü elnök és főhadparancsnok katonai segítséget adjon, valamint gr. Bánffi Dénesné ő felsége akarata felől értesíttessék, kinek nevében egyszersmind neki leányát, mint cselja van, férjhez adni, gr. *Hadik* tiltsa meg. A királyné a végrehajtásról a püspök tudositását elvárja.¹³⁾

¹¹⁾ Így például: sem a es. kir. házi udvari és állami titkos, sem az államtanácsi levéltárban azt fellelni nem lehetett.

¹²⁾ Annak czíme: »Vortrag der siebenbürgischen Kanzlei ddo 19 Januarii 1767. über die Allerhöchsten Orts wegen Erziehung der Graf Banffischen Tochter aufgeworfenen Frage.« E vélemény az Okmányfüggelékben I. szám alatt közöltek.

¹³⁾ A *Bajtay* püspökhöz intézett kabineti irat az Okmányfüggelékben II. szám alatt közölve van.

Átmenve a leányrablási tényre : arról két okmány van. A: *első* a már többször említett és gr. Bánffy Dénesnél az udvarhoz beadott »Valódi elbeszélés,« a *második* az Örményessel határos Ölyvesen 1767-ben július 17-én kelt, s az illető katonatisztek aláírásával a rendelet teljesítéséről az udvarhoz felküldött *hivatalos* jelentés. Az egymást úgy szólván, kiegészítő két okiratból vannak a kérdéses eseményre vonatkozó adatok merítve, s az elbeszélésben az idő rendje szerint a történelmi részre hajlatlan igazságnak szem előtt tartásával összeállítva.

A mint a püspökhöz intézett kéziratból látni lehet, a gr. Bánffy Ágnes ügyében Mária Theresia maga személyesévé őt nevezte ki, s a parancsa teljesítésére felügyelést rá bízta. A püspök az erdélyi kormányzék üléseiben mint első tanácsos gyakran elnökölt, a közigazgatás majd minden ágában igen nagy befolyása volt, s azt, főképp hol a romai katolikus egyház érdeke forgott fen, gyakorolni sohasem mulasztotta el, mit azon korban, midőn a rom. kath. egyház Erdélyben uralkodó volt, annál könnyebben tehetett, mivel a hitbuzgó királynénak teljes bizodalmát bírta. Gr. Bánffy Ágnesnek az édes anyjától elvételére szolgáló intézkedéseket is a rá bízott ügyben minden eshetőséget gonosz indulattal kiszámító püspök tette meg, s annak a kívánt czélra vezetése egészen az ő kezében volt.

A püspök megbízatásának eredménye felől a királynéhoz 1767-ben július 22-én felterjesztett tudósítása szerint, — ő mind bécsi, mind hazai *titkos* tudósításokból, továbbá a gr. Bánffiné köréből kapott, hasonlólag *titkos* hírek szerint, a gr. Bánffy Ágnes és gr. Teleki Sámuel közötti házasság terve, s a grófnénak elhatározott szándéka felől, leányát bármi történjék is, ki nem adni, értesítve volt.

A püspök a királyné kéziratát a katonai segítség adása végett a főhadparancsnokkal közölvén, gr. Bethlen Miklós-hoz fordult, ki mint tartományi főbiztos¹⁴⁾ a megkivántató

¹⁴⁾ Gr. Bethlen Miklós, testvérbátyjának, volt erdélyi udvari kancellár gr. Bethlen Gábornak, s több más azon korbeli nagyravágyó hazafiaknak példáját követve, katolizált, s azért különböző főhivatalokkal jutalmazást nyert. Így péld. 1752. jul. 27. lett : kir. táblai ülnök, 1756-

legénység állomását zaj nélkül és egész csendben kimutathatja, s a dolgot elvégezheti. A mellett gr. Bethlen Miklós és gr. Bánffy Dénes mint unokatestvérek, gr. Bánffy Ágnes illetőleg legközelebbi rokonok voltak, s gr. Bánffiné barátságos viszonyban állott gr. Bethlen Miklós nejevel, kit a dologba belé vonni szükségesnek látszott. Gr. Bethlenék eleinte vonakodtak azon megbízást elvállalni. Miután azonban a püspök nekik a legfensőbb kéziratot megmutatta, szolgálatukat készséggel ajánlották, s így a püspök a teendőkre nézve magának nézetét, illetőleg utasítását következő pontokban adta elő :

1. A legfensőbb rendelet ugyan haladék nélkül teljesíthetők, de annak czélját, mennyire csak lehetséges, szép úton érni el.

2. Mindent a legnagyobb csendben és titokban igazítani el, s a mit tenni kell, az illetőknek tudtára a végrehajtás percében adni.

3. A megkivántató és hadigyakorlatokat tartó katonaságot annak táborából hozni, s azt a dolog elvégzése után, ezredének rendes állomásába küldeni vissza.

4. A hadsereg becsülete kockáztatásának kikerüléseért, annyi katonaságot rendelni ki, mint a hely és körülmények magukkal hozzák.

5. Az első lépést a dologban a főhadparancsnoknak a házasságot tiltó levele megmutatásával tenni, s az illetőkkel azután barátságosan értekezni, majd nekik a püspök levelét komoly figyelmeztetés kíséretében átadni, mivel ily módon gr. Bánffinét a legfensőbb rendelet iránti engedelmességre könnyebben rá lehet bírni.

Mind ezek azonban, mint látni fogjuk, az *üdvös czélhoz* jutást nem eszközölték.

Gr. Bánffiné egészsége a rá sulyosodott sok fájdalmak és szenvedések következtében, láthatólag kezdett gyengülni és hanyatlani, miért orvosa Mátyus tanácsára többnyire falun, névszerint *Mező-Örményesen*, Kolos megye alsó kerületé-

april 5. Kővárvidéke főkapitánya, 1761. november 24. kormányzékai tanácsos és tartományi főbiztos, 1772. jul. 11. kincstárnok, 1777. auguszt. 13. országos elnök. — Meghalt Nagy-Szebenben 1781. augusztus 21.

ben eső jöszágán lakott. A fen már említett napon u. m. július 15-én 1767-ben délutáni öt óra tájban azon tudósítást kapta, hogy gr. Bethlen Miklós, valamint férje, a gr. Bethlen ezredbeli huszár század Escadron kíséretében, már az egy órányi távolságra eső Király-falván vannak s így nem sokára M. Örményesen leendnek.

E bír következtében a grófné — kinek mindazon sok keserűség, mit irányában férje elkövetett, rögtön eszébe jutott, s így ezen alkalommal is méltán tarthatott attól, hogy hasonló kedvetlenség fogja érni, — befogatott, s leányával együtt nála jelen volt gr. Teleki Sámuel hintójába ült és Alsó-Fejérmegyében Magyar-Igenhez közel eső *Sárd* nevű jöszágába elindult. De alig haladt egy mértföldnyire, gr. Bethlen Miklós a 175 huszárból álló századdal együtt esteli hét órakor Örményesre megérkezett, s a kastélyba beszállott.¹⁶⁾ Mihelyt ott gr. Bethlen a grófné elutazását megtudta, több irányban számos legénységből álló őrcsapatokat küldött ki, hogy utána menjenek, s mihelyt utólérik, vissza hozzák.

Gr. Bánffiné azalatt az Örményestől mintegy három mértföldre eső *Pagocsa* torda-megyei faluba érkezett, hol sebesen utána vágató négy huszár fegyveres kézzel megtámadta, kik borzasztó káromlások közt kiálták: ilyen amolyan teremteték, álljatok meg, különben a kocsi mindenfelől be fogunk löni. Azonközben több huszár is érkezett oda, s azok közül egyik puskáját a kocsi, másik a felejtár ellen irányozta, néhányan pedig a koci előtt lovagló legények után nyargalának, míg végre mások felvont fegyverükkel célba épen a grófnét vették.

Mivel a löfögyvereknek csak látása is a grófnét és leányát megijesztette, gr. Teleki Sámuel a kocsihoz kiszállott, s így szólítá meg a katonákat: »Vitéz uraimék! tegyék félre puskájukat, s mondják meg nekem: mi célból, s kinek pa-

¹⁶⁾ A huszár-századot vezető tiszték voltak: *Csorba* Farkas kapitány, Rittmeister; *Zoll* László alkapitány, Capitän-Lieutenant, és *Bächler* György főhadnagy, Premier-Lieutenant; az akkor szokásban volt kifejezések, vagy tiszti nevezetek szerint. — Ha az *Obristlieutenant* magyarul: *alevedes*, így a Capitän-Lieutenant, *alkapitány*. E tiszti rang ma nem létezik.

rancsolatára jöttek ide?» A huszárok erre azt válaszolták: hogy ők gr. Bethlen Miklóstól és kapitányuktól a kocsinak visszatérítése végett vannak kiküldve. Gr. Teleki akkor kívánta tudni, hogy gr. Bánffiné Dienes is Örményesen van e? mire a huszárok nemmel feleltek. Gr. Teleki ennek következtében a grófnének tanácslá: Örményesre visszamenni, s ott végire járni: mit akarnának voltakép a katonák? A grófné értesülvén férjének távolléte felől, a visszaindulásra magát késznek nyilvánítá.

Azonközben egészen beestveledett, gr. Bánffiné, s gr. Teleki késő éjjel érkeztek Örményesre, még pedig egy kapitány s hadnagytól vezérelt s eléjük lovagolt 24 huszár kíséretében, mi a dolgot oly színben tünteté fel, mintha a katonai végrehajtás nagy bűnösök ellen küldetett volna ki.

Akkor tájban érkezett meg *Horváth* Kozma¹⁶⁾ kormány-széki laistromzó is Majenoni hadnagygyal együtt, s egy gr. Hadik Andrástól Károly-Fehérvárat 1767. július 3. irt levelet gr. Bánffinének átadott, ki abban figyelmeztetve volt, leányának házasságára vonatkozó szándékáról lemondani, s egyszersmind megintetett: hogy bármi módon se merje azon legfensőbb rendeletet áthágni.¹⁷⁾

Gr. Bánffiné annál fogva leányával, s gr. Teleki Sámuellel együtt, mint fenebb említve volt, örményesi kastélyába, szorosán őriztetve s fegyveres kísérettel tért vissza. Gr. Bethlen Miklós, ki már oda beszállott, csak hamar, még pedig hálóköpenyegben, maga hitvesével gr. Csáki Katával, s két katonatiszttel, valamint a kormány-széki laistromzóval együtt megjelent gr. Bánffiné hálósobájában, miután a huszár-legénységet, a szükségesnek itélt vigyázás végett, részint a kastély kapuinál, részint a lépcsőkön, valamint az udvaron szerkesztét őrt állani elhelyezték.

Gr. Bethlen Miklós akkor, ki a grófné ajánlása folytán leült, tüstént annak leányát kérte, s egyszersmind püspök b. Bajthaynak Nagy-Szebenben 1767. július 12. irt levelét átnyújtotta.

¹⁶⁾ *Kozma* keresztnév. — *Kosmas* görög szent névnapja szeptember 27. van.

¹⁷⁾ E levél az Okmány-függelékben III. szám alatt közölve van.

A püspök ez irásában *ő felsége* nevében és rendeletéből értesítette a grófnét, hogy leányát mulhatatlanul magához kell venni, s nevelietéséről a már elhatározott módon gondoskodni, ezt pedig legkisebb időhaladék engedése nélkül tenni, kötelességében áll; emlékeztette továbbá a grófnét a koronás fejedelem asszony iránti hűséget szeme előtt tartani; a kisasszony úgy is egy vérszerinti rokona, gr. Bethlen Miklós ur házába fog menni, ki nevével együtt jelen van, s a püspök kívánságának teljesítését az ő felsége iránt viseltető hűségének, valamint a grófné iránti szeretetének bebizonyítása végett vállalta el.¹⁶⁾

Miután a grófné a levelet átvette, gr. Teleki Sámuel gr. Bethlen Miklóst figyelmeztette, hogy az ő exczell-já szomoru megbízatásának végrehajtását tán más nap reggelig elhalaszthatná, mivel már késő éj van, a grófné, valamint leánya is elvannak lankadva, s még nem is vacsoráltak. E kérést gr. Bethlen Miklós számba nem vette, s mint mondá, a dolognak halogatás nélkül véget kell vetni.

S itt egy igen sajnós, lehet mondani: kebelrázó jelenet vette kezdetét.

Gr. Bánffiné, a gr. Teleki kérésének figyelembe nem vétele után, a végrehajtó gróf felé fordulva, az ő felsége rendeletének előmutatását kívánta, megjegyezvén: hogy leányát csupán a püspök levelére ki nem adja, s kész inkább magát ezer darabra felkonczoltatni. Ellenben ha ő felsége parancsát látta, feje s minden jószágai elvesztésének terhe alatt, irásban kötelezi magát, leányát személyesen Bécsbe felvinni, s ő felsége lábaihoz letenni, és azt mint ő felsége rendeli, úgy fogja nevelni. Ha ő excz-já e részben neki hitelt nem adna, akkor öt 12 vagy 24 huszárral Bécsbe kísértesse fel.

A grófné e felszólalása után, gr. Teleki Sámuel következő nyilatkozatot tette: »A mint sokkal kisebb jelentőségű ügyekben is szokás az ő felsége parancsát előmutatni, annyi-val inkább méltányos, hogy excellenciád azt velünk közölje, miután grófné ő excellenciája leányát, az én mátkámat magá-

¹⁶⁾ A püspök levele az Okmány-függelékben IV. szám alatt közölve van.

val elvinni akarja. Ha én a legfensőbb rendeletet látni fogom, az előtt térdet hajtok, s ha ő felségének tetszenék nyakamat, két kezemet s lábomat bilincsbe veretni, azt is teljes készséggel eltűröm, de a királyi intézvény előadása nélkül csupán a püspöki levélre eljegyzett mátkámat kezemből ki nem bocsátom, ha oldala mellett kellene is meghalnom. Alázatosan kérem annál fogva excellenciádat, mint vérrokonomat, ne kövessen el semmi erőszakot, úgy hiszem elegendő lesz, a mit a grófné ígért, miért a kötelezvényt tüstént megírhatjuk.«

A jelenvolt helybeli reformatus prédikátor is — neve nincs megírva — szándékát kijelentette, hogy a gróf kisasszonyt, maga növendékét karjai közé szorítva, ki nem bocsátja, míg őt vele együtt darabokra nem vágják.

A grófnétól ajánlott s fenemlített kötelezvény már előre elkészítve s annak következő tartalma volt: »Én nagy-barcsai b. Barcsai Ágnes, gr. Bánffy Dénes neje 50,000 forintnyi összeg elvesztésének feltétele, s terhe alatt kötelezem magamat, hogy én mihelyt most uralkodó ő szentséges felségének egyetlen kedves leányom neveltetésére vonatkozó saját rendeletét látni fogom, őt személyesen Bécsbe felviendem, s ő felsége lábaihoz leteszem, s nevelésére nézve mindazt tenni és teljesíteni fogom, a mit ő szentséges felsége legkegyelmesebben végezni és parancsolni méltóztatnék. Kelt Mező-Örményesen július 16. 1767.«

Gr. Bethlen Miklós e követelzvényt ily alakban nem fogadta el, de mást kívánt, s azt a kormányszéki laistromzóval meg is iratta, melynek igen kemény szövege volt, mivel annak értelmében, a grófné kötelezte volna magát, az ügyben ő felségéhez leendő minden további folyamodásáról lemondani. A grófné annál fogva azt alá nem írta, s maga és gróf Teleki, ming ketten ismételve kijelentették, hogy csak a püspöki levélre a gróf kisasszonyt ki nem adják, mind addig tehát, míg az ő felsége írásbeli parancsát meg nem kapják.

Gr. Bethlen Miklós, kit e nyilatkozatok nagy haragra ingereltek, székéről felugrott, s a mint mondotta: »Más parancsolatot fogok tüstént előmutatni.« A katonatisztekkel ekkor maga szobájába ment, s velük titokban sokáig beszélgetett. Ennek következtében a husároknak a rendelet kiadatott,

hogy puskáját mindenik golyókkal töltsse meg; a gróf azután az udvarra lement, kocsijába befogatott, és három katonatisztnek kivont karddal, valamint számos huszároknak kíséretében a grófnéhoz felment.

A grófné e borzasztó készüléteket látván, késznek nyilatkozott a biztos gróftól kívánt kemény kötelezvényt aláírni, csak hogy tovább erőszakot ne történjék, mire gr. Bethlen Miklós azt izente vissza: »Már késő.«

E közben gr. Bánffiné leányával s két asszonnyal egy mellék szobába bezárkózott, s így akará még gyengekoru leányát a sok löfegyver s kivont kard látása által okozható rémüléstől megőrizni.

A huszárok azonban fegyveres kézzel a lakszobákba berohantak, s legottan *tizenhaton* gr. Telekít körülfogták, ki nek ily móddal sem az ajtóhoz, sem az asztalhoz, s bár merre csak egy lépést sem lehetett tenni. A tisztek a többi legénységgel minden szobákat felkutattak, s nem csak azokban, de a ház héjján, valamint a pinczében is mindenütt keresték a gróf kisasszonyt, még pedig oly vigyázatlanul s erőszakos módon tették azt, hogy kardjokat a kemenczékbe, a tüzhely alá, s még az ágyakban találtató szalmába is beszúrták, s azért ha a grófné valahogy a mondott helyek közül valamelyikbe rejté el leányát, azt kétségen kívül halálosan átdöfték volna.

Végre eljutottak azon kamara ajtajához is, melybe a grófné leányával együtt magát bezárta, (ez ajtó nyílt azon szobába is, hol a huszárok gr. Teleki Sámuelét körülfogva őrizték) s mivel azon ajtót kinyitni nem lehetett, fegyvereikkel azt addig, s oly nagy erővel nyomták, verték, míg annak deszkáit átlukasztották, s az egész ajtót le és bedöntötték.

Ily durva erőszak elkövetése után, a huszárok a kamarába benyomulván, egy hadnagy kivont kardjával a grófnét s leányát megtámadta, s mivel az édesanya keserves sírás és ordítás közben a hasonlóan zokogva nyakán csüngő kedves leányát maga öléből kiszakasztatni nem engedte, néhány huszár töltött fegyverét a grófné mellére szegezte.

E borzasztó s kétségbe ejtő helyzetben a grófné egy a zsebében rejtett kis kést onnan kihuzván, s tehetetlen fenyegetés közben, azzal a fegyverét mellére irányzó katonát meg

akarta szúrni, midőn Büchler hadnagnak sikerült a grófnét az ölében tartott s nagy mértékben megrémült gyermekétől elszakasztani és a falhoz taszítani. Mig ily módon a durva bánalommal illetett grófné magához jöhetett, annak karjai közül kiszakasztott leányával a tiszt sok huszártól kísérve, a lépcsőkön oly sebesen szaladt le, hogy annak következtében a gyertya is kialudt, s a gyermeket így, az udvaron őt váró gr. Bethlen Miklós kocsijához vivén, annak ablakán beadta. Mindez oly hirtelen s vérlázító kiméletlenséggel történt, hogy a szeretett leányától így megfosztott édesanya neki az ajkára egy bucsu-csókot sem nyomhatott. A megijedt és reszkető gyermek a közben, míg a lépcsőkön lehurczolták, keserves jajgatások közt kiáltá gr. Telekinek: »Istenem! mi történik velem, miért ragadnak ki engemet szeretett kedves anyám karjai közül, — gróf segítsen rajtam!« Ekkor történt, hogy gr. Bánffiné, ki mint gondolni lehet, nagy keserűségében magán kívül volt, a már kezében tartott kis késsel a hadnagyot üzőbe vette, s őt a bal oldalán, szíve táján gyengén megsebezte.¹⁹⁾

E közben míg ezek történtek, egy szolgáló keserves sikoltását lehetett hallani, hogy a grófné meghalt, mire gr. Teleki a tudva lévő kamarába bemenni akart, de a huszárok durván visszaszittatták, s a gróf akkor nagy felindulás közben e szavakra fakadott: »Nekem bár mikép be kell a kamarába mennem, a gróf kisasszonyt már elvitték, s mint halom, a grófnének halála történt.«

E szavak után gr. Teleki két huszárt mellbe ragadván, őket egymástól elválasztva tartotta, míg valahogy a kamarába hejthatna, de e perczen több huszár rá rontott, nagy erővel őt visszalökték, sőt kicsiben mult, hogy az egyik töltött fegyverével a hátára kemény csapást nem sujtott.

A szerencsétlen s ily borzasztó csapástól levert anya, ki a fenébe előadott, s minden jogot és emberiséget egyaránt kigunyoló módon leányától magát megfosztva látta, miután kissé magához jött, beteges s oly sok rémülés miatt ollankadt

¹⁹⁾ Ezt Bajtay püspök is július 22-én a királynéhoz tett tudósításában így említi: »Mint az ő tiltó levelét elvívők állították, ha a grófné által a katonatiszthen elkövetett szúrás nem épen egy oldalcsontját éri, talán halált okozóvá vált volna.« Azon okirat eredeti német szövegéből.

testének daczára, a nélkül, hogy észrevették volna, a sötét lépcsőkön szeretett gyermeke után leszaladt, de azt már ott nem találta, csak a huszároktól szabadon bocsátott gr. Teleki fogadta.

Alig mult el egy óra, miután leányát édes anyai karja közül oly barbár módon elhurezolták, a kastélyt mindenfelől körülvevő husárok is onnan eltávoztak, mivel szerető s anyyira elkinzott anyai szive semmi nyugalmat sem talált, nem kevésbé levert vejével gr. Telekivel, az Örményesre visszatérése után, s az egész zaj alatt befogva volt kocsjába beült, és haladék nélkül útnak indult, hogy Bécsben a fejedelem széke előtt megsebzett anyai szivét kiönthesse, s a királynénak a világtól ismert és magasztalt anyai nemes szivéhez és kegyelméhez folyamodjék, egyetlen kedves leányának visszadásáért könyörögjön, s nem csak édesanyai jogaiban legkegyelmesebben oltalmazásért, de a kiállott példátlan kinzó bánásért és méltatlanságokért kellő elégtételért esedezzék!

Gr. Bánffiné a császári székvárosba oly gyorsan felment, hogy »a szerencsétlenség napja«²⁰⁾ alig tölt, el, a huszároknak július 16-án reggeli két órakor a kastélyból eltávozása után, minden haladék nélkül útnak indult és augusztusban már Bécsben volt.

Gr. Bánffi Ágnes az édesanyai házból elhurezoltatása után, Károlyfejérvárra gr. Bethlen Miklósnéhoz vitetett, kinek feleletét várta Bajtay püspök megtudni: nem lenne-e hajlandó a kisasszonyt nem csak Pozsonyba, de a felség engedelmével Bécsbe is felvinni, s annak lábaihoz letenni, ki azalatt, mint a püspök remélte, a kathol. vallás keblébe áttérésre magát lassanként rá szánja.

A fenebbi elbeszélés kiegészítésül, valamint a sajnos ügyben főszerepet vivő, s a sátánnal szövethető Bajtay püspök bővebb jellemzésül legyenek itt annak 1767-ben július 22-én a királynéhoz irt tudósításából még a következő adatok közölve.

A püspök nem csak gr. Bethlen Miklós eljárását iga-

²⁰⁾ »A szerencsétlenség napja« *dies nefastus* Horatius ismert mondása szerint, II. Od. 13. mely szó a leányrablásban a gonoszság által okozott szerencsétlenséget jellemzőleg fejezi ki.

zolni törekedett, de a gr. Bánffinétől ajánlott írásbeli kötelezvény elmaradását is helyeselte, mi sok bonyolódásra, sőt tán ő felségének nehezitelésére alkalmat adott, és így a legfensőbb kézirat végrehajtását meggátolta volna, mivel gr. Bánffinének jószágaiiban bujdoklása, s egész további magaviselete rosz gondolkodását világosan bizonyítják.

Midőn továbbá gr. Bánffi Dénesné és gr. Teleki Sámuel látni kívánták a felség sajátkezü parancsát, a gr. kisasszonyt édesanyjától erőszak útján is elvenni, — a püspök ezt irta: »Megvallom e körülmény bekövetkezését előre nem láttam. De ha láttam volna is, a legfensőbb kéziratot ki nem adom, mert az ilyen titkos fejedelmi parancsokat nem az előmutatás, de azoknak legpontosabb teljesítése végett bocsátják ki. Mind a grófné, mind gr. Teleki időnyerés végett, csak üres mentségeket kerestek, egyszersmind gr. Bethlennek, s nekem is fájdalmat okoztak, mennyiben mind kettőnket s állásunkat számba nem véve, minket a felség nevével és hatalmával visszaélőknek, azokat gonoszul használóknak tekintettek, s velünk úgy is bántak.«

»E baj kétségen kívül gr. Telekitől származik. Mert ha ő, kinek akaratahoz szabják magukat gr. Bánffiné és a leánya, — az általa tanusított nyakasság és gonoszság helyett, legalább a titkos együtt beszélgetésekben a grófnénak, maga kötelességeszerinti tanácsot adjon, akkor bizonyosan a dolognak legjobb vége lett volna. E gróf azonban épen oly vakmerőséggel nyilatkozott maga mátkája mellett, mint az édesanya leányáért azt tette.«²¹⁾

Valóban nem szükség magyarázni a püspök ez írását, ki abban saját bűnét másra kenni, — nem átallja.

Zárszó. Visszatekintve a sajnos, sőt végzettjeljes ügy lefolyására, mint a fenebbiekben az hiven elmondva volt, — miután egyedül gr. Bánffinét, mint édesanyját illette, férjének

²¹⁾ B. Bajtaynak e tudósítása az Okmány-függelékben V. szám alatt közölve van.

kizárásával, a jog, leányát az evangelico-reformatus vallásban nevelni, nem kevésbé épenygy édesanyai kötelessége is volt, annak földi jólétéről gondoskodni, s őt a sok jeles tulajdonokkal bíró gr. Teleki Sámuellel annak idejében összeházasítani, mely egybeköttetésből oly sok jót és hasznot lehetett várni, továbbá azon intézkedések, miket arra nézve maga végrendeletében tett, névszerint leányának a gróffal leendő eljegyzése, a gyámságnak gr. Telekire bizása ő felségétől annak idejében, mint tudva van, jóváhagyattak, s ez okmány leendő kihirdetéseig a kir. kormányzék levéltárába, megőrzés végett, betéttetett, — a grófnének alig lehetett azt feltenni, hogy az ily erős alapra fektetett reményében s bizalmában maga és leendő veje valaha a megcsalódás veszélyének ki legyenek téve. S tudva egy régi és édesatyja után, fejedelmi fényes családból származását, továbbá : hogy gr. Teleki mind a két felségnek aranykölcsös híve, s a hazának egyik első rangu fia, s így mindketten az uralkodó felségek által megerősített erdélyi nemesi jogaik s kiváltságaik és ezekkel összekapcsolt minden előnyök birtokában s élvezetében vannak, — valóban nem gondolhatta, sőt nem is sejthető, hogy valaha ily kemény és semmi kimélest nem ismerő bánást, s jogtalanságot kelljen szenvednie, mint az a fenebbiekben előadva volt.

Legkevésbé tehetette pedig azt fel, hogy mind az, a mit e gyászos esemény alkalmával tapasztalnia és túrnie kellett, királyné ő felségének a kegyes és jóságáért, szelidségeért s számos erényeiért köz tiszteletben álló fejedelem asszonynak, s hozzá hasonló nemes indulatu fiának s uralkodó-társának akarata- s parancsából történhetek, s lettek elkövetve. Szívében azért vigasztaló, s őt felemelő bizadalomnak ad helyet, hogy mindazt, a mi történt, helyeselni nem fogják, s így e sok kedvetlenséget egyedül gr. Bánffy Dénes ismert gondolkodásának, neje iránt tanusított, s őt halálig boszantó és üldöző gonosz indulatának kell tulajdonítani, ki a sok bajjal s nehézséggel megmentett és megtartott jószágokat maga kezébe vissza akarja kapni, midőn azokat újra eltékozolhatja.

Hízi azért és bizton reméli, hogy királyné ő felségének kegyelméből leányának visszaadását megnyerheti, s így mind

az ő, mind a völegénynek sokat szenvedő és annyi keserőséggel illetett szívük enyhülésben és teljes megvigasztalásban fog részesülni.²²⁾

Gr. Bánffy Dénesné »e hitében s biztos reményében« mint látni fogjuk, kegyetlenül csalódott. Mária Theresia a nevében és parancsára történt »leányrablást« tökéletesen helyeselte, s az édesanya jogait, szenvedéseit és kérelmét legkisebb figyelmére sem méltatta; mert az egyedül igaz és egyedül üdvözítő egyház és a szent papi uralom, sőt »az örök kárhozattól« megmentett gr. Bánffy Ágnes érdeke is azt kívánták.

III.

A leányrablás után.

Gr. Bánffy Dénesné — mint már ez értekezés elején említve volt,— a »Valódi elbeszélés« czime alatt ismert, s leányának elrablását magában foglaló terjedelmes kérelmét Bécsbe 1767-ben augusztusban felérkezése után, a királyi kabinetbe beadta, de három hó lefolyása alatt arra semmi választ sem nyert. Keserves, csak nem példátlan helyzetében azért kénytelen volt novemberben a királynéhoz egy újabb folyamodványt nyújtani be.

Szívének kinos és szorongatott körülményeiben, mondja az édesanya, egyedüli reményét ő felségének vele született

²²⁾ Az ismert »Valódi elbeszélést« bevégző fenebbi zárszóból; melyben azért a több tekintetben »szerencsétlen« gr. Bánffy Dénesné fájdalma »keblét szaggató kinos érzései vannak tolmácsolva. A grófné azt a császári kabinetba, a mondott okmányon olvasható következő nyilatkozattal nyújtotta be :

»Vorstehende Erzählung meiner Schmerzen und derer zum Beweis meiner mütterlichen Rechte dienenden Umstände, als eine dem wahren Verhalt der Sachen und meiner eigenen Vorschrift gemässe allerunterthänigste Vorstellung habe meinem allerunterthänigsten Bitten beyzufügen, und Ihre beeden Kays. Königl. und Apostolischen Majestäten Allerhöchsten Ermessen in allertieferster Wehmuth vorzulegen mich erkühnet. Wien, im August 1767.«

igazságosságába és anyai kegyelmébe helyezte. S bár egyetlen szeretett leányától soha meg nem érdemelt elszakasztása után legkisebb nyugodalma sincs, folytonos könyhullatások közt nem is sejthetett szenvedéseinek közepette, a mindenható Istentől esdeklett könyörülésén kívül, maga inségének enyhítését király ő felségének kegyelmességétől várja. Az ő felségétől adott biztosítások folytán jogosítva volt remélni, hogy addig is, míg ügyében ő felségének végső határozata bekövetkeznék, — leányát minden akadály nélkül láthatja, vele minden nap beszélhet, s miután mindketten a három-egy igaz istent imádják, lelkiismeretének kényszerítése nélkül, őt maguk templomába is elviheti, s mindezek után gondolhatta azt is, hogy ezen gyermeket nem csak a természeti, de minden más törvények szerint, sőt férjével kötött világos szerződések értelmében is, maga vallásában fogja minden akadály nélkül nevelhetni.

De alig képzelhető nyomorult sorsának jobbra fordulását a legfensőbb biztosítások sem adhatták meg. Nyolcz nap óta, csak tegnap estve felé volt szabad gyermekét látni, s azt sem minden nehézség nélkül, de több addig sohasem látott nők jelenlétében lehetett gyermekével szólni, ki mindenféle ravasz fogások által irányában már tartzkodóvá és félnökké volt tőve, s azon személyek bámulására nekik azon látványt kelle nyújtani, hogy mind kettőjük inségét, egymásnak értésére jelek által adják.

S milyen gyöttrő fájdalmat okozott neki azt látni, hogy midőn leányával szólni akart, a szegény gyermek kénytelen volt, őt forron szerető édesanyjának tartozó, s szívébe zárt feleletét *Michna* grófné szeméből olvasni ki.

S ha a leányára nézve az édesanyjai hatalomban gyökerező, s legfensőbb kegyelmes biztosítások által szilárdabbá tett jogai felől a királyné elegendőképp ertesülve még nem volna, — kérelmes esedézik: a dolognak teljesen befejezéseig, leányát neki visszaadni, kivel ő Bécsben maradna, és akár magáért, akár leányáért, a vallás kivételével, semmit sem teend az ellen, mit ő felsége parancsolna.

A királyné által e részben leendő meghallgattatását annál bizonyosabban reméli, mivel ő felsége királyi szavával

biztosította őt, hogy gyermeke semmi kényszerítést sem fog szenvedni.²¹⁾

Midőn b. Bajtay püspöknek gr. Bánffy Ágnes ügyében július 22-én kelt ismeretes tudósítása Bécsbe felérkezett, az legfensőbb rendeletből az államtanács tagjai közt köröztetett, egyszersmind az erdélyi udvari kancelláriának akkori ideiglenes elnökét b. Brukenthal Sámuel is meghallgatták. Nevezett báró július 31-én tett őszinte felterjesztésében, a legfensőbb bizodalomért maga köszönetét kifejezván, egyszersmind megjegyezte: hogy szabadságot magának nem veszen, annak megítélésébe ereszkedni, a mi történt, ha szinte meggyőződéséből s kötelessége érzéséből eredő okoknál fogva, azzal egyet nem érthet, — csakugyan, mint hiszi: a királyné szándékával nem ellenkeznek, s még is gr. Bánffy Dénesnének megnyugtatóására sokat tenne, ha ő felsége gr. Bánffy Ágnesnek Bécsbe felvitelét parancsolná.

E legfensőbb határozat esetében épen nem volna szükséges, azon kisasszonynak gr. Bethlen Miklósné társaságában menni fel Bécsbe, lehetne arra nézve kevésbbé felütlő intézkedést tenni, s ha ő akár a császári székvárosban, akár Pozsonyban volna, mindenik esetben ő felsége tetszésétől függne az, a mit vele tenni kellene.

Ez tán a kisasszony megnyugtatóására nézve is jobb volna, a báró legalább azt valószínűnek tartja, mi egyszersmind az országban is jó hatást tenne.²²⁾

Igen érdekes és nevezetes továbbá herczeg Kaunitz-Rietberg Wenczelnek, az ausztriai híres udvari s államkancellárnak és főministernek, a kérdéses ügyben adott, s itt következő véleménye.

»Ha a körülmények olyanok, mint az ide mellékelt, s velem közöltt előadásban foglaltatnak, akkor nyíltan ki kell

²¹⁾ Gr. Bánffinének éles fájdalmát, s gyötrelmeit szivrelhatólag tolmácsló, semmi magyarázatot nem kívánó, és hűn lefordított e kérelme az Okmány-függelékben VI. szám alatt közölve van.

²²⁾ B. Brukenthal Sámuel véleménye az Okmány-függelékben VII. szám alatt közölve van. — Valóban gr. Bethlen Miklósné s hozzá méltó férje megérdemelték a haza véleményének ellenük felzudulását, azon köz utálatot, mely az országban akkor irányukban uralkodott, mint azt b. Brukenthal tudósításából teljes joggal következtetni lehet.

mondanom : hogy gr. Bánffinéval igen keményen bántak, s a mint gyanitnom kell, a végrehajtásban ő felségének akarata teljesen el volt hibázva.«

»Gr. Bánffi Ágnes származását reformatus szüléktől vette, s atyjának a katolikus hitre áttéréseig mind két szülőjétől, azután pedig egyedül az édesanyjától azon hitben neveltetett, s az értkort már elérte. Midőn szülői hosszabb ideig tartó különválás után, 1761-ben egymással újra kibékéltek, azon esztendő novembere 4-én köztük egység jött létre, s az illető okmányban az is ki volt kötve, hogy a fiúgyermek az atya, a leányok ellenben az édesanya vallásában neveltesenek. Ez okmány azután ő felsége nevében is jóváhagyott. Olyan országban történt ez, melynek alaptörvényei szerint ott a reformatus vallásnak szabadon gyakorlása meg van engedve. Vajjon gr. Bánffiné ügyében forognak e más okok is fen, melyek a legfensőbb felügyelési jognak oly móddal, mint történt, alkalmazását kívánták? — azt nem tudom.«

»Ily körülmények közt, s mivel ő felségének böles belátása szerint az igaz és üdvözítő vallás hatása csak az isteni kegyelem és nem a hatalom munkája, úgy hiszem : ő felségének kegyelmére kell egyedül bízni : hogy mikép lehessen a megszorított, s szinte kétségbe ejtett édesanyját megnyugtatni, egyszersmind eltávoztatni ; hogy e gyűlöletes dolog az egész ország figyelmét magára ne vonja.«²⁵⁾

Ha a királyné legfőbb s legbizodalmasabb tanácsosai így nyilatkoztak, milyen hangulatot idézett az ügy elő, s mily súlyosan kárhoztató ítéletet kellett a valóban gyűlöletes dolognak az egész országban felköltetni?

Mária Theresia véghatározatát gr. Bánffi Ágnes ügyében 1767-ben novemb. 18-án adta le az osztrák legfőbb törvényszék elnökéhez, gr. Breiner Károlyhoz intézett kéziratában, kire volt azon időben bízva, aláírni azon rendeleteket és kiadmányokat, mik az erdélyi udvari kancellárián a vallásos ügyekben keltek.²⁶⁾

²⁵⁾ Herczeg Kaunitz véleményének eredeti szövege az Okmányfüggelékben VIII. szám alatt közölve van.

²⁶⁾ Az udvari kancellária vezetésével ugyan, mint fenebb említetteti, ez időben b. Brukenthal Sámuel volt megbízva, de e báró

A legfensőbb intézvény szerint, miután a királyné az udvari kancelláriától azon évi január 19-én tett felterjesztésben elősorolt *fontos okokból* elhatározta : gr. Bánffinétől leányát elvételni, s őt az édesatyja méltányos és jogos kívánata szerint, más nevelésbe adatni : e végzésben legkisebb változás sem történhetik, annál inkább, mivel a leány maga a királynénak további védelmeért esedezett. Az udvari kancellária azért gr. Bánffinének benyújtott és e rendelethez mellékelte kérésére (t. i. a »Valódi elbeszélésre) a fennebbiek szerint választ adván, őt egyszersmind értesítse, hogy ő felsége azt mi a dologban történt, kedvetlenül értette, s valamint a grófné, úgy gr. Teleki is igen bünös ellenszegülés súlyát vonták magukra, mit azonban a királyné kegyelmesen elnéz, s mivel a gyermeknek jó nevelését magára vállalta, ezért elvárja, hogy az édesanya azt hálás elismeréssel fogadja, ő felségének azért több alkalmatlanságot nem csinál.

A felség egyszersmind parancsolta : az illető rendeletet megtekintés végett hozzá felküldeni. E parancshoz képest a novemb. 19-én kelt udvari határozatot gr. Breiner novemb. 20-án felterjesztette, mire Mária Theresia azt írta : »*placet.*«²⁷⁾

A leány-rablási tény annál fogva legfensőbb helyen jóváhagyott, s az édesanyjától elvett gr. Bánffi Ágnes Bécsben maradván, ott a katolikus hitben neveltetett fel, s majd gr. Eszterházi János neje lett, ki Magyarországból, hol Veszprém megye főispánja volt,²⁸⁾ Erdélybe menvén, ott II. József császártól 1782-ben martius 21-én kormányzékeni tanácsossá neveztetett, e minőségében az erdélyi 179¹/₁-diki országgyűlésen jelen volt, majd 1795-ben február 26-án az erdélyi udvari kancelláriához mint udvari tanácsos felküldetett, s miután

protestans lévén, ez okból szükségesnek látták, a vallásos ügyekben kelt rendeletek és kiadmányok aláírására nézve külön intézkedést tenni, s a végett gr. Breinert, ugyszólva, mint második udvari kancellárt alkalmazni. Az akkori kormányrendszer e sajátos körülmény is eléggé jellemzi.

²⁷⁾ Mária Theresia kézírata gr. Breinerhez, a gr. Bánffi Dénesnének adott válasz és gr. Breiner jegyzéke a királynéhoz, az Okmányfüggelékben IX. X. és XI. számok alatt közöltek.

²⁸⁾ L. Nagy Iván Magyarország családai. — Negyedik kötet. Pest 1858. 94. l.

gr. Teleki Sámuel 1822-ben auguszt 7-én meghalt, másfél esztendeig az udvari kancelláriának ideiglenes elnöke volt, és 1824-ben martius 1-én kelt legfensőbb kéziratnál fogva, Szent István rendje közép-keresztjével kitüntetés mellett, egész fizetésének meghagyásával nyugalmaztatott²⁹⁾ — E gr. Eszterházi volt az, kitől e főuri családnak Erdélyben lakó tagjai származtak.

Légyen szabad még itt b. Bajtay püspöknek gr. Bánffy Ágnes ügyében »hivatalos kötelességénél fogva« 1767-ben február 7-én a királynéhoz intézett tudosítását említeni, ki abban az általa már tett lépéseken és jelentéseken kívül, szándékának előmozdítása végett felhozott a 18-dik századból, jelesen VI. Károly császár idejéből egy példát, hivatkozván t. i. gr. Teleki Jozsefné, szület. gr. Bethlen Kata házassági ügyére, mely szerinte gr. Bánffy Dénesné leányának esetéhez, »mint egy csepp víz a másikkhoz úgy hasonlított,« s a mellett azon korban történt, midőn kihirdetve még nem volt azon törvény, (t. i. udvari rendelet) melynek erejénél fogva, a különböző vallásuak közötti házasságból született gyermekeknek, ha az egyik fél katolikus volt, mindig azon hitben kellett neveltetni.³⁰⁾

²⁹⁾ Gr. Eszterházi János 1840-ben, neje kilencz évvel előtte, 1831-ben halt meg. L. Nagy Iván ugyanott.

³⁰⁾ E házasság s annak következtetése »Gróf bethleni Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása« czímét viselő nevezetes és ritka könyv után, itt alább röviden összeállítva vannak :

Gr. Bethlen Kata a ritka derék és vallásos nő, az erdélyi híres vértanu anyja, gr. Bethlen Sámuelnek Kükküllő vármegye főispánjának és Maros-szék főkirálybírájának, s nejének Nagy Borbárának reformatus hiten lévő leánya 1717-ben septemb. 11-én tizenhét éves korában férjhez ment gr. Haller László r. katolikus urhoz, ki írásbeli kötelezvényt adván, abban »erős hittel lekötötte magát,« hogy »nejét soha vallásában nem háborgatja, és ha gyermekeik lesznek, a fiu pápista, a leány reformata vallásban neveltessek.«

E házasságból született két fiu, Sámuel és Pál s egy leány Borbára kik közül az első meghalt, a más kettő életben maradt. Férje az 1719-dik esztendőben a hazát pusztító pestisben még csak huszonkét éves korában elhunyt, s a grófné, miután özvegységben három esztendőt töltött, másodszer gr. Teleki József reformatus urhoz 1722-ben májusban férjhez ment.

A mi gr. Bánffy Dénesné további sorsát illeti : hitelesnek, sőt biztosnak mondható szóhadomány szerint, az annyira megsomorított édesanya, leányától megfosztatása után, éltének hátra lévő részét többnyire Nagy-Szobbenben töltötte. Mikor halt meg, s így mikor találta meg a sirban a nyugodalmat, mit földi napjaiban kevésse élvezhetett? szerzőnek, azt megtudni nem sikerült, de úgy látszik, férje őt tul élte.

E férj, gr. Bánffy Dénes, ki 1770-ben martius 23-án Kolos megye főispánjává, s nem sokára a kolozsvári kath. főiskola, vagy mint akkor nevezték, akadémia igazgatójává

Gr. Bethlen Katának azonban e szíve szerinti boldog házasságában nem sokára nagy megkeserítettése történt, mivel b. Kásoni János az erdélyi akkori udvari kancellár, és gr. Kornis Zsigmond — két bigott katolikus ur, munkába vették, hogy első házasságából született gyermekei tőle elvétessenek, »ne hogy azok valamit beszíjanak a calvinista vallásból.«

Különböző mesterkedések után végre a guberniumban ki is vitették, hogy forma-szerinti végzés — deliberatum — hozatott, s azon gyermekeknek édesanyjoktól elvétele határozatba ment, mely az udvarhoz helybenhagyás végett azon kéréssel küldetett fel, hogy azt katonai erő segítségével is végrehajtani engedtessek meg.

Gr. Teleki József ez ellen felesége nevében a fejedelemhez kérelmet küldött fel, de »az instáncziára az a válasz lett : »Az udvarnál már nyilvánosság, hogy a haza törvénye szerint a gyermekeknek az anyjoknál kellett volna maradni, de minthogy ő felsége egyszer megígérte az ellene valóknak, hogy elveszi, azért már úgy kell lenni, meg nem másolja. A ministerek is mindnyájan azt irták : »Látják magok is, hogy mind Isten, természet és a haza törvénye is azt kívánja, hogy az anyánál maradjanak a gyermekek ; de ő felsége örökös fejedelmeként az országokat, a törvényt is felbonthatja. — Ennek következtében b. Tige János erdélyi főhadparancsnoknak meghagyatott : hogy akárhol találtatnának a gyermekek, rendelésén két compánia katonát egy főstrázsameszerrel, vegyék el.

Gr. Telekiné látván azért, hogy a dolgot megfordítani nem lehet, az 1725-dik esztendőben karácson havának 4-dik napján a fiát Kolozsvárt, a leányát pedig Kendi Lónán hagyta gr. Teleki Pálnénál. A fiut gr. Kornis Zsigmond gubernator, a leányt gr. Csáki Zsigmondné, szület. gr. Haller Katalin vitték el.

»Eképen« mondja a megkeserített anya »az én gyermekeim elvéttetésének tőlem, hogy magam azokat anyai gondviselés alatt ne nevelhessem az én vallásom szerint.«

(»Gr. Bethlen Kata életéből« 11—58. l. l.)

neveztetett ki, e kettős hivatalt hat esztendeig viselte, s azokról — miután öreg korában is csak s épen azt tette, mit ifjúságában már megszokott t. i. *adósságot csinált*, — kénytelen volt lemondani, s »élte fentartásáért« a fejedelmi kegyelemhez folyamodni. Egy Mária-Theréziához írt kérésében »királyi nyugdíjjal leendő megvigasztaltatásáért« esedezett, mely alkalommal a köz hivatali pályán tett, s harmincz évet haladó szolgálataira hivatkozott. Kérelmébe a mellett maga szorult helyzetét is belé szöve, a nyugdíjon felül, a királyné kegyelmének annyival szaporításáért esedezett, hogy *tizezer fcrintra* menő adósságait is törleszthesse, melyek azon időből valók, midőn neje tőle, jószágainak nem csak pénzbeli, de az élelemre tartozó jövedelmeit is törvénytelenül elvonta. — Kérésének e pontjából lehet nejjének előtte elhunytát gyanítani.

Gr. Bánffí Dénes e folyamodványát a guberniumhoz adta be, mely azt 1776-ban június 27-én az udvari kancelláriához felküldötte. Ennek akkori ideiglenes elnöke gr. *Kornis Mihály* udvari tanácsos volt, kinek július 25-én tett felterjesztése szerint, az udv. kancellária ajánlotta: gr. Bánffí Dénes 1200 ftot. tevő főispáni fizetését, neki nyugdíj czim alatt oly feltétellel meghagyni, hogy a kolozsvári akadémia igazgatói hivatalát abban tanusított buzgóságával folytassa, — de adósságainak kért törlesztéséről szó sem lehet.

A legfensőbb határozat szerint: Mária Theresia maga különös kegyelméből, — *miután a kérelmes, érdeme után semmit sem várhat*, a javasolt 1200 forint évi nyugdíjt megadta, s elibe azon feltételt szabta, hogy a kolozsvári akadémiai igazgatóságot, a püspöknek azonnal adja át, s abba többé belé ne avatkozzék. — A királynénak egy utóirata szerint, az akadémiai igazgatóságot gr. Bánffí Györgynek, a kérelmes fiának kellett átadni.³¹⁾

³¹⁾ Aus Verdiensten hat er wohl nichts zu hoffen wohl aber als besonders gnad will ihm 1200 fl. pension von camerali resolviren kann weiters aber nicht und mit dem beding das er alsogleich sein directorat von Clausenburg dem bischoff abtrette und sich in selbes nicht mehr mische mp, finde besser das er seinem sohn dem jungen panfi es abtrette. Hú másolata a királyné által sajátkezűleg, mint látható, hibásan írt legfensőbb határozatnak.

Gr. Bánffí Dénes e nyugdíjt nem sokáig bírta, mert 1780-ban august. 4-én meghalt.

Befejezésül, nem történelmi tény gyanánt, de csak mint az elbeszélte leányrablásra vonatkozó *szóhagyomány* legyen itt említve: hogy midőn július 15-ke éjjelén gr. Bánffí Ágnes kiragadták édesanyja öléből, s ez utána az udvarra leszaladván, azt gr. Bethlen Miklós már elvitte, — a legnagyobb elkeseredés, sőt kétségbe-esés e percében, gr. Bánffí Dénesné térdre esve, s két kezét fejére kulcsolva, férjét, annyi inségének szerzőjét, azon hozzátétellel átkozta volna meg, hogy annak hitehagyott háza pusztuljon el, s magva szakadjon.

Ez állítólagos átok szó szerint beteljesedett. Bár gr. Bánffí Dénes fiának, gr. Bánffí Györgynek, az erdélyi gubernatornak nejjétől, gr. *Palm József*től négy fia maradt: *Ferencz, György, Dénes és József*, mindezek, különböző időkben, fiu maradékokat nem hagyva, haltak meg. Az utolsó közülük József, ki régebben Alsó-Fejérmegye főispánja, majd kincstári, s végre kormányszéki tanácsos volt, — Bonczhidán 1858-ban novemb. 7-én 79 éves korában hunyt el. Sirját az ottani köztemetőben fakereszt jelöli.

Nincs semmi ok, egy könnyen érthető természetesen kimagyarázható eseményben úgy szólva: »az Isten ujját« látni, annak beavatkozását keresni; mert böcs Salamon mondása szerint: »Miképen a madár elmegyén, és a fecske elrepül, azonképen az ok nélkül való átok nem száll az emberre.« Peld. XXVI. 2.

De ki tagadhatja másfelől azért, hogy van a földön sokszor Nemesis, midőn a büntető igazság nem marad el, s mint a romai költő mondja: »az előresiető gonosztevőt a büntetés sánta lábbal majd mindég utóléri,«³²⁾ s így, névszerint a fenforgó esetre nem illik-e némileg az Urnak Izraelt fenyegető, haragos szava: »Én vagyok a te Jéhova Istened, erős, bosszuálló, ki megbüntetem az atyáknak vétkeket a fiakban harmad, és negyediziglen«? 2. Mos. XX. 5.

³²⁾ Raro antecedentem scelestum

Deseruit pede poena claudo. *Horat.* III. Od. II. 31. 32.

OKMÁNY-FÜGGELÉK.

I.

Vortrag der siebenbürgischen Kzley ddto 19. Januarii 1767.
Über die Allerhöchsten Orts wegen Erziehung der Graf Bánffischen Tochter aufgeworfene Frage.

Nachdem *durch diesen Vortrag dargethan wird* : dass der Graf Bánffi *jure patriae potestatis* befugt seye, seine 10-jährige Tochter von der calvinischen Mutter abzufordern, und in eine katholische Erziehung zu geben, auch ebenfalls Ihre Majestät Selbst aus Allerhöchsten landesfürstlichen Macht diese Tochter der Mutter abnehmen, und einer anderen Erziehung anvertrauen könne, habe ich nunmehr kein Bedenken, dass dem siebenbürgischen Bischofen Bajtay durch ein Cabinet-Schreiben allergnädigst erlaubet und aufgetragen werden möge : die Graf Bánffische Tochter mit guter Art von der Mutter abzufordern, und Selbe bey deren Erhaltung alsogleich nach Pressburg zu den Notres-Dames überschieken, bei geschehender Verweigerung aber, der Mutter zu erklären : dass Ihre Majestät bereits entschlossen wäre, ihr die Tochter abzunehmen und nach Verlangen des Vaters Selbe in eine andere Erziehung geben, von dessen Erfolg Er Bischof sobald möglich, seinen weitem Bericht durch eben diesem Weg abstatten solle.

Stupan.

(E véleményhez más három
udv. tanácsos is csatlakozott.)

II.

Lieber Baron Bajtay!

Um der Bänffischen Tochter, nach Verlangen des Vaters in eine andere Erziehung zu bringen, habe entschlossen, dass Ihr selbe sogleich von der Mutter mit guter Art abfordern, und sie sogleich nach Pressburg in den Stift von Notre-Dame überschieken, bei erfolglicher Verweigerung aber der Mutter erklären sollet, wienach meine Willensmeynung sey, ihr die Tochter abnehmen, und sie nach dem Antrag des Vaters in eine andere Erziehung geben zu lassen.

In benöthigtem Fall habt Ihr dem Hadik als Commandirenden und Gubernial-Praesident den erforderlichen Beistand anzusuchen, und zugleich meine Gesinnung demselben bekannt zu machen, dass die von der Mutter vorhabende Verheligung der Bänffischen Tochter, durch ihn in meinem Nahmen inhibiret werden solle.

Über den Vollzug des Auftrages gewärtige demnächstens eurer Anzeige, und verbleibe Euch übrigens mit k. k. und erzherzoglicher Gnade wohl zugethan

Wien, den 17. Junii, 1767.

Maria Theresia.

III.

Hochgebohrne Gräfin!

Gestalten es der heilige Wille und Verordnung Ihre Majestät ist, dass ich Euer Hochgeborene die Verheirathung Dero Gräfin Tochter schlechterdings verbieten soll, so habe meines Amtes halber nicht nur kraft dieses meines Schreibens, sondern auch mittels eines Gubernial- und anderer Militär-Officialium als Überbringern dieses, bey Allerhöchster Verordnung Ihre Majestät Euer Hochgebohren von der Ausheirathung Dero Gräfin Tochter wirklich abhalten, und zugleich ermahnen soll, dass sich Dieselben nicht beygehen lassen, die Allerhöchste Verordnung auf einigerley Weise zu übertreten.

Der ich mit gebührender Veneration erharre

Euer Hochgeb.

Carlsburg, den 3. July 1767.

Graf Andreas Hadik m. p.

IV.

Hochgebohrne Gräfin!

Es ist unvermeidlich und unabänderlich nothwendig, dass ich Euer geliebteste Tochter zu mir aufnehmen, und auf die bereits bestimmte Art erziehen lasse; denn diess ist der geheiligte Wille Unserer Allerdurchlauchtigsten Frau, und unseres Allerdurchlauchtigsten Herrn; und eben dieses bedeuete ich Eur. in Person Ihrer Majestät, und im königl. Nahmen. Wesshalb ich dann, wenn Eu. allenfalls Dero geliebteste Tochter wenigstens nur noch solange bis Sie wegen ihrer in allen Vorsehung zu treffen, oder sich an Ihre Majestät zu wenden könnten, bey sich zu behalten verlangten, zu wissen mache, dass ich auch nicht einmal so viel Zeit nachsehen könne, sondern gezwungen sey, sie wo nicht auf eine anständige und gute Art, auch anderst zu mir bringen zu lassen.

Dahero bitte ich Eu. Sie wollen sich nicht selbst ins Verderben stürzen, sondern diejenige Treue, womit wir alle gegen unsere gekrönte Fürstin genau verbunden sind, vor Augen haben, und mit allem Gehorsam nachgeben, ja! sowohl sich selbst, nebst Dero geliebtesten Kindern, als auch Dero hochadeliges Haus der reichlich genossenen Gnade Ihre Majestät durch allerunterthänigstes Bitten anempfehlen.

Die Fräulein Gräfin wird nicht in fremde Hände, sondern in das Haus eines Bluts-Verwandten kommen, nemlich des hochgebohrnen Herrn Grafen Nicolai Bethlen, als welcher nebst seiner Gemahlin meinem Verlangen um desshalb nachzukommen trachtet, damit sie eines Theils ihre Treue gegen Ihre Majestät, andern Theils aber ihre aus Bluts-Freundschaft gegen Eu. begende Liebe bezeigen können. Also sehen Sie! aus keiner anderen Ursache habe Ihre Excellenzen ersucht, als dass ich auch bey dieser Gelegenheit diejenige Veneration thätlich bezeugen könne, womit ich auch fernerhin erharre

Euer Hochgeb.

Hermanstadt, den 12. July 1767.

Freyherr Joseph Anton Bajtay m. p.

V.

An die Kaiserin.

Bericht des Bischofs Bajtay.

Euer kais. Apost. Majestät haben mir allergnädigst befohlen :

1. Die Bánffische Tochter alsogleich von der Mutter abzufordern, und in das Stift Notre-Dame von Pressburg zu überschieken.

2. Bey erfolgender Weigerung der Mutter zu erklären, dass Eu. Majestät Allerhöchste Willensmeinung sey, die Tochter ihr abzunehmen, und sie nach dem Antrag des Vaters in eine andere Erziehung geben zu lassen.

3. In benöthigtem Fall bey dem hier Landes-Commandirenden den erforderlichen Beystand anzusuchen, und zugleich demselben zu melden, dass er die von der Mutter vorhabende Verheligung der Bánffischen Tochter in Euer Majestät Namen inhibiren solle.

Da mir die Befehle zugekommen, war der Commandirende schon auf seiner Visitations-Reise. Der Aufenthalt der Gräfin Bánffi war nicht zu erforschen, und auch nicht rathsam, lange nach zu fragen. Endlich die geheimen Nachrichten, die *ich von Wien, sowohl als von hier hatte*, versicherten mich, dass sie ihren, ebenfalls geheimen Nachrichten zu Folge, ihre Tochter mit dem Graf Samuel Teleki, der vor geraumer Zeit in ihrem Hause war, ganz in der Stille copuliren lassen wollte, und eher das äuserste thun, als ihre Tochter hergeben würde.

In diesen Umständen also schickte ich Eu. Majestät allergnädigsten Handbrief dem Commandirenden zu, und bat ihn, mir nicht nur den Verbots-Brief, sondern auch einen offenen Befehl an die Vorsteher Euer Majestät kais. kön. Truppen zuzusenden, damit ich den ersten durch einen Officier aus dieser Garnison, und einen Gubernial-Beamten abschicken, den andern aber im Falle eines nöthigen Beystandes, nach Beschaffenheit des Orts, der Zeit, und anderer Umstände brauchen könnte.

Sodann wandte ich mich an den Grafen Bethlen, und seine Gemahlin aus folgenden Ursachen :

1. Weil der Graf Bethlen und der Graf Bánffi Geschwister-

Kinder, folgsam in Ansehung der Bánffischen Tochter die nächsten Anverwandten sind.

2. Weil er als der *Oberste Landes-Commissär* ohne Lärm und gänzlich in der Stille die Stationen der erforderlichen Mannschaft anzeigen und die dazu nöthigen Anstalten machen könnte.

3. Weil die Gräfin nebst ihrem Range nicht nur einer besondern Hochachtung, sondern auch einer vorzüglichen Freundschaft von Seiten der Gräfin Bánffi stets genosz.

Vom Anfange in Ansehung der oberwähnten Ursachen entschuldigten sich beyde. Da ich aber ihnen Euer Majestät allergnädigsten Handbrief vertraute, trugen sie sich mit allem Eifer an, und da eröffnete ich auch denselben meine zu dessen Vollzuge geeignete Gedanken, die hauptsächlich in folgenden Puneten bestanden :

1. Sie möchten zwar ohne allem Versuche den allerhöchsten Befehl vollziehen, jedoch das möglichste thun, um dessen Ziel mit guter Art zu erreichen.

2. Alles in der grössten Stille und Geheimniss zu verrichten, und das Vorhaben nur damals denen dazugehörigen Leuten zu entdecken, wenn sie zu dessen Vollziehung schreiten müssen.

3. Wenn es nöthig wäre, die Mannschaft aus dem Lager zu hohlen, weil es ohnedeme in vier oder fünf Tagen zu Ende gehen würde, sie nicht abermal dahin, sondern in das Regiments-Numero zu schicken.

4. Im Falle eines unentbehrlichen Beystandes die Ehre der kays. kön. Truppen nicht zu hazardiren, sondern so viele mitzunehmen, als die Beschaffenheit des Orts und anderer Umstände erfordern werden.

5. Die Sachen so einzurichten, dass der erste Schritt mit dem Verboths-Briefe des Commandirenden gemacht werde, sodann die freundschaftliche Unterredung der Gräfin von Bethlen mit der Gräfin Bánffi, wie auch die Überreichung meines Briefes, und endlich die Ankunft des Grafen von Bethlen und seine ernsthafte Vorstellungen darauf folgen sollten, damit die Gräfin Bánffi durch diese verschiedene, und ganz unvermuthete Auftritte desto leichter zum Vollzuge des Allerhöchsten Befehls gebracht werden könnte.

Allein wie weit man sich von diesem heilsamen Ziele entfernen musste, zeigt dieser — allhier beigegebene Bericht, zu Folge dessen ich mich unterfange, die folgende Anmerkungen zu machen :

Der Graf Bethlen hat nach meinem Begriffe alles gethan, um die Gräfin Bánffy zur Vollziehung des Allerhöchsten Befehles mit guter Art zu bewegen. Denn er hatte ihr sogar einen Revers vorgeschlagen, um ihr ihre Tochter mit Gewalt nicht zu entreissen. Dass aber dieses ausblieb, ist es geschehen, wie es geschehen musste: Denn dieser Revers hätte zu vielen Weitläufigkeiten und auch zum Allerhöchsten Unwillen gereichenden Ungelegenheiten Anlass geben können, und Eu. Majestät Befehl wäre nicht nur nach des allergnädigsten Handbriefes dürren Buchstaben nicht alsogleich, sondern vielleicht gar nicht mehr vollzogen worden, da die schon ergriffene Flucht der Gräfin Bánffy, und ihr übriges Betragen ihre üble Gesinnungen sonnenklar bezeigen.

Die Gräfin Bánffy und der Graf Teleki verlangten Euer Majestät eigenhändigen Befehl zu sehen. *Ich muss es gestehen, dass ich diesen Umstand nicht vorgesehen habe.* Wenn ich aber auch vorgesehen hätte, so würde ich denselben dennoch nicht mitgegeben haben, da solche *geheime* landesfürstliche Befehle nicht zu dem Ende ertheilt werden, *dass man sie weisen*, sondern dass man sich nach dessen Inhalt auf das genaueste richten solle. Folgsam haben sie nur Ausflüchte gesucht, um Zeit zu gewinnen, und dadurch das Kind zu behalten. *Sie haben auch dem Grafen von Bethlen sowohl als mir sehr wehe gethan*, da sie ohne Rücksicht auf unseren Character und Stand uns als Missbraucher oder Misshandler des Allerhöchsten Namens und der Allerhöchsten Gewalt angesehen und in der That auch tractiret haben.

Der Ursprung des Übels fließet ohne Zweifel von dem Grafen Teleki her. Denn wenn er, der über den Willen der Gräfin Bánffy, sowohl als ihrer Tochter herrschet, statt seiner Hartnäckigkeit und Bosheit, wenigstens in denen geheimen Unterredungen der Gräfin einen seiner Pflicht ähnlichen Rath gegeben hätte, so wäre offenbar alles mit bester Art vor sich gegangen. Er erklärte sich aber mit nämlicher Verwegenheit für seine Braut, als die Mutter für ihre Tochter sich erklärt hatte.

Die mit dem Verboth-Briefe abgeschickten versichern mich, dass wenn der von der Gräfin versetzte Stich nicht gerade auf ein Rippenbein gekommen wäre, würde er vielleicht tödtlich geworden seyn.

Nun ist die Bánffische Tochter in Carlsburg bei der Gräfin

von Bethlen, und ich erwarte nur ihre Antwort, um zu vernehmen ob sie noch gesinnt sey, wie sie vorhin war, dieselbe nicht nur nach Pressburg, sondern wenn es Eu. Maj. gnädigst erlauben würden, auch nach Wien zu führen, und Allerhöchst Deroselben zu Füßen zu legen. *Unterdessen wird sie sich vielleicht allgemach zu der Catholischen Religion bequemen.*

Hermannstadt, 22. July 1767.

Bajtay.

VI.

Allergnädigste Römische Kaiserin Apostolische Königin!

Auch in den bedrängtesten Umständen meines Herzens war meine einzige Hoffnung nach Gott auf Eure kais. königl. Apostol. Majestät angestammte Gerechtigkeit und Mutter-Milde gerichtet. Und ob ich wohl bis diese Stunde noch wegen der bis zum schmerzlichen und von mir nie verdienten Trennung von meiner einzigen geliebtesten Tochter, von keiner Ruhe weiss, sondern sich mein Mutterherz mit lauter Thränen und unter Ihro glorreichen Regierung nie vorgesehenen Leiden nähren muss; so hatten Mich dennoch die von Gott dem allmächtigen ganz gewiss Erbarmung erfliehende Gerechtigkeit meiner Sache und *Ihro Allerhöchst ergangene kais. königl. Versicherungen*, dass ich meine Tochter auch unterdessen, bis Allerhöchst Ihro Majestät letztliche Entschliessung zu meiner völligen Aufrichtung erfolgen könnte, ohne Anstand sehen, alle Tage sprechen, ja! weil sie auch sammt mir den dreyeinigen wahren Gott anbethet, fern von allem Gewissenszwang, mit in unsere Kirche nehmen dürfe, in den Stand gesetzt, das letzte und vollkommene Erbarmen Eurer Allerhöchsten Majestät und Ihro gnadenvoll und Gott gefälligen Spruch abwarten zu können, dass ich nemlich als Mutter meine einzige Tochter in kraft der Mir nach der Natur und nach allen Gesetzen, ja! auch nach denen ausdrücklichen Contracten meines mich in die Grube stürzenden Mannes, vor Gott, und Euer Majestät in meiner Religion ungehindert erziehen solle und möge

Aber wie schmachkend muss ich es nicht sehen, und wie unbegreiflich ist mein Elend! dass ich auch von dieser Allerhöchsten Versicherungen keine Linderung schöpfen darf! Seit acht Tagen habe erst gestern Abends mein Kind sehen können, und das nicht ohne Anstände als Mutter; sondern ich musste sie als eine sprachlose und von Schmerz völlig durchdrungene Mutter unter Anwesenheit mehrerer fremden, nie von mir gesehenen Frauens-Personen, mein schon bereits durch allerhand künstliche Griffe vor mir schüchtern gemachtes Kind sprechen, mich in der Tiefe meiner Schmerzen diesen mir unbekanntenen Personen zum Schauspiel dienen, und mich nebst meinem Kinde (welches schon deshalb, weil es weiss, dass Mir als Mutter der freye Zutritt zu ihr benommen ist, schüchtern und niedergeschlagen genug ist) durch Zeichen unseres beiderseitigen Elends deren völligen Befremdung noch mehr aussetzen!

Wie sehr musste es mein Herze kränken! dass ich arme Mutter mit meinem so sehr geliebten Kinde reden wollte, das arme Kind alle Antwort, die sie mir ihrer zärtlichen Mutter im Herzen schuldig war, erst aus den Augen der Gräfin *Michna* lesen musste!

Ach! Allergrösste unter den Müttern dieser Erde! Erbarmen sich Euer kais. königl. Apostol. Majestät meiner, und machen meiner Qual ein Ende! Denn so sehr mir jeder Augenblick unschätzbar ist, mein Kind umarmen zu können; so will ich dennoch ehender, als mich dergleichen verzehrendem Schmerz als eine Mutter, die dieses alles nie verschuldet hat, und als eine Person von solcher Geburt, wie die meinige ist, im Angesichte fremder Personen aussetzen sollte, meinem Mutter-Herzen selbst Gewalt anlegen, mich in die Trauer meines Elendes verhüllen, Gott um Erbarmung anrufen und so lange noch mein Jammer dauern kann, mein Ende erwarten!

Sind denn Eure kais. königl. Apostolische Majestät! noch nicht hinlänglich von denen Rechten, die mir ausser aller mütterlichen Gewalt über mein Kind, auch durch Ihre Allerhöchst gnädigste Versicherungen befestiget sind, unterrichtet worden; so bitte ich fussfälligst, Eure Allerhöchste Majestät wollen allergnädigst geruhen, mir auch bis zu derselben völligen Untersuchung mein Kind zurück zu geben, ich will sammt ihr allhier verbleiben und weder für mich, noch für meine Tochter etwas anders unternehmen, als was mir Ihre geheiligten Befehle auflegen werden: Die einzige Religion ausgenommen, die alleine Gott heilig ist.

Allergnädigste Frau! ich sehe allergnädigster Erhöhung um so zuversichtlicher entgegen, da schon *Eu. Majestät* auf Ihre königliches Wort zu versichern geruhet haben, meinem Kinde keinen Zwang anlegen zu lassen! Und ersterbe in allertiefester Erniedrigung

Eu. kais. königl. Apostol. Majestät

allerunterthänigst treuehorsamste

Agnés Bartsai.

VII.

Ich masse mich jetzt in die Beurtheilung des Vorgegangenen einzulassen nicht an, ohnerachtet ich aus Überzeugung, und aus Gefühl meiner Pflichten gerne bekenne, dass ich Ursachen zu haben glaube, nicht damit verstanden zu seyn, allein das kann ich nicht umhin: erstlich vor das Allerhöchste Vertrauen allerunterthänigst zu danken, wodurch mir diese Berichte mitgetheilt worden sind, und andererseits zu bitten: Ihre k. k. Apostol. Majestät allerunterthänigst vorzustellen, dass es der Allerhöchsten Absicht nicht nachtheilig, und doch zur Beruhigung der Gräfin *Bánffy* viel bedeutend würde, wenn Allerhöchst Dieselben zu befehlen geruheten, dass die Fräulein *Bánffy* heraufgebracht werden mögte.

Wenn Ihre Majestät diese Allerhöchste Entschliessung zu fassen geruhen sollte, so wäre es eben nicht nöthig, dass die Gräfin *Bethlen* mit herauf käme, es könnte eine andere, weniger in die Augen fallende Vorkehrung getroffen werden, und wenn die Fräulein hier, oder in *Pressburg* wäre, würde es allemahl von der Willkühr und dem Allerhöchsten Bedacht abhängen, was weiter mit ihr vorzunehmen seyn dürfte.

Auch vor die Beruhigung der Fräulein würde es vielleicht besser seyn, wenigstens halte ich es vor wahrscheinlich, und im Lande müsste es vor sich schon eine gute Wirkung machen.

Wien, den 31. July 1767.

B. Samuel v. Brukenthal.

VIII.

Wenn sich die Umstände so verhalten, wie sich in dem nebenliegenden, mir überreichten Exposé entworfen finden, so muss ich offenherzig bekennen, dass der Gräfin Bánffy sehr hart geschehen, und kann nichts anderes muthmassen, als dass die Allerhöchste Willensmeinung in der Execution gänzlich verfehlet worden seyn müsse.

Die Fräulein Bánffy ist von reformirten Aeltern geboren, und in dieser Religion solange bis der Vater zum katholischen Glauben übergetreten, von beyden Aeltern, hernach von der Mutter allein erzogen worden. Sie selbst hat die annos discretionis bereits erreicht. Als die beyden Aeltern im Jahre 1761. nach einer langen Trennung sich wieder ausgesöhnt, wurde den 4. November ersterwähnten Jahres ein Vergleichs-Instrument errichtet, und in demselben unter andern stipulirt, dass die Kinder männlichen Geschlechts in der Religion ihres Vaters, jene des weiblichen Geschlechts hingegen in der Religion ihrer Mutter erzogen werden sollen. Dieses Vergleichs-Instrument ist hernach im Nahmen Ihro Majestät ratificiret worden. Diese Ratification ist in einem Lande geschehen, wo die Fundamental-Gesetze der Reformirten Religion ein freyes Exercitium gestatten. Ob ausser der Religion, bey der Gräfin Bánffy noch andere Ursachen obwalten, die das jus supremæ tutelæ, auf eine solche Art, wie es geschehen, einzutreten, veranlassen können, ist mir nicht bekannt.

Bey diesen Umständen, und da Ihro Majestät ohnehin erleuchtet einsehen, dass die wahre, seligmachende Religion eine blosser Wirkung der Gnade und nicht der Gewalt ist, muss ich der Allerhöchsten Milde einzig überlassen, wie allenfalls die betrübte und fast zur Verzweiflung gebrachte Mutter zu beruhigen, und das gehässige Aufsehen, welches wegen dieser Sache sich in dem ganzen Lande ausbreiten wird, zu vermeiden seyn würde.

Kannitz-Rietberg m. p.

IX.

Nachdem Ich auf den von der Kanzley unterm 19. Jenner laufenden Jahres erstatteten Vortrag, aus denen allda angeführten wichtigen Ursachen bereits entschlossen habe, der Bánffy die Tochter abnehmen, und selbe nach den billigen und in Rechten gegründeten Verlangen des Vaters in eine andere Erziehung geben zu lassen; So hat es auch bey diesem Entschluss, zumahlen die Tochter selbst Mich um ferneren Schutz gebeten hat, *sein unabänderliches Bewenden*. Die Kanzley wird daher die hier noch befindliche Bánffy auf das hierbeykommende, Mir eingereichte Anbringen hernach verabschieden, mit dem Anfügen, wornach Ich unliebsam vornehmen, dass in dieser Angelegenheit mit der angezeigten Art fūrgegangen worden, und dass auch die Bánffy, sowie der Telcki hierunter eine sehr sträfliche Widersetzlichkeit sich zu Schulden kommen lassen, worüber Ich jedoch in Gnaden lediglich hinauszugehen, Mich entschlossen, und da Ich nun mit der guten Erziehung dieses Kindes Mich selbst belade, so versehete Mich dahin, dass die Mutter dieses danknehmigst erkennen, und Mich nicht weiters behelligen werde.

Maria Theresia m. p.

Das Decret zur einsicht mir
ehender vorzulegen m. p.

Au Grafen *Breiner*
den 18. November 1767.

X.

Decretum
ad Gubernium r. Transsylvanicum.

Sacratissimæ Caesareæ et Regiæ Apostolicæ Majestatis —
— nomine: Dominae Comitissæ Agneti Bartsai, Domini Comitissæ

Dionysii Bánffi de Losonez, Consilarii Status actualis intimi, Camerarii et Comitatus de Küküllő Supremi Comitissae consorti intimandum.

Sacratissima Sua Majestas ad supplicem ipsius Dominae Comitissae ratione filiae suae comitissae Agnetis Bánffi novissime porrectum libellum elementer resolvit: Se, ut jam antea ex momentosis rationibus, et juxta aequum, inque jure fundatum Genitoris, praefati nempe Domini Comitissae Bánffi desiderium, memoratam ipsorum filiam ipsi Dominae Comitissae adinendam et alii committendam educationi benignissime decrevisset, huic regiae suae determinationi nunc quoque inalterabiliter inhaerere, tanto quidem magis, quod ipsamet filia, memorata Comes Agnes Bánffi ulteriorem Sacratissimae Suae Majestatis imploraverit protectionem.

Ad haec Altesata Sua Majestas displicenter intellexit, quod in hac re modalitate exposita processum fuerit, quodve ipsa Domina Comitissa, aequae ac Dominus Comes Samuel Teleki tam plectibilis renitentiae culpam in se attraxerint, quam tamen nunc ex gratia praetercundam resolvit; Et quia jam onus bonae educationis hujus proles in Se clementissime assumpsit, sperat ipsam Dominam Comitissam id grato animo agnituram, nec amplius Eidem Sacratissimae Suae Majestati molestiam facturam. — In reliquo etc. etc.

Datum Viennae Austriae, die 19. Novembr. a. 1767.

Car. C. Breiner m. p.

Alexander Horváth m. p.

XI.

Allerunterthänigste Note.

In Gemässheit der hier boykommenden Allerhöchsten Entschliessung, habe Euor kais. königl. Apostolische Majestät den durch die siebenbürgische Hof-Kanzley verfertigten Aufsatz des der Gräfin Bánffi wegen ihrer Tochter zustellenden Decrets in dem Anschluss zu Allerhöchst Dero erleuchtetesten Einsicht allerunterthänigst vorgehen, und über solchen Allerhöchst Dero ferneren Allergnädigsten Befehl in Unterthänigkeit erwarten sollen.

Wien, den 20. Novemb. 1767.

Carl Gr. Breiner m. p.

TARTALOM.

Előszó	III.
------------------	------

Közlemények az erdélyi római-katholikus egyházi történetből.

Okmányfüggelék.

I. Az erdélyi jesuitákat eltörölő kir. leirat 1773 septemb. 18.	33
II. Az erdélyi rom. katholikus püspök kormányzszéki tanácsossá kineveztetését illető kir. leirat. — 1718. decemb. 27-én	39
III. Az erdélyi katholikus püspöknek, mint első kormányzszéki tanácsosnak rangját illető kir. leirat. — 1721. martius 23-án.	40
IV. A templom-építési engedélyre vonatkozó királyi leirat. — 1727. decemb. 11-én	41
V. Templom-építési engedélyt illető későbbi rendelet. 1763. majus 3-án.	—
VI. Rom. katholikus templom-építését más vallásuak is segítsék. 1768 majus 1.	42
VII. Az apostasia-ügyben 1727-ben decemb. 11-én kelt kir. leirat.	—
VIII. Az apostasia-ügyben 1751-ben august. 19-én kelt kir. leirat.	43
IX. Az apostasia-ügyben 1767-ben april. 28-án a guberniumhoz intézett kir. leirat.	45
X. Az apostasia-ügyben 1767-ben april 28. Bajtay püspökhez intézett kir. leirat.	—
XI. B. Bajtay József Antal erdélyi kathol. püspök fölterjesztése a királynéhoz, az apostasia-ügyben 1767. jul. 1-én.	46
XII. Az apostasia-ügyben 1768-ban august 1-én kelt kir. leirat.	48
XIII. Apostasia-perekre vonatkozó oklevelek A. B.	50
XIV. A katholikus gyermekek növelésére az állam által felügyelést elrendelő, s a guberniumhoz intézett első kir. leirat 1769 január 27.	51
XV. A katholikus gyermekek növelésére az állam által felügyelést elrendelő, s gr. ODonnel Károlyhoz, a gubernium elnökéhez intézett második kir. leirat 1769. novemb. 11.	—

	<i>Lap.</i>
XVI. Az apostasia-ügyben 1774. július 28. a kormányzókhoz küldött legfensőbb intézkedés.	53
XVII. Az apostasia-ügyben gr. Bethlen Miklóshoz, mint a kormányzók elnökéhez intézett kir. leirat.	54

A nagy-szebeni reformátusok imaháza és a jesuiták. 57

Okmányfüggelék.

I; Egy jesuita okmány, 1759. decemb. 8.	83
II. Az 1780-ban június 2-án kelt kir. leirat.	85
III. A nagy-szebeni reformátusoknak adott második udvari válasz	86

Gr. Bánffy Dénesné és leánya. 87

Okmányfüggelék.

I. Az erdélyi udvari kancellária fölterjesztése 1767. január 19. 121	
II. Kir. kézirat b. Bajtay József Antalhoz erdélyi katolikus püspökhöz 1767. június 17.	—
III. Gr. Hadik András erdélyi főhadparancsnoknak, s kormányzói elnöknek levele gr. Bánffy Dénesnéhez 1767 július 3.	—
IV. B. Bajtay püspöknek levele gr. Bánffy Dénesnéhez 1767 július 12.	123
V. B. Bajtay püspök tudósítása a császárnéhoz. 1767. július 22. 124	
VI. Gr. Bánffy Dénesné kérelme a császárnéhoz (1767. augusztusban.)	128
VII. B. Brukenthal Sámuel- az erdélyi udvari kancellária vezetőjének véleménye 1767. július 31-én.	129
VIII. Kaunitz-Rietberg herceg, ausztriai államkancellár és főminister véleménye (datum nélkül)	130
IX. Mária Theresia kézírata gr. Breiner Károly-erdélyi udvari kancellárhoz 1767 novemb. 18.	131
X. Királyi rendelet az erdélyi guberniumhoz 1767 novemb. 19.	—
XI. Gr. Breiner Károly jegyzőke a császárnéhoz 1767. novemb. 20.	132

Sajtóhiba.

15—16-ik l. felülrol kezdve 1-ső és 2-dik sorban ezt: *Szamosfaldán* olv. *Szamosfaldán*.

E munka szerzőjétől újabb időben megjelent könyvek :

Az erdélyi unio. Történelmi rajz.	Pest 1861.
Tudományos kutatás a vallásban. Egyháztörténelmi rajz.
(Renan »Jézus élete« című könyvének ismertetése.)	Pest 1864.
Egy lap Erdély legújabb történelméből. — Emlékezésed
Tunyogi Cs. József kolozsvári ref. jogtanár fölött.	Pest 1867.
A heidelbergi káté, s a magyar- és erdélyi-országi protestans autonomia a XVIII. században.	Pest 1869.
Zilah történelméből.	Pest 1870.
A Hóravilág Erdélyben.	Pest 1871.

Nem sokára sajtó alá lesz adva szerzőtől: „A két báró Wesselényi Miklós. Erdélyi élet- és korrajz 1750—1850.“